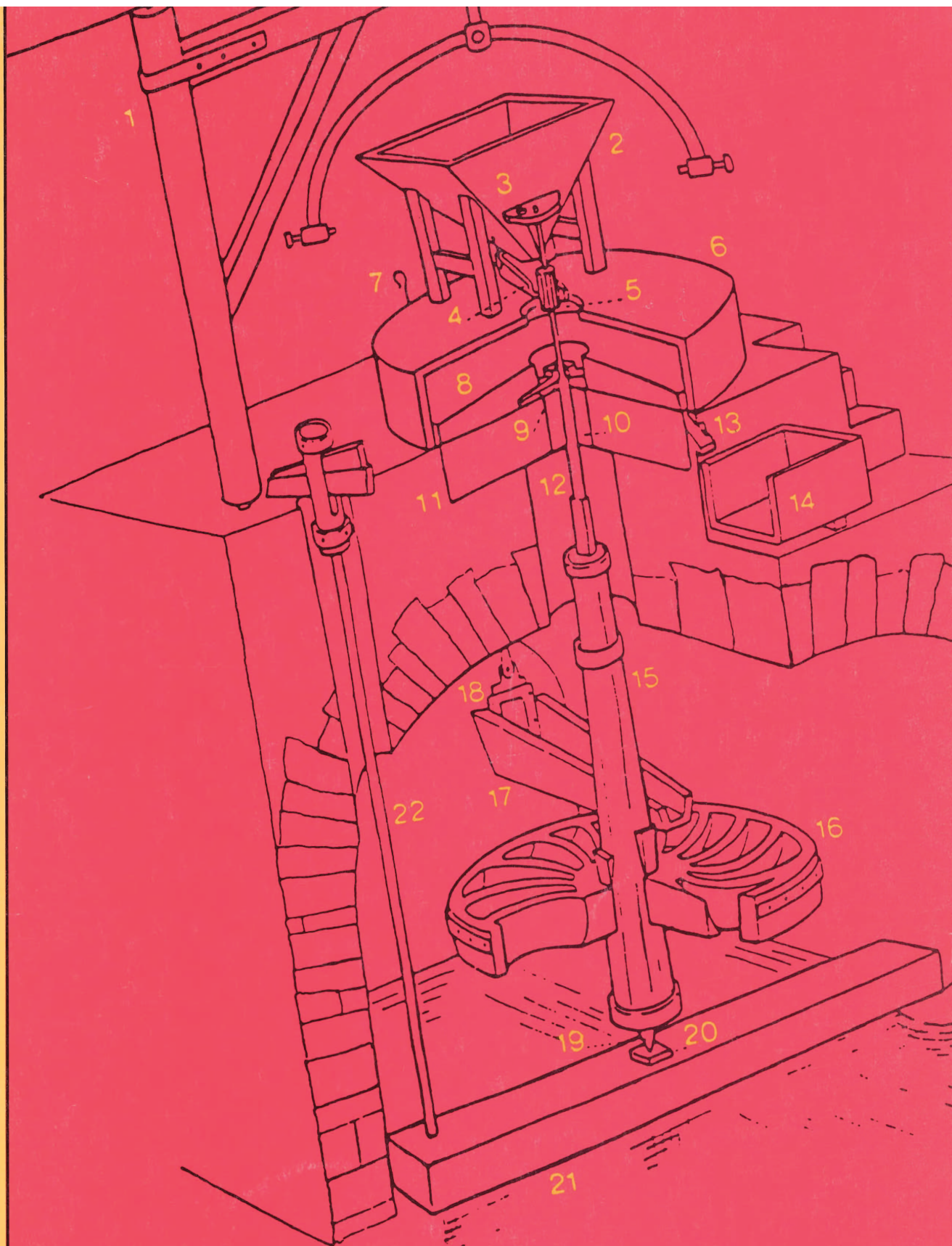

IDENTITATS

REVISTA DEL MUSEU DE L'HOSPITALET • ESTIU 1989. N.º 2/3

EL CEMENTIRI DE L'HOSPITALET ●

METODOLOGIA I PRÀCTICA MUSEOGRÀFICA PER A LA VALORACIÓ
DEL PATRIMONI INDUSTRIAL ●

EL CANAL DE LA INFANTA I EL SEU APROFITAMENT
INDUSTRIAL A L'HOSPITALET ●

L'ARQUITECTE NO ÉS DEU ●

LES ARRELS FILOSÒFIQUES DE L'ESTAT DEL BENESTAR ●

IDENTITATS

REVISTA DEL MUSEU DE L'HOSPITALET • ESTIU 1989 - N.º 2/3

CONSELL EXECUTIU

Director: JOSEP Mª SOLIAS
Vocals: CLARA PARRAMON
MARIÀ RIERA
Secretaria de Redacció: PILAR FIRMAS

CONSELL DE REDACCIÓ

President: AMADEU JUAN
Director: JOSEP Mª SOLIAS
Vocals: HONORIO BLASCO
XAVIER MARCÉ
ELOI MOLINER
CLARA PARRAMON
MARIÀ RIERA
Secretaria de Redacció: PILAR FIRMAS

DISSENY GRÀFIC I COMPAGINACIÓ:
ANTONI PERNA & ENRIC LLOPIS
(Servei Propaganda P.M. Cultura)

FOTOGRAFIES:
MUSEU DE L'HOSPITALET, JOAN FRANCÉS,
Arxiu GMN, ENRIC LLOPIS, ANTONI ROMEU

EDITA:
FUNDACIÓ PÚBLICA PATRONAT MUNICIPAL
DE CULTURA (Ajuntament de l'Hospitalet)

ARTS GRÀFIQUES ORIENT, S.A. Dip. Legal B. 30.203/1988

Les opinions expressades en la revista són responsabilitat de llurs autors.

ÍNDEX

CULTURA METROPOLITANA	3
EL CEMENTIRI DE L'HOSPITALET (1836-1886) <i>M. Enriqueta de Fez i Valero</i>	5
METODOLOGIA I PRÀCTICA MUSEOGRÀFICA PER A LA VALORACIÓ DEL PATRIMONI INDUSTRIAL <i>Roberto Curti</i>	12
EL CANAL DE LA INFANTA I EL SEU APROFITAMENT INDUSTRIAL A L'HOSPITALET <i>Antoni Romeu i Alemany</i>	16
L'ARQUITECTE NO ÉS DEU <i>Antoni González i Moreno-Navarro</i>	43
LES ARRELS FILOSÒFIQUES DE L'ESTAT DEL BENESTAR <i>Àngel Castiñeira i Fernández</i>	47

CULTURA METROPOLITANA

Cada cop amb més freqüència la comprensió del territori es realitza des de la perspectiva dels serveis i els circuits de comunicació, de tal manera que la vella observació en funció de les fronteres i els límits de pobles i ciutats queda enregistrada exclusivament a efectes d'una, a vegades, pretesa memòria històrica. Certament, cal parlar de memòria històrica, tot i que cal no oblidar que les estadístiques demostren que aquesta no sempre correspon al sentir de la majoria.

A la Barcelona metropolitana, i cal utilitzar aquest concepte en la mesura que Barcelona és un projecte que va més enllà de les seves fronteres amb quasi igual força que dins d'elles, parlar de ciutats com a contenidors absoluts de la vida social és una utopia.

I això que és obvi i està en boca de tothom no ha tingut encara una articulació consistent.

Hem de parlar de la Corporació Metropolitana de Barcelona, tot i que la seva vida es va centrar bàsicament en la millora de la racionalitat en la gestió d'infraestructures comunes. La seva desaparició avortà un debat pendent al voltant de la construcció efectiva d'un espai social comú que millorés, per la via d'un sentir municipalista, la qualitat de vida i la gestió dels serveis bàsics trencant amb les concepcions estretes de les, encara molt freqüents, actituds localistes.

La Barcelona municipalista

És ben evident que Catalunya té un nombre excessiu de pobles i ciutats. Això fa que tota població estableixi relacions de dominància o dependència amb les veïnes. Les característiques demogràfiques que permeten afrontar una evolució consistent en relacions d'igualtat amb la resta de comunitats són poc presents al conjunt del país.

Barcelona, però, té unes característiques diferents. El seu caire de *continuum*, urbà, avui encara incomplet però perfectament previsible a termini mitjà, permet una anàlisi del territori des de perspectives globals. No es tracta aleshores de multiplicar pel nombre de ciutats les característiques ideals d'aquesta, sinó d'estendre-les en el seu territori.

Una massa urbana perfectament comunicada, objectiu realitzable, ha de permetre una comunió de polítiques verticals, i horitzontals sota una consideració i una planificació global.

Polítiques horitzontals, esteses i multiplicades al llarg del territori per tal d'apropar els serveis bàsics a tots els ciutadans, i polítiques verticals amb serveis finalistes i singulars situats en el territori a partir de l'estudi de les *ratios* de rendibilitat i població mínima.

Una consideració municipalista de la gran Barcelona és necessària per gestionar millor el reequilibri, per donar crèdit a la institució pública i per afermar la comprensió de la democràcia. Ara bé, una concepció municipalista de la Barcelona metropolitana no pot ser localista, no pot renunciar a un debat general que s'ordini en funció de les característiques urbanístiques i demogràfiques del territori, ni pot deixar de ser subsidiària de les seves condicions.

Trencar fronteres no ha d'implacar cedir capacitat de gestió sinó compartir decisions.

La Barcelona policèntrica

Una concepció global de la Barcelona metropolitana ens ha de portar obligatòriament a una definició policèntrica.

És evident que la major part de les ciutats de l'àrea tenen els seus centres, però el territori, concebut globalment, té un nucli central comprès bàsicament al voltant de l'Eixample i la Ciutat Vella de Barcelona. És l'espai-aparador, o el requadre-postal, que configura una idea turística i exemplar de la Barcelona territori.

Intentar associar aquesta realitat física a la idea d'un centre total generaria inevitablement una tendència a polaritzar l'espai barceloní: la Barcelona solvent, generadora de serveis i senyals referencials, enfront de la Barcelona contenidor i dormitori, inevitablement condemnada a una situació suburbial.

Aquesta no és afortunadament la realitat, tot i que no existeix, encara, una definició clara de quin ha de ser el rol que cada ciutat jugarà en el futur.

Un dels principals problemes de les ciutats properes a Barcelona és, sens dubte, el de generar i recrear signes d'identitat propis. No és d'estranyar que els senyals exteriors pels quals un ciutadà de Cornellà o l'Hospitalet explica la seva ciutadania siguin els mateixos que els d'un ciutadà de Barcelona (l'exemple clàssic és el de la postal del barri gòtic). Aquesta idea reflecteix directament l'existència de centres d'atracció i identitat supramunicipals. I és evident que totes les ciutats de l'àrea tenen una capacitat potencial per generar situacions similars si es donen les condicions necessàries.

En matèria cultural, i sempre dins d'una concepció molt àmplia, la construcció d'un territori policèntric ha de realitzar-se evitant la temptació de la competició, tant per no caure en el parany de pretendre imitar la Barcelona ciutat com per evitar l'anul·lació de forces entre ciutats de potencials similars. Caldria fer una aproximació a diferents models de desenvolupament territorial d'arreu d'Europa i observar igualment els plantejaments que es fan des de les segones ciutats per tal de disposar d'informació suficient.

Al marge del necessari recull d'experiències, sembla clar que podem afrontar aquesta qüestió de diverses maneres:

— La ja comentada de la competició. Per raons òbvies, no cal estendre'ns, donat que ens porta a una via morta, tot i que cal recordar que fàcilment s'hi arriba per manca de debat.

— L'especialització. Certament és una via seductora, però sovint irreal, donat que no assegura la coordinació necessària per tal de mantenir-la sense caure un altre cop en un procés competitiu.

— La distribució en el territori de centres i espais singulars a partir d'una anàlisi de condicions òptimes. Aquesta via, que és possiblement la més adequada, requereix inevitablement una concepció financera global, en la qual es distribueix la quota econòmica de capitalitat que correspon a cada centre.

Una nova cultura metropolitana

Qualsevol possibilitat d'equilibrar la vida cultural metropolitana requereix d'una anàlisi global. Ja existeixen, però, diversos elements que cal tenir en compte a l'hora de plantejar-se aquestes reflexions:

— En termes culturals i artístics, existeix un procés definit per la trajectòria entre la creació i la distribució del producte. Aquest procés, de difícil definició i tractament, també pot ser (o, caldria dir, ha de ser) tractat des del punt de vista de la planificació i l'anàlisi territorial.

— L'existència d'un territori policèntric i d'una concepció municipalista de la seva gestió permet realitzar una coordinació d'accions i definir la distribució dels diferents espais que fan possible el fet cultural i artístic.

Mentre que tots coneixem els espais que han esdevingut mercat i aparador de prestigi, no tenim encara una idea clara de quins són els espais que han de facilitar la creació, l'experimentació i la producció de productes artístics.

A diferència d'antigues opinions majoritàries, avui apareix una concepció cada cop més estesa que aposta per una decidida intervenció en les ciutats de la perifèria metropolitana per tal de dotar-les de les condicions necessàries per esdevenir centres de creació i producció. No es tracta de posar-les en una situació en què defugin la representació sinó de fer-les arribar a una altra en què l'accent de l'acció se situï en tot allò que envolta el món de la creació.

Les condicions objectives per tal d'afavorir aquest procés són moltes i poderoses.

En primer lloc, cal parlar de les ciutats perifèriques com a espais de síntesi cultural en què es donen les característiques que defineixen la Catalunya actual, ja que a nivell europeu és en aquestes ciutats on s'està realitzant la concepció d'un nou referent fonamentat en la intercomunicació social, ètnica i cultural.

En segon lloc, cal parlar de condicions de treball en la mesura que necessàriament ens hem de plantejar de manera diferenciada les estratègies de la creació i les estratègies de la difusió. Les ciutats perifèriques poden prescindir dels condicionants del mercat i crear els espais idonis per tal que tots els elements que afavoreixen un procés de reflexió i producció es donin amb solvència i qualitat.

Òbviament, però, una operació que permeti ordenar el territori, i consegüentment evitar una lluita desigual entre ciutats per aconseguir quotes de participació en el procés cultural, no és tan sols una qüestió que hagi de decidir l'administració, i per tant, no depenen d'ella molts dels elements que han de fer possible un nou ordre cultural a la Barcelona metropolitana. És cert que no estem en una societat en la qual s'hagin consolidat de manera clara unes indústries culturals; tot i així, en un futur proper, algunes de les qüestions que han de permetre-ho aniran apareixent i s'aniran trobant solucions. És el cas del mecenatge o la promoció; és el cas igualment de les quotes locals a les caixes d'estalvis.

El paper que ha de jugar l'administració és preparar les condicions per tal que l'evolució i l'aparició de nous interlocutors es realitzi en funció d'una dinàmica preestablerta.

Cal parlar igualment dels processos mediàtics, ara per ara aliens a aquestes temàtiques. És evident que la transformació de bona part dels mitjans de comunicació, especialment els àudio-visuals, en mitjans metropolitans ha de ser un element fonamental per a tota transformació.

El nou ordre cultural metropolità es fonamenta en quatre punts:

1. Una concepció metropolitana del territori i dels seus habitants.
2. Una planificació de les inversions i el finançament concebuda sota la perspectiva d'una planificació global.
3. Una xarxa de mitjans de comunicació que afrontin la informació i el seu tractament des del punt de vista metropolità.
4. La creació d'un òrgan de discussió i planificació política que faci possible l'existència de centres i activitats metropolitanes que superin les limitacions de cada ciutat.

El Consell Metropolità de les Arts

Els quatre punts que diem necessiten ser gestionats.

El Consell Metropolità de les Arts pot ser l'instrument que permeti iniciar aquesta gestió.

La creació del Consell requereix de reflexionar profundament sobre tots els aspectes abans esmentats, tot i que la dimensió política d'aquests punts implica la necessitat de situar el debat en un context molt més ampli.

La creació immediata del Consell Metropolità de les Arts és fonamental al marge de l'establiment d'aquest marc de discussió general, donat que és la gran oportunitat de resituar el paper de cada institució de govern públic davant del fet cultural.

En general, les funcions del Consell haurien de ser les següents:

- a) Crear una Carta Intermunicipal que fixés els serveis culturals que cada ajuntament metropolità assumeix com a funcions pròpies. Òbviament, la discussió general d'aquesta Carta obligarà a uns compromisos mínims.
- b) Fixar el mapa d'equipaments, especialment en matèria de polítiques verticals (equipaments i projectes singulars), per tal de garantir una distribució racional en el territori.
- c) Crear uns sistemes de coordinació generals que permetin l'existència de circuits racionals en la producció i distribució de productes culturals.
- d) Cercar els mecanismes d'informació general necessaris per tal d'iniciar una política de creació d'un públic comú, que d'altra banda tendeix a crear-se de manera natural.
- e) Cercar els mecanismes de discussió de tots els aspectes sectorials (teatre, arts plàstiques, etc.) que afecten la vida cultural metropolitana i que no es poden resoldre des de l'estricta plantejament de cada municipi.

Amadeu Juan i Prat
Tinent d'Alcalde i Ponent de Cultura,
Ensenyament i Esports

Detall sèquia del torrent Gornal.

EL CANAL DE LA INFANTA I EL SEU APROFITAMENT INDUSTRIAL A L'HOSPITALET

ANTONI ROMEU i ALEMANY

RESUMEN

En el presente artículo se estudia la primera fase de la industrialización de l'Hospitalet de Llobregat. Se ha estructurado la investigación a partir de la construcción del Canal de la Infanta, y del aprovechamiento de la energía que generaban sus saltos para una instalación industrial, que fue planteada, como mínimo en sus inicios, como un complemento de la actividad agrícola del mismo.

SUMMARY

This present work studies the first phase of industrialization in Hospitalet de Llobregat. The investigation has been structured starting from the construction of The Canal Infanta, and the energy utilization that generated its waterfalls, for an industrial instalation, which was planned, at least, in its beginning, as a complement of the agricultural activity itself.

Aquest treball sobre la primera fase de la industrialització de l'Hospitalet de Llobregat, realitzat gràcies a l'adjudicació d'una Borsa d'Estudi per a la Recerca en Ciències Socials que convocà el Museu de l'Hospitalet, pren com a punt de partida la metodologia de l'arqueologia industrial, és a dir, agafava com a fonts bàsiques les restes materials d'aquell període. Això és especialment difícil pel període i la població objectes de l'estudi. D'una banda, l'extraordinari creixement de l'Hospitalet —prou conegut— al llarg d'aquest segle l'ha transformat del tot des del punt de vista físic. D'altra banda, la introducció de les indústries ceràmiques, de la màquina de vapor i més tard de l'electricitat ha anat deixant enrera, per obsoletes, les edificacions construïdes per a l'aprofitament de l'energia hidràulica.

Perquè aquest ha estat l'eix del meu treball: la construcció del canal de la Infanta i les primeres indústries que s'hi instal·laren fent servir com a font d'energia els salts que el canal proporcionava. En aquest cas, parlar d'indústries cal admetre que és una mica precipitat, ja que es tracta en la majoria dels casos d'establiments que funcionaven tècnicament, i també pel que fa a mètodes de treball, igual que ho haurien fet segles enrera: molins fariners, molins paperers, serradores... A l'Hospitalet, però, la introducció d'aquestes indústries mogudes per força no animal o humana va ser una novetat, i una novetat possible gràcies a la construcció del citat canal de la Infanta entre 1817 i 1819, que va crear un nou curs continu d'aigua a l'Hospitalet —i a altres municipis— amb possibilitats de ser aprofitat energèticament. Parlar d'indústries és agosarat, però és evident que es tracta d'un pas que trenca amb el passat totalment agrícola de l'Hospitalet, de la mateixa manera que el vapor suposarà un nou trencament i, amb els anys, l'eliminació de l'ús de l'aigua del canal com a força motriu, tot i que es mantindrà de manera residual fins ben entrat el segle XX.

«...l'extraordinari creixement de l'Hospitalet al llarg d'aquest segle l'ha transformat del tot des del punt de vista físic.»

El treball segueix d'aquesta manera dos eixos: per una banda, el mateix canal de la Infanta en tot el seu trajecte, des de la casa de comportes de Molins —on recollia, quan es construï, l'aigua que donava vida al molí fariner de Molins de Rei— fins al lloc en què anava a parar al mar, des de la seva construcció a començament del segle passat fins a la seva permanència —ja parcial— avui dia, perfectament visible en molts trams. L'altra línia del treball és el seguiment de l'aprofitament dels salts del canal dins el municipi de l'Hospitalet, des dels primers molins fariners propietat de la junta fins a la fàbrica construïda el 1890, moguda per l'aigua del canal, i la desaparició de la força hidràulica dels llibres de Matrícula industrial els anys 30 d'aquest segle. Pel que fa a les restes materials d'una i altra, part que ocupa un lloc important en els treballs d'arqueologia industrial, això ha estat possible en el cas del canal, encara en funcionament fins a l'Hospitalet, tot i que els anys d'existència no han estat en va i s'ha modificat, sobretot per la desviació que es féu a la casa de comportes quan aquestes es canviaren, la cobertura de molts trams —l'Hospitalet és el més clar de tots—, els nous materials o la inutilització del darrer tram amb la construcció del cinturó de ronda de Barcelona. Contràriament, les indústries mogudes per l'aigua del canal a l'Hospitalet han desaparegut totalment, amb l'excepció del molí paperer actualment dins el conjunt de Tecla Sala, ben conservat però en estat d'abandonament des del tancament de la fàbrica que l'utilitzava. Ha calgut recórrer, allà on ha estat possible, a documents alternatius per conèixer com eren aquestes fàbriques, per exemple als inventaris notariais dels molins fariners de l'Hospitalet i de la Bordeta, o a plànols de les fàbriques Munté i Badal, en aquests casos provinents de les sol·licituds adreçades a l'Ajuntament de l'Hospitalet per construir-les.

La part principal de la recerca s'ha fet a:

— L'Arxiu Històric de l'Hospitalet, bàsicament les caixes de correspondència, Matrícula industrial i expedients de vivenda. També, és clar, la bibliografia existent sobre l'Hospitalet, en especial el llibre de Joan Casas sobre la formació de la indústria, que, a més de seguir les mateixes fonts, he consultat constantment.

— L'Arxiu de Protocols de Barcelona, a partir dels notaris que van anar portant al llarg del segle XIX els afers legals de la Junta del canal: José Antonio Jaumar, José Elías Cebrià, Magí Soler i Gelada i Luis Gonzaga Soler Pla. Per ells he anat seguint els fils dels arrendaments de les propietats de la Junta —dels salts i les fàbriques instal·lades en ells—, però n'he perdut la pista quan, per venda perpètua, un salt o una fàbrica deixava de tenir presència en els documents d'un determinat notari.

— Les oficines actuals del canal de la Infanta, a Barcelona, on es guarden molts dels llibres d'actes de la Junta directiva i de les Juntes generals del canal. Les primeres donen més informació gràcies a la seva regularitat. Hi ha els grans buits durant els anys 1837-1851 i 1862-1875. En aquestes actes, entre altres coses, apareixen citats els notaris de la Junta.

La inexistència de treballs específics dedicats al canal de la Infanta y —l'excepció són els dos articles de Luis Abarca i un treball que no he pogut consultar de Miquel Roa titulat *The royal channel of the Infanta Doña Luisa Carlota de Borbón on its way through Cornellà*, publicat per l'International Laboratory of Architecture and Urban Design, 2nd. Residential Course, Urnimo, 1977— m'ha fet decidir a incloure, ja sigui en forma d'apèndix documental, a les notes o dins el text, la majoria de textos que es refereixen al canal, com Reials Ordres, alguns articles del *Diari de Barcelona* —dels primers moments de vida del canal—, la polèmica sobre limitació d'aigües o el pagament d'un cànon anual al Real Patrimonio per tenir recollida la màxima informació possible. En algun cas —concretament els articles de lloança per la inauguració del canal— es poden fer llargs i pesats, però tenen la ràpida solució de ser prescindibles. Sempre depèn de l'humor a l'hora de llegir.

En algun cas, en canvi, els temes queden apuntats o clarament oberts per ser aprofundits: per exemple, una comprovació del canal i el seu recorregut fet amb una base tècnica per determinar el període de cada tipus de construcció, o confirmar si les comportes antigues són les primitives o foren substituïdes més d'un cop (el segle XIX sembla que no, almenys no se'n parla a les actes existents; el segle XX no ho puc afirmar perquè no les he seguit amb regularitat), ja que no duen cap inscripció del constructor. També queda obert el problema de les possibles causes que portaren a edificar el molí paperer, o el de confirmar si és l'edifici en part ja existent el 1800, com afirma Oriol Valls. Respondre a tot això necessita altres treballs que, per començar, trobin informació important i inèdita en algun arxiu, ja que en els consultats per mi el material relatiu al canal és limitat o indirecte, i gairebé passa el mateix amb les fàbriques que movia.

EL CANAL DE LA INFANTA

El canal de la Infanta. Dels primers passos a la inauguració

Els primers passos que porten a la construcció del canal de la Infanta cal situar-los dins l'obra legislativa de les Corts de Cadis. En la *Memoria* elaborada el 1881 per la Junta directiva del canal, fins i tot es reula a les disposicions legals establertes pels *Usatges* per defensar l'ús lliure de les aigües, sempre amb el consentiment de la corona. Un Decret de les Corts de 6 d'agost de 1811 aboliria aquesta visió de l'aprofitament de l'aigua com una regalia, Decret que es feu extensiu als territoris de l'antiga corona d'Aragó el 19 de juny de 1813.

Naturalment, però, el retorn de la monarquia absoluta el maig de 1814 anul·laria aquestes concessions (que es restablirien de nou pels Decrets de 20 de gener de 1837 i 29 de gener de 1837), tot i que seria una marxa enrera només feta a mitges: un altre Real Decreto, aquest de 19 de maig de 1816,² de Fernando VII, pretenia estimular la construcció de canals de reg i renunciar a l'exclusiva que tenia el Real Patrimonio. Els propietaris de terres del marge esquerre del Llobregat aprofitaren aquesta concessió per presentar un projecte de construcció d'una sèquia —encara sense nom— el 20 d'agost de 1817, una sèquia que tindria com a resultat

«proporcionar a tantos desvalidos y miserables el preciso sustento para mantenerse, y facilitar a los particulares la mejora de sus propiedades, resultando de ello el beneficio general e individual, con notoria ventaja del Estado y aumento de la agricultura e industria.»³

Una Real Orden de 2 de setembre aprovà la construcció del canal. Pocs dies després, el 17 de setembre, el *Diario de Barcelona* publicava la crònica de l'inici de les obres:

«En el término del pueblo de Sant Feliu de Llobregat, Corregimiento de la ciudad de Barcelona, terreno de cultivo propio de don Magín Bernadós, vecino de dicha ciudad, y paraje llamado Manso Lladó, a once de septiembre de mil ochocientos diez y siete y a las ocho del día, el Excmo. Sr. Don Francisco Xavier de Castaños, Capitán General de este Ejército y Principado, Protector y Presidente de la Junta de la Acequia del Río Llobregat, los Sres. D. Manuel de Angulo, D. Antonio de Borrás, Regidor perpetuo de esta ciudad, D. Josef Francisco Pouplana, D. Josef Antonio Termens, D. Francisco Rodés, D. Jaime Planas, D. Ramón Robas, D. Gerónimo de Magarola, D. Josef Vidal, D. Pedro Prats, vocales, y el reverendo P. M. Fr. Ángel Font, Prior del convento de PP. Carmelitas Calzados, Tesorero de ésta, congregados al efecto infrascripto, junto con el subscrito Secretario, después que el señor facultativo D. Tomás Soler y Ferrer hubo delineado en el memorado sitio un trecho de dicha acequia á la parte del Norte del espresado pueblo, con intervención y asistencia de su magnífico Baile y Ayuntamiento, presentes los infrascriptos Sres. testigos y a la vista de un concurso de gentes que acudieron de los pueblos inmediatos: S. E. el citado Excmo. Sr. Capitán General, los Sres. vocales más antiguos, D. Manuel de Angulo y D. Antonio Borrás, el honorable Baile Josef Pons, D. Antonio Maria de Rojas, Mariscal de Campo y Subinspector de Infantería, D. Antonio Juez, Marqués de la Roca, Mariscal de Campo de los Reales Ejércitos y jefe de la Plana Mayor, y D. Pedro Alejandro de Larrand, entre los vivas y las aclamaciones de todo el referido concurso, tomaron cada uno el azadón y la espuerta con general aplauso, y en presencia de los demás señores vocales y el Ayuntamiento referido, dieron principio a la obra de dicha acequia, cavando, llenando la citada espuerta de tierra y echándola á seis pasos de dicha línea de la mencionada acequia; y sin cesar las aclamaciones del gran concurso de gentes que rebozaban de júbilo, y las voces de vivan S. M. el Rey y la Reina nuestros señores, nuestro digno General y su Excelencia de la Junta, han dispuesto los mismos que se levante, y queda mandado levantar una lápida a veinte y cinco varas del centro de la acequia, sitio donde se ha principiado la mencionada obra, hacia la parte norte del dicho centro, para que sirva de memoria inmortal a la posteridad, quedando impresa en la referida lápida una inscripción alusiva a S. M. que por efecto de su natural beneficencia y amor hacia sus vasallos se ha dignado con esta empresa colmar de incalculables beneficios a los propietarios de la rodalia con dicho riego del Llobregat (...) Este acto colmó de júbilo y regocijo a la Junta por ver iniciada la obra que se ha propuesto, y más con la esperanza que le queda de poderla completar cooperando todos los interesados en ella para conseguir las miras que se ha propuesto, en que se libra la subsistencia de los menesterosos y el incalculable beneficio particular, en el que tiene parte la riqueza nacional por el aumento del Estado, Población e Industria.»⁴

Les obres de construcció del canal es van fer fins a mitjan 1819. El 2 d'abril de 1819, el *Diario de Barcelona* donava notícia que les obres estaven acabades entre Molins de Rei i l'Hospitalet, obres que suposaven 12.200 vares castellanes de longitud, amb els seus corresponents «puentes, minas, desmontes, estribos, casas de guardas, compuertas...»⁵ Bé perquè la feina en el tros fet va ser més complicada —sobretot en el tros de la Mina de Sant Feliu, que des d'un primer moment anava per sota terra— bé perquè les obres ja estaven avançades en l'altre tros, el cert és que el mes de maig el canal de la Infanta ja estava construït i es començava a preparar la seva inauguració.

Tal com s'havia fet a l'inici de les obres, el *Diario de Barcelona* es va anar fent ressò de la inauguració publicant uns suplementes de quatre pàgines que servien d'avis al públic. El 2 de maig s'anuncià per aquest sistema que la inauguració es faria el dia 15 de maig i que seria el capità general Francisco Xavier de Castaños qui donaria pas a les aigües:

«Van a cumplirse ya los deseos de los buenos y de los amantes de la prosperidad pública. Los campos que con sentimiento universal se han

visto agostados estos últimos años por falta de agua, van a recibir este auxilio, y la agricultura ya no se hallará más espuesta a ver inutilizadas las fatigas del labrador por las sequías que experimentaba. El río Llobregat va a fecundar una porción de terreno, y sus aguas que sin provecho alguno lamían sólo los bordes de los campos, y se precipitaban al mar, variarán su curso, y penetrarán las tierras poniendo en acción su feracidad. Obra ha sido ésta de la industria y de la economía (...) en el lapso de un año y ocho meses queda dispuesta en la estensión de quince mil varas, sin contar las ramificaciones construidas ya, para la distribución de las aguas que recibirán de dicha acequia principal. Nada falta sinó el abrir la compuerta.»⁶

Un fet, però, modificaria les intencions de la Junta per uns dies: el mateix dia 15 arribava a Barcelona per mar la infanta Luisa Carlota, que va romandre a la ciutat fins al dia 21 al matí, en què marxaria per carretera. Llegim de nou la retòrica del *Diario de Barcelona* per veure com interrelaciona els dos fets:

«El suspirado y feliz arribo a nuestro pueblo de S.A.R. la Serenísima Señora Infanta Doña Luisa Carlota suspendió la función deseada, pues atentamente los habitantes de Barcelona y de sus pueblos comarcados á comunicar la satisfacción que les cabía por tan afortunado evento, sólo se ha empleado en obsequiar en lo posible a S.A.R., quien ha tenido la bondad de honrar estos pocos días nuestra capital con su augusta presencia. Los pueblos del Llobregat van á recibir la recompensa del amor que han acreditado con sus demostraciones á S.A.R. y expuestos sus votos que la han elevado por medio del Excmo. Sr. Capitán General, D. Francisco Xavier de Castaños, ha condescendido benigna a sus deseos, señalando la mañana del viernes 21 del corriente para dar, a su paso por Molins de Rey, la entrada a las aguas que han de fertilizar aquella hermosa campiña.

(...) el día 21 de mayo, en que abriendo S.A.R. las compuertas de la acequia vio manar bajo sus augustos pies el precioso germen de la fertilidad. Los padres transmitirán a sus hijos un evento tan plausible, se perpetuará su memoria de generación en generación y pasará hasta la más remota posteridad, mayormente cuando con las mayores demostraciones de aprecio se ha dignado también S. M. acceder á la suplica que le ha dirigido S. E. en nombre de los hacendados que a sus expensas han construido aquel canal de riego, para que este canal tomase el augusto nombre de la Infanta Doña Luisa Carlota.

Habitantes de la orilla izquierda del Llobregat, la providencia bendice vuestros trabajos; vuestros corazones anhelan el esperado momento, y el sentimiento que tenéis por veros privados de la augusta presencia de un tan hermoso vástago del precioso árbol de Borbón se os tempera con la demostración de S.A.R. de cooperar en vuestras dichas. Día 21 de mayo: este día formará época en los fastos de la agricultura, y este primer manantial de la riqueza pública favorecido por acción tan distinguida, grabará con caracteres indelebiles este día dichoso en que una infanta de España ha querido señalar los primeros pasos que ha dado en nuestra Península, con un testimonio de bondad y amor a favor de los catalanes que cifran su felicidad en recibirla de sus amados Borbones.»

No em puc estar de reproduir, per acabar aquesta part sobre la construcció i la inauguració del canal, els textos de la sol·licitud perquè la infanta accepti donar el seu nom al canal, de la resposta —de la qual destaco la contraproposta— de la infanta i finalment de la crònica periodística de la inauguració, encara que només sigui per posar-los més a l'abast del que estan al *Diario de Barcelona* del 30 de maig de 1819.

«Serenísima Señora: Intérprete de los sentimientos de los hacendados, que a sus expensas han construido un canal de riego que fertilizará la hermosa campiña desde el río Llobregat hasta la montaña de Monjuich y confiado en la benignidad de que V. A. ha dado tantas pruebas, desde que tenemos la dicha de disfrutar su augusta presencia, me atrevo a suplicar que á su paso por Molins de Rey, el día que con mucho sentimiento nuestro emprenda su viaje, se digne V. A. detenerse algunos momentos para que en su presencia se haga la abertura del canal, y que bajo los R. P. de V. A. pasen las aguas del Llobregat que tantos

beneficios han de producir; y para perpetuar la memoria de un acontecimiento tan próspero, y honorífico, permita V. A. que solicitemos del rey vuestro señor que este canal de riego tome la denominación de V. A. Dios felicite en todo a V. A. como lo desean y piden los españoles.»

Aquesta és la carta del capità general Francisco Xavier de Castaños, de qui recordo el nom per copsar el sentit de la resposta afirmativa de la infanta:

« (...) le será sumamente grato que en los márgenes del cauce se coloquen árboles castaños, a fin de que, corriendo las aguas a su sombra fertilizando aquella campiña con aumento de la industria rural de toda la comarca, sirvan de símbolo que recuerde para siempre la memoria del general que lo ideó, dispensándole toda la protección de su dulce mando.»

I entrant ja en la descripció de la jornada d'inauguració:

« (...) a las diez y media de la mañana ha llegado S.A., y apeándose del coche y dirigiéndose en seguida por una rampa sembrada de flores á la mencionada casita, que ha tenido la bondad de abrir ella misma tomando la llave que le ha presentado S. E. Capitán General, ha entrando con su comitiva, compuesta por la Excm. Señora Condesa de Latour, Camarera y Aya de la Señora Infanta, de las Señoras Joaquina Fonseca y Manuela Sandobal, Azafata y Camarista de S.A., de los Excmos. Sres. Embajador de Nápoles, Príncipe Scilla, Marqués de La Lapiella y Monesterio, Conde de la casa Sarriá, Marqués del Villar y D. Manuel Salmón, asistiendo también los Excmos. Señores Duque de Alba, Conde de Perilada y otras personas distinguidas de ambos sexos, y mandando levantar las compuertas de la presa se ha abierto el paso a las aguas detenidas, en medio de los vivas y las aclamaciones de la gente que había acudido con el doble motivo de lograr todavía la vista de su amada Infanta y de ver correr las aguas que han de fecundar aquella hermosa campiña.

El inmenso gentío de todas clases agolpándose para disfrutar de tan maravilloso espectáculo ha colmado su satisfacción al contemplar la que manifestaba S. A. de ver correr las aguas bajo sus augustos pies, y de cooperar de su parte a dar nueva vida a los campos que, agostados muchas veces por sequías, robaban al afanado labrador el fruto de sus sudores y esperanzas.

S. A., con el rostro placentero y con sensibles demostraciones de la bondad que la caracteriza, se ha detenido largo rato sobre la presa, complaciéndose en ver correr las aguas por el canal, y volviéndose después al Capitán General le ha dado a besar su real mano, admitiendo en seguida a tan distinguido favor a los señores de la Junta, al director de la obra, D. Tomás Soler, y al Ayuntamiento del pueblo de Molins de Rey, y subiendo finalmente al coche entre repetidos vivas ha dejado a todo el concurso con el sentimiento de verse privado de su augusta presencia, siguiéndola el corazón de todos, que tan justamente se había abstraído por sus distinguidas cuanto amabilísimas prendas personales.»⁷

Un cop el canal de la Infanta va ser posat en funcionament, la Junta es va veure obligada a acceptar per la situació política del moment⁸ la Real Cédula de 22 de desembre de 1824, que va comprometre els interessos de la Junta contradients fins i tot el Decret de 19 de maig de 1916: mentre aquest donava tots els beneficis que es poguessin treure del canal als terratinents que l'havien pagat de la seva butxaca⁹ i no pas, com diu la citada Memoria de 1881, a la corona o al Real Patrimonio que «nada había satisfecho por su parte, ni había cedido cosa que fuese suya, ni tampoco existía construcción alguna preexistente»¹⁰ la Real Cédula apuntava que

«no podía excluir la Junta al Real Patrimonio de que construyese por su cuenta y para propiedad suya molinos u otros artefactos en los saltos de agua del canal que ella no hubiese ocupado; que la misma Junta, o el común de regantes a quién ella representaba, en el caso de verificarse la construcción de molinos por su cuenta, había de acudir a la Baylia General del Real Patrimonio a obtener el correspondiente establecimiento de cada uno, con pago de un moderado censo o laudemio

Detall del pis alt del molí paperer de la Tecla Sala.

en caso de enajenación, que debería ser la décima parte del mismo, entendiéndose en estos términos las escrituras que se otorgasen; y del mismo modo los terratenientes deberían pedir establecimientos para el riego con un pago de un real de vellón por mojada en reonomiento del dominio directo que S. M. tenía en aquellas aguas, satisfaciendo también laudemio en las segundas y sucesivas enajenaciones a razón de la décima parte del mayor que adquiriesen las tierras por el beneficio del riego, y que si bien la propia Junta y común de regantes facultados para conceder a otros, por precios convencionales, aquellos saltos de agua que estuviesen vacantes por no haberlos ocupado el Real Patrimonio con artefactos de su cuenta y para sí, era indispensable para su construcción que, además de obtener la licencia de la Junta, el agraciado con ella acudiese a la Baylia General a obtener el competente establecimiento con pago del laudemio de la décima parte del valor como quedaba espresado.»¹¹

«Un cop el canal de la Infanta va ser posat en funcionament, la Junta es va veure obligada a acceptar la Real Cédula del 22 de desembre de 1824»

Està clar que la Junta havia fet una lectura parcial de l'abast de la concessió de maig de 1816 (o almenys així ho volia fer entendre quan entrà en la disputa per treure's de sobre les prerrogatives reials i, sobretot, els deutes que anava arrossegant des de la mateixa construcció del canal), on el Rei explícitament només renunciava a construir pel seu compte el canal, però dient que «esta renuncia de las indicadas utilidades será determinada por los convenios, que se ajustarán generosamente, y con la intervención del Crédito Público.»¹² I és que els avantatges que podria proporcionar el canal tant per a l'agricultura com per a la indústria s'anaven evidenciant. Un col·laborador assidu del *Diario de Barcelona*, que signava amb el pseudònim El Espolín, va escriure un article on, exagerant la nota, veia tota mena de beneficis. Comença l'article valorant l'aportació com a obra de regadiu, però el cos central de l'escrit preveu ja el seu aprofitament industrial:

«(...) queda de resultas otra mina de oro en que todavía no hemos dado. Ya podría empezar a plantearse, y convendría que fuese sin pérdida de tiempo, en los saltos de agua que proporciona el mencionado canal (...) ¡Cuántos, cuántos ingenios de agua pueden establecerse en sus orillas! ¡Molinos, batanes, ferrerías, sierras de agua, fábricas de papel, de hilados (...)! ¡Qué fomento tan considerable no proporcionaría a la industria del país y a la ocupación de los jornaleros!

Ya que por Real Cédula de 15 de septiembre de 1814 se dignó nuestro augusto monarca, Señor Don Fernando VII, confirmar sabiamente la abolición de los privilegios exclusivos, y demás que allí se espresan, decretada por las cortes extraordinarias el 6 de agosto de 1811, ya que la ilustración ha llegado felizmente a tal punto acerca de las aguas que la providencia envía a la tierra para el uso de todos los vivientes ¡Qué excusa quedará a nuestra indolencia si la dejamos correr imprudentemente? Mengua sería del actual estado de las luces un destino semejante. Rindan, rindan libremente las aguas públicas al género humano el servicio a que éstas están destinadas por el dedo del Altísimo.

¡Qué perspectiva tan lisonjera se presenta a la imaginación de un buen patricio, viendo el laborioso genio catalán ayudado de tales recursos! ¡Qué población, qué jardines, qué riquezas se derramarán por estas campiñas! ¡Y quién sería el imprudente egoísta que contra las paternales órdenes del Rey, y la pública felicidad, osase aún entorpecer el bien con la insensata intención de conservar un privilegio tan injusto, que sólo la ignorancia y la debilidad pudo tolerar en otros tiempos en que estaban más atrasadas las ideas de la pública felicidad y de la economía del estado? (...) Aprovechemos con afán los favores que la protección del monarca nos dispensa, y pobleemos de distintos ingenios de agua las orillas del canal de la Serenísima Infanta.»¹³

Per una banda les dificultats econòmiques en què es trobava la Junta des de la construcció del canal, i per l'altra aquestes perspectives industrials que ja s'apuntaven des d'un bon començament (aquests anys encara no s'havia instal·lat cap màquina de vapor a Catalunya —la primera, a la fàbrica Bonaplata, seria instal·lada el 1833—, i per tant l'energia hidràulica encara tenia aquí una situació de vital importància per a la indústria), portaren els membres de la Junta a plantejar-se la necessitat de treure rendiment econòmic dels salts que el desnivell del terreny creava al llarg del canal. El 9 d'octubre de 1830 una Real Orden concedia a la Junta l'exclusiu aprofitament de tots els salts, a canvi, però, d'un pagament de 12.000 rals de billió anuals al Real Patrimonio

«por vía de reconocimiento del señorío mayor y directo que le correspondía y por compensación de las utilidades que pudieran producirle los molinos que intentaba construir en algunos de los referidos saltos, sin olvidar lo prevenido en la mencionada Real Cédula de 26 de noviembre de 1824.»¹⁴

Parlo en un altre lloc de la concessió dels diferents salts del terme de l'Hospitalet, però deixo indicat aquí que la primera concessió d'un salt a partir de la nova legalitat s'atorga a Gaspar Lleonart el 7 de juny de 1831. Gaspar Lleonart havia estat el primer arrendatari dels molins propietat de la Junta a l'Hospitalet des de 1823 i més tard havia participat directament en les negociacions per obtenir precisament aquesta exclusivitat dels salts per als propietaris del canal.

El cànon anual de 12.000 rals es convertiria a partir d'ara en un pes feixuc per als propietaris del canal, fins al punt que la Baylia General del Real Patrimonio demandaria la Junta per impagament. La sentència, dictada l'1 de febrer de 1841,²¹ condemnà la Junta a pagar les vuit pensions vençudes fins al 9 d'octubre de 1939 (segueixo en aquest punt la repetidament citada *Memoria* de 1881; cal suposar que la data correspon a la interposició del plet) i, successivament, totes les que anessin arribant al seu termini, és a dir, que confirmà el cens anual de 12.000 rals. El canvi polític que es produí a partir de setembre de 1868 donà a la Junta esperances de treure's de sobre la pesada càrrega del deute: la Llei de 12 de desembre de 1869 eliminava el Real Patrimonio de la corona, i transferia tots els seus béns a dominis de l'Estat. En l'article 6 s'especificava que

«quedaban suprimidos los derechos, prestaciones e impuestos de origen señorial que con el nombre de Real Patrimonio había percibido la Real Casa, o los derechos habientes de la misma, en las provincias de Aragón, Cataluña, Valencia, Islas Baleares y cualesquiera otras, confirmandose y ratificándose la anulación de las prestaciones prescritas por las leyes de 19 de julio de 1853 y 4 de febrero de 1837»,¹⁵

i es deixava ben clar que eren considerades senyorials totes les prestacions que no procedissin d'un contracte lliure en virtut del dret de propietat. A partir d'aquesta Llei, la Junta acudí a la Dirección General de Propiedades y Derechos del Estado i després apel·là al ministeri d'Hisenda per anul·lar el cànon de 12.000 rals, cosa que li fou concedida per la Real Orden de 4 de maig de 1876, però només a partir de la publicació de la Llei de 12 de desembre esmentada, i per tant l'obligava a pagar els deutes anteriors a aquella data. La posterior demanda contenciosa-administrativa interposada per la Junta no fou estimada pertinent. Les actes de la Junta directiva recullen també els punts principals de la disputa sobre aquest deute. El 21 d'octubre la Junta és informada del resultat d'una sentència on se l'obliga a pagar 10.583 pessetes i 4 cèntims en concepte de les pensions vençudes i no satisfetes,¹⁶ i de fet la *Memoria* que anem esmentant, amb data 25 d'octubre de 1881 i signada pel president de la Junta, Juan Prats Rodés, i el secretari, Amador Guerra, és una resposta a la sentència, que acaba demanant una llei que «viniese a dejar en paz a la Junta Directiva del Canal, cuya ruina se vendría a labrar con la exención de la respetable suma que importan las referidas pensiones»¹⁷, una llei que confirmés amb rotunditat l'abolició de les antigues pensions al Real Patrimonio, llei que no he pogut confirmar que efectivament es fes. Les actes de la Junta, almenys, no se'n fan ressò.

Des del moment de l'autorització perquè fos construït, el canal no va rebre una restricció en el volum d'aigua que podia agafar. Des del moment

Plànol de la presa d'aigües del Canal a Molins de Rei.

que no aprofitava aigües agafades directament del Llobregat sinó les que venien del molí de Molins de Rei, quedava entès que tota l'aigua transportada pel canal de derivació d'aquell molí seria aprofitada pel nou canal. Aquesta situació es va mantenir fins que els constructors del canal anomenat de la dreta del Llobregat protestaren perquè es creien perjudicats, i van provocar que per Real Orden de 30 de desembre de 1857 es limités el cabal del canal de la Infanta a 1.615 litres per segon, que es consideraven suficients per cobrir les necessitats del canal, això és, el regadiu, i en el cas d'aigües sobrants, es permetia aprofitar-les per a altres usos.¹⁸ A l'apèndix documental s'inclouen els plànols que el 21 de maig de 1859 es va dictaminar que es fessin per dur a terme aquesta limitació d'aigües, obres que finalment no es van fer.¹⁹ Aquest conflicte sobre la limitació d'aigües va ser eliminat finalment per la R. O. de 1859, ja que no es tractava d'aigües públiques sinó ja canalitzades.²⁰ Segons la «*Demostración de la razón...*», pel sistema de lliure accés, el canal conduïa 4.400 litres per segon, i per tant la reducció que es demanava era de 2/3. No disposo del seguiment de tot el conflicte —la resolució definitiva quedava a mercè de la redacció d'una llei d'aprofitament d'aigües—, però anys després es feren les concessions d'aigües segons les terres regades i els salts per a usos industrials. D'aquesta manera, l'11 d'octubre de 1907 la Direcció General d'Obres Públiques²² va inscriure quatre aprofitaments d'aigües a nom de la comunitat de propietaris terratinents per al regadiu de 3.000 hectàrees, per a les quals es concedien 3.000 litres per segon més 1.700 litres per segon per a usos industrials (600 per a força motriu a Cornellà, 750 per a força motriu a l'Hospitalet i 350 per a força motriu a la sèquia de la Feixa Llarga). L'any 1950, un informe agronòmic²³ encara citava tres aprofitaments industrials reconeguts: un a la Feixa Llarga, de 4,65 m i 600 l/s, que donaven una força de 30 CV; un salt de 9,12 m a la sèquia dels Molins de l'Hospitalet, de 750 l/s i 70 CV, que donava moviment a una turbina; i un altre salt a la Feixa Llarga, de 2 m i 350 l/s, amb una força de 7 CV, però abandonat. Se citen, finalment, els salts sense drets reconeguts, que són: Erasme, Tampa o Quer, Rosés, Munté, Baltà, Torrent Gornal o Basté, Mármol, Carulla, Torrassa o Lleornart i Bordeta.

Notes

1. *Memoria* 1881. Canal de la Infanta. Pàgina 5.
2. *Memoria* 1881. Pàgina 7.
3. *Diario de Barcelona*, 17 de setembre de 1817. Pàg. 1404-1405.
4. *Diario de Barcelona*, 17 de setembre de 1817. Pàg. 1404-1405.
5. *Diario de Barcelona*, 2 d'abril de 1819.
6. *Diario de Barcelona*, suplement del 2 de maig de 1819.
7. Les tres llargues cites reproduïdes són del *Diario de Barcelona* del 31 de maig de 1819. Inclou a més diversos poemes que recorden la data: un de lloança al rei, un a la infanta, un al capità general, un al governador i un a la Junta. També es reproduïx el text de la làpida commemorativa col·locada a la caseta.
8. Així ho explica la Junta a la citada *Memoria* de 1881, pàg. 8.
9. El text complet del Decret, reproduït a *Demostración de la razón y del derecho...*, és el següent:

El Rey Nro. Sr. se ha servido expedir el decreto siguiente: El Emperador Carlos V trató de enriquecer los reinos de Aragón y Navarra sangrando los ríos Ebro y Jalón; y los Pontífices Clemente VII y Paulo II, penetrados de la necesidad y utilidades de este proyecto, concedieron al mismo y a sus sucesores en el reino de Aragón, por razón de los gastos necesarios para las obras, la percepción perpétua del aumento de diezmos y primicias que resultase en las tierras puestas en riego, después de satisfacer a los perceptores respectivos lo que recibida información del producto del último trienio les correspondiese percibir. Las ventajas que lograron sus vasallos con este auxilio, movieron al Emperador a solicitar la extensión de esta gracia para los reinos de Castilla León y Toledo, la cual le fué concedida por el Papa Julio III; y posteriormente a ruego de D. Felipe II fué ampliada por la Santidad de Gregorio XIII a todos los nuevos riegos de las demas provincias de España é Islas Canarias. De estas concesiones hizo uso D. Felipe V, abriendo cauces para regar con las aguas de Jarama y del Tajo. D. Fernando el VI, doliéndose de ver terrenos férraces cubiertos de maleza é incultos especialmente en la provincia de Estremadura, quiso reducirlos á cultivo, y para suplir los gastos necesarios obtuvo de Benedicto XIV el derecho del aumento de diezmos de estas tierras puestas en labor del mismo modo que si se provinieran de nuevos riegos y con la espresión de que las tierras que incultas no pagaban diezmo alguno, estén exentas de todo otro que el correspondiente al Rey. Se ve pues que los Reyes mis predecesores se propusieron emprender las obras de riego tan importantes en un clima ardiente para el fomento de la agricultura. Sin duda hubieran realizado sus benéficos deseos, si para decidir las querellas de los gabinetes se hubiese consultado siempre el interés de los pueblos. Estas consumen lo sobrante de la riqueza de las naciones, y agotan las fuentes de su prosperidad. Vanos han sido los clamores de la filosofía, que desengañada por la experiencia de los siglos, llora con el desconsuelo de ver los hombres condenados á unas paces tan pasajeras que apenas cicatrizan las llagas de la guerra. La que durante seis años ha sufrido la España ha dejado el estado sin recursos para costear la dispendiosa obra de las acequias, cuya ejecución siempre es lenta si no está presidida por el oficioso agente del interés individual. No atenuar la fuerza de sus estímulos, apartar los estorbos que entorpecen su acción y seguir la marcha trazada por la Providencia en los favores con que ha distinguido las naciones, es uno de los deberes más esenciales del Gobierno. La España regalada con un suelo aventajado ha sido llamada al ejercicio de la agricultura. Esta debe ser la primera fuente de su riqueza; con ella deben combinarse las otras, porque la materia siempre precede á la forma y al movimiento, y la riqueza sólida y permanente no debe ceder su lugar á la precaria y deleznable. Esta verdad no ha sido bien respetada: la novedad de las teorías; la seductora muestra de los trabajos de la industria, sus valedores tan activos en el fomento de esta, como sordos á las reclamaciones del modesto labrador han librado sobre la agricultura todas las gracias y exenciones dispensados á favor de la industria y comercio. No se ha considerado que sin el estado floreciente de la agricultura ninguna nación puede ser feliz, industriosa y comerciante: y que la riqueza y poder, nacidos sin la intervención de aquel principio, están espuestos á los encontrados movimientos de la fluctuante política y á los riesgos de una desventajosa concurrencia. No se ha tenido presente que las instituciones de los Gobiernos en los climas felices no pueden ser buenas sino miran á dar la mayor actividad á la cultura de los campos ni ser conformes al orden si no favorecen esta actividad, y que en una sociedad bien organizada todas sus leyes deben tener por objeto la prosperidad del mayor número de sus miembros; siendo cosa cierta que cuando los productos de la tierra son abundantes, los hombres no se contentan con el sustento únicamente preciso para la conservación de su existencia, sino que consumen mas, y añaden lo cómodo á lo necesario. = *Penetrado de la bondad evidente de estas máximas, excitado por el amor de mis pueblos, y por el deseo de prosperidad; convencido de que esta debe particularmente en estos reinos establecerse sobre la agricultura, necesaria además para afianzar los progresos de las artes y del comercio; desengañado de que el tesoro público rara vez se hallará con sobrantes para emprender las obras de riego, y de que las que se costean por el Gobierno se resienten comunmente de la falta del interés individual en sus agentes inmediatos, he tenido á bien excitar el celo é interés de los Ayuntamientos, Cabildos Eclesiásticos y sujetos particulares, nacionales ó extranjeros para que acometan estas empresas; en la inteligencia de que renunciaré en su favor las utilidades que resultarían á mi Corona, costeano de su cuenta dichas obras.* Esta renuncia de las indicadas utilidades será determinada por los convenios que se ajustarán generosamente y con la intervención del Crédito público, como sucesor en los derechos y concesiones que se acordaron á la consolidación. Las gracias Pontificias no ofrecen materia á las dudas de buena fe en los principales puntos; y si en los subalternos dieren lugar á diversidad de conceptos se les dará la conveniente aclaración, para que ningún estorbo se oponga al cumplimiento de mis paternales deseos y á la prosperidad de mis amados vasallos. = Para aliviar el coste de estas obras, no desviar al labrador de las ocupaciones de la agricultura, endurecer al soldado con un moderado trabajo, libertarle de los estragos del ocio, y darle un interés individual en estas empresas con economía del Real Erario, dispondré que la tropa se

Casa de comportes a Molins de Rei.

emplee en sus trabajos bajo de los convenientes arreglos que deben preceder al efecto. Tendreislo entendido y dispondreis lo necesario á su cumplimiento. =Rubricado. =En palacio á 19 de mayo de 1816. =A D. Pedro Ceballos.

10. *Memoria* 1881. Pàg. 9.

11. *Memoria* 1881. Pàg. 9.

12. Vegeu el Decret a la nota n.º 9.

13. *Diario de Barcelona*, 14 d'octubre de 1819. Pàg. 2296-2297.

14. *Memoria* 1881. Pàg. 10. La Real Cédula de 26 de novembre de 1824 és la mateixa de la del 22 de desembre de 1824, encara que no sè si la diferència de data es deu a agafar com a referència un altre moment del procés d'aprovació de la cédula o a una més de les imprecisions que conté la *Memoria* (concretament he detectat un nom canviat erròniament). Pel que fa al Decret, el seu contingut és:

Mayordomía mayor.— Excmo. Sr.— Al Baile general del Real Patrimonio de Cataluña digo con esta fecha lo que sigue:— «El Rey N. S. se ha enterado de la solicitud presentada en 12 de julio último por la Junta directiva del Real Canal titulado de la Serma. Sra. Infanta D.ª Luisa Carlota de Borbon, en que recordando y reproduciendo las de 28 de agosto de 1827 y 28 de julio de 1828, que me dirigí en 8 de noviembre del mismo año el señor secretario del despacho de Estado, y con indicación de los perjuicios que sufre la empresa por la paralización de las obras por consecuencia de la falta de fono, dejando de fertilizarse una considerable porción de terreno con menoscabo notable de la riqueza pública y particular, ha repetido sus anteriores reclamaciones á todos los saltos que proporcione dicho Canal, único recurso que encuentra para atender al importante objeto de su conclusión y pago de 800,000 reales que adeuda, ofreciendo 12,000 reales de canon anual en favor del Real Patrimonio por vía de reconocimiento del señorío mayor y directo que le corresponde, y por compensación de las utilidades que pudieran producirle los molinos que intenta construir en algunos de los referidos saltos; y pidiendo al mismo tiempo que en punto á las escrituras que se otorgaren á favor de cada uno de los propietarios de tierras que disfruten del beneficio del riego en caso que en cuanto á esto no se considere por suficiente título la Real orden de 26 de noviembre de 1824, sea en el modo y forma que se proyectó y propuso por esa Bailía general, en 4 de mayo de 1825: Ha visto también S. M. el informe instructivo y documentado que me remitió V. S. en 20 de mayo del año último, y una instancia de D. Pablo Coll de 1.º de diciembre de 1828, solicitando Real permiso y facultad para edificar tres molinos harineros ó los ingenios que le convengan en los tres saltos que designa. Y S.M. con presencia de todo, de los antecedentes del asunto, de los dictámenes que ha tenido á bien

oir, y con el fin de allanar todos los obstáculos é inconvenientes con que supone la Junta haber tropezado para llevar á cabo la obra del Canal, se ha servido conceder á dicha Junta el derecho esclusivo de aprovechar por sí, ó por los que subrogue en su lugar, todos los saltos que ha producido y puede producir el Canal de que se trata, entendiéndose sin perjuicio de tercero, con sujeción al pago de los derechos emfiteuticales en su caso y lugar, aunque sin olvidar lo prevenido en la soberana resolución de 26 de noviembre de 1824, y satisfaciendo la Junta al Real Patrimonio el expresado canon que ofrece de 12,000 reales, quedando afectos al pago de esta pensión mancomunadamente los expresados molinos ó ingenios que se edifiquen en los saltos vacantes en el día, y dejando al arbitrio de la propia Junta repartidos proporcionalmente para el solo efecto de que los dueños que sean de los citados molinos sepan su obligación particular, y la repetición que en su caso les corresponda contra los demás dueños. Con respecto al segundo extremo de la solicitud de la Junta, relativo á las escrituras en favor de cada uno de los propietarios de tierras que disfrutan del riego, quiere S. M. que se adopte el medio supletorio que se ha propuesto, y proyectó esa Bailía general, es decir, que la Junta directiva libre á cada uno de los agraciados con piezas de tierra de regadío una certificación expresa de los términos y sitios que se hallen, extension y lindes de cada una, y de las demás circunstancias que se estimen oportunas, á fin de que por estas certificaciones sin formación de expediente, imprimiéndose las escrituras con los correspondientes vacíos para continuar los nombres y calidades de cada establecimiento, tenga cada interesado la de su concesión, con brevedad, y sin más gasto que el del papel sellado é impresión, y una gratificación al escribano de esa Baylia general por la autorización de dichas escrituras; advirtiéndole á V.S. que sea la más módica posible, y que la exención del pago del luismo que disfrutaban dichos propietarios de tierras en las primeras enagenaciones, como la satisfacción del censo anual, deberá principiar á contarse desde 1.º de enero de 1826. *Ultimamente es la soberana voluntad resolver que el referido D. Pablo Coll, y cualquiera otro que se halle en su caso, pueda acudir á la Junta directiva, y de acuerdo y consentimiento de ella, á virtud de los convenios que celebren, solicitar en esa Baylia general el correspondiente establecimiento, conforme á las Reales disposiciones que deben regir en la materia.*— Lo trasladado á V.E. y V. S.S. de Real orden para su inteligencia y satisfacción.— Dios guarde á V. E. y V. S.S. muchos años. Madrid 9 de octubre de 1830.— Francisco Blasco.— Sr. Presidente y Vocales de la Junta directiva del Real Canal titulado de la Sra. Infanta D.ª Luisa Carlota.

15. *Memoria* 1881. Pàg. 11.

16. Actes de la Junta del canal de la Infanta, 21 d'octubre de 1881.

17. *Memoria* 1881. Pàg. 13.

18. Gobierno de provincia. Barcelona.— El Illmo. Sr. Director general de obras públicas me dice con fecha 12 del corriente lo que sigue: «El Excmo. Sr. Ministro de Fomento me comunica con esta fecha la Real orden siguiente.— Illmo. Sr.— Vistas las exposiciones presentadas por la Junta directiva del Canal de la Infanta y por los dueños de fábricas construidas sobre

el mismo, reclamando contra la real orden de 30 de diciembre de 1857, por la que se asignó a este la dotación de mil seiscientos quince litros por segundo, que aunque suficiente para el riego, no lo es en su concepto para el movimiento de los artefactos construidos: Vista la instancia que en sentido contrario y en solicitud de que se sostenga lo mandado ha dirigido la empresa concesionaria del Canal de la derecha del Llobregat: Visto lo informado por el Gobernador é Ingeniero Jefe de la provincia de Barcelona, y por la Junta consultiva de caminos, canales y puertos: Vistos los antecedentes relativos á la concesion primitiva del Canal de la Infanta: Vistos así mismo los Reales decretos de 21 de mayo de 1853 y 20 de junio de 1858, según los cuales causan estado las resoluciones dictadas por los Ministros en los negocios en que se versen recíprocas obligaciones de la Hacienda y de los particulares que sean revocables por la vía contenciosa: Considerando. Primero: Que el objeto de la concesión del Canal de la Infanta fué el destinar sus aguas exclusivamente para el riego. Segundo: Que si bien posteriormente se autorizó la construcción de artefactos, fué en el supuesto de que se utilizarían las aguas para este efecto allí donde el curso del Canal y su pendiente lo permitieran, pero sin irrogar por ello el menor perjuicio al riego de las tierras. Tercero: Que esta autorización en nada se perjudica por la Real orden reclamada, toda vez que con la dotación que la misma fijó puede darse movimiento á los artefactos, devolviendo después el agua al acueducto general para aprovecharla en el riego. Cuarto: Que de concederse mayor cantidad resultará un grave perjuicio á la agricultura perdiéndose toda el agua que sobre los mil seiscientos quince litros señalados tomase el Canal de la Infanta y dejándose de regar gran parte de la zona comprendida en el de la derecha del Llobregat. Y quinto: Que una vez determinada aquella dotación y adquirido por el Estado el derecho de disponer de las aguas sobrantes prescrito en los Reales decretos arriba citados: S. M. la Reina (q. D. g.) ha tenido á bien desestimar la reclamación interpuesta por la Junta directiva y usuarios de las aguas del Canal de la Infanta y mandar que, salvo el derecho de los reclamantes para hacer valer el que crean asistíles en los términos que corresponda, se prevenga al Gobernador de la Provincia de Barcelona que proponiéndose previamente por el Ingeniero jefe de la misma las obras que deberán ejecutarse para que el Canal referido no pueda tomar mayor cantidad de agua que los mil seiscientos litros señalados, obligue á la mencionada Junta á construir las inmediatamente bajo la inspección del propio ingeniero; dando cuenta de quedar así cumplido.» Lo que traslació á V. S. para su conocimiento, el de los interesados y demás efectos consiguientes á su más exacto cumplimiento.—Y lo transcribo á V. S. para conocimiento de esa Junta y efectos consiguientes.—Dios guarde á V. S. muchos años. Barcelona 21 de mayo de 1850.—Ignacio Llasera y Esteve.—Sr. Vice-presidente de la Junta del Canal titulado de la Serenísima Sra. Infanta Dª Luisa Carlota de Borbon.

19. Gobierno de provincia. Barcelona.—Sección de Fomento.—Número.—Negociado de aguas.—El Ilmo. Sr. director general de Obras públicas con fecha 2 del actual me dice lo que sigue. —«El Excmo. Sr. Ministro de Fomento me comunica con esta fecha la Real orden siguiente. —Ilmo. Señor. —Accediendo S. M. la Reina (q. D. g.) á la instancia presentada con fecha 8 de julio último por la Junta Directiva del Canal titulado de la Serma. Sra. Infanta Dª Luisa Carlota de Borbon, ha resuelto que se suspendan los efectos de la Real orden de 12 de mayo próximo pasado en la parte que manda ejecutar las obras necesarias para que el referido Canal no reciba mas dotación que los mil seiscientos quince litros de agua por segundo que anteriormente le estaban señalados, mientras que dilucidada la cuestión de la vía contenciosa administrativa se decida definitivamente la subsistencia de la Real orden espresada; á menos que entre tanto se terminen las obras del Canal de la derecha del Llobregat y entre este en participación efectiva de las aguas del río, en cuyo caso se deberá llevar a efecto lo mandado, sin perjuicio de lo que después se resuelva por la vía mencionada.—Lo que traslado á V. S. para su conocimiento y á fin de que lo ponga en el de la Junta Directiva del referido Canal de la Infanta, y en el de D. Eusebio Soler, concesionario del de la derecha del Llobregat.» —Lo transcribo á V. á los fines oportunos.—Dios guarde á V. muchos años. Barcelona 17 de agosto de 1859. Ignacio Llasera.—Sr. Presidente de la Junta Directiva del Canal de la Infanta.

20. Ministerio de Fomento. —Obras públicas. —Ilmo. Sr.: Al restablecer y poner en vigor la Real orden de 14 de marzo de 1846 las disposiciones de nuestras antiguas leyes que prohibían el aprovechamiento de las aguas de los ríos sin preceder Real autorización, dictó reglas constantes y uniformes con sujeción á las cuales debían instruirse los expedientes que se incoasen con aquel objeto. Aclarada y hecha extensiva aquella superior resolución á todas las aguas públicas por otra Real orden de 21 de agosto de 1849, surgió la duda de si estaban comprendidas indistintamente en esta calificación todas las aguas que no teniendo su origen en un fundo de dominio privado, ó no siendo producto de alumbamientos practicados por la mano del hombre, no entraban rigurosamente en el círculo de la propiedad particular, ó si debían también exceptuarse y quedar fuera de la acción del Gobierno, las que derivadas de una corriente natural, estaban aplicadas de antemano á usos determinados, ora por un individuo, ora por una comunidad. Daba lugar á interpretaciones la cuestión todavía no resuelta, de si las aguas públicas pierden este carácter en el momento en que salen de sus cauces naturales; y de aquí la diversidad de pareceres, y por consecuencia de ella la falta de uniformidad en las resoluciones; viéndose en unos casos aceptada y aun exigida por las autoridades provinciales la instrucción del expediente prevenido por la Real orden de 14 de marzo de 1846, para utilizar en el movimiento de artefactos aguas ya encauzadas por una acequia particular ó de comun aprovechamiento, mientras que en otras partes se autorizaba su uso por los dueños de la acequia ó por las corporaciones municipales sin conocimiento ninguno del Gobierno. Sea cual fuere el valor de las opiniones que en la cuestión indicada dividen á los publicistas, tenemos afortunadamente datos legales y suficientes para resolver en la práctica la duda ocasionada por las disposiciones citadas anteriormente. Supuesto el principio, ya generalmente admitido, de que las aguas que discurren por los ríos, arroyos u otra corriente natural son del dominio público, y descartando las de propiedad particular, ajenas enteramente á la intervención del poder administrativo, quedan las que, derivadas de alguna de aquellas corrientes é introducidas en un cauce artificial, sirven para el riego u otros usos de una población ó comarca, ó están aprovechadas por un individuo ó empresa de interés privado.

Según el párrafo 2.º del art. 80 de la ley 8 de enero de 1845; corresponde á los Ayuntamientos arreglar por medio de acuerdos el disfrute de las primeras, porque no otras pueden comprenderse bajo el nombre de aguas comunes que es el que usa la ley; salvo el caso en que hubiese establecido un régimen especial, pues entonces pertenecerá aquella facultad á la corporación encargada

de él especialmente. El Gobierno por consiguiente no puede, sin invadir y hacer ilusorias las atribuciones de la Autoridad municipal, abrogarse el conocimiento y resolución de los expedientes que se promuevan para disfrutar esa clase de aguas como fuerza motriz de un establecimiento industrial, siempre que para debida ha construido una presa ó abierto una acequia para aprovechar las aguas con un objeto de interés particular, ha adquirido una propiedad, ya que no sobre las aguas mismas, según el parecer de los que las consideran siempre como públicas, sobre las obras ejecutadas al menos, según la opinión universal.

El Gobierno, por lo tanto, no puede facultar á un tercero para que altere ó se sirva de esas obras contra la voluntad de su dueño, á menos siquiera que la nueva aplicación sea de tal importancia que pueda tener lugar la expropiación forzosa por causa de utilidad pública. Cualquiera práctica que en uno ú otro caso de los indicados se haya seguido en contrario, es digna de corrección y enmienda; y aunque es de esperar que la ley general de aprovechamiento de aguas, cuyo proyecto se está redactando, uniforme la jurisprudencia en esta parte con arreglo á los buenos principios; sin embargo, como entretanto urge y conviene evitar en este Ministerio la aglomeración de expedientes que no son de la competencia del Gobierno, y mas aun economizar el tiempo que hoy pierden y los perjuicios que sufren los promovedores de empresas siempre interesantes para la industria, S. M. la Reina (q. D. g.), en vista de cuanto queda expuesto, ha tenido á bien dictar las disposiciones siguientes:

1.ª La Real autorización que para el aprovechamiento de aguas públicas, con destino á artefactos ó establecimientos industriales, exige el párrafo 3.º de la regla 1.ª de la Real orden de 14 de marzo de 1846, será tan solo necesaria cuando para realizar el proyecto se hayan de derivar aquellas inmediatamente de algun río u otra corriente natural.

2.ª Si las aguas que se pretenden utilizar hubiesen salido ya de su cauce natural y discurren por una acequia destinada de antemano á usos de comun aprovechamiento ó de interés privado, deberá imputarse el permiso del Ayuntamiento ó corporación encargada del régimen y administración de la acequia, ó del dueño particular de esta; salva en el primer caso la facultad que concede á los gobernadores de provincia el art. 80 de la ley municipal.

3.ª Para conceder ó negar los ayuntamientos ó corporaciones encargadas del régimen de las aguas el permiso de que habla la disposición anterior, deberán exigir al interesado el proyecto de la obra que intente construir, dar publicidad al mismo, abrir un juicio contradictorio en que se ventilen las oposiciones de los que se crean perjudicados, y oír el dictamen facultativo de personas peritas en la materia.

4.ª Cuando el proyecto no pudiera realizarse sin aumentar el caudal de agua que la acequia ya construida recibe inmediatamente del río ó corriente donde tiene su derivación, se instruirá el expediente prevenido por la citada Real orden de 14 de marzo de 1846, y se impondrá la autorización del Gobierno, pero previo el requisito indispensable de haber obtenido el permiso de que habla la disposición 2.^a

5.ª Las prevenciones anteriores se refieren tan solo al aprovechamiento de aguas para empresas de interés privado. Las que tengan por objeto algun objeto servicio de utilidad pública, necesitarán en todo caso Real autorización.

De Real orden lo comunico á V. S. para su conocimiento y efectos consiguientes. Dios guarde á V. S. muchos años. —Madrid 4 de diciembre de 1859. —Corvera. —Sr. Director general de obras públicas.

21. Documento n.º 11. Bailía general del Real Patrimonio de Cataluña. —El Sr. Intendente general de la Real Casa y Patrimonio con fecha 9 del actual me dice entre otras cosas lo que copio. —«Esta Intendencia se ha enterado de una exposición que la ha dirigido la Junta directiva del Canal titulado «de la Sra. Infanta Dª Luisa Carlota de Borbon» en solicitud de que se la exonere del cánón anual de doce mil reales que satisface al Real Patrimonio por los saltos de agua de que la hizo donación en 9 de octubre de 1830 apoyándose para su logro en el Real Decreto de 1.º de Mayo de 1816. Se ha enterado igualmente del expediente seguido en la Mayoría mayor desde que se proyectó la apertura del expresado Canal hasta que recayó la Real orden citada de 9 de octubre de 1830, y visto las continuas gracias dispensadas á dicha Corporación entre las que se debe contar haberla concedido á su instancia los saltos que se reservó el Real Patrimonio bajo el cánón de doce mil reales anuales; no ha creído justo acceder á la pretensión.» Y en cumplimiento de lo que se me previene por dicho Sr. Intendente lo comunico á esa Ilte. Junta para su conocimiento y efectos consiguientes, esperando que á la mayor brevedad se servirá remitirme los documentos prevenidos en la Real orden de 9 de octubre de 1830 que tantas veces han sido reclamados por esta Bailía. —Dios guarde á V. S. muchos años. —Barcelona 10 de Mayo de 1841. —Pascual de Coca. —Sr. Presidente de la Junta directiva del Canal titulado de la Serma. Sra. Infanta Dª Luisa Carlota.

22. Tret de «Expediente incoado con motivo de la reclamación formulada contra el proyecto de modulación del canal de agua de la Infanta o canal de la izquierda del río Llobregat», document del 1952 de l'arxiu de Molins de Rei.

23. De l'arxiu de Molins de Rei.

L'Hospitalet de Llobregat i el canal de la Infanta

La construcció d'un canal de regatge que aprofités les aigües del riu Llobregat per regar les terres del delta havia de modificar forçosament la fessomia d'aquest i la de l'Hospitalet —el terme municipal amb més tram de canal— a la zona de la Marina, fins aleshores molt poc aprofitada a causa de la salinitat i de la poca salubritat d'aquesta zona. Francisco Ivern escrivia:

«Las tierras bajas, cercanas al mar, permanecieron durante siglos medio abandonadas e incultas. Sólo el pasado siglo, gracias al esfuerzo humano y a la construcción de dos canales, uno a la derecha y otro a la izquierda del Llobregat, se convirtieron en tierras de regadío. En

la antigüedad, esta zona más cercana al mar, llamada Marina, era sólo explotada por las clases más pobres de la población, las cuales en las zonas costeras y pantanosas practicaban la pesca y la caza de aves acuáticas, ranas y hasta sanguijuelas que vendían a los médicos de Barcelona, y recogían cañas que empleaban para la agricultura o para construir instrumentos de pesca».²

Amb l'aigua que portaren els canals —a l'Hospitalet només el de la Infanta— es modificà aquesta situació. En un primer moment, gran part de les terres de cultiu es destinaren a cereals més que no pas a productes típicament d'horta: el 1860, de 733 hectàrees de regadiu, 667 es destinaven a cereals i només 38 a hortalisses.³ Amb el temps aniria augmentant el percentatge d'horta, tot i que per Ivern no fou motivat, com es podria creure, per la demanda barcelonina, que abastava ja el delta del Besòs i el Vallès, sinó per la demanda de l'estranger. L'especialització envers el mercat barceloní es produiria ja el segle XX, amb el creixement de la ciutat i els conflictes internacionals que entorpiren el comerç amb Europa (la I Guerra Mundial). Cal mencionar finalment una important afirmació de F. Ivern que posa en entredit la força de transformació del canal a la zona del delta:

«La irrigación constituye un problema que la construcción del canal de la Infanta no resolvió por completo. Este canal no cubre todas las necesidades agrícolas de los municipios situados a la izquierda del Llobregat, sinó, a lo máximo, en un 80% (...) cuando el agua escasea, l'Hospitalet, situado en el límite del recorrido del canal, sufre las consecuencias de la penuria más que los otros municipios».⁴

Aquest últim fet el confirmarem quan veiem les dificultats que en alguns moments tenien els molins de l'Hospitalet per funcionar o els conflictes plantejats quan els propulsors del canal de la dreta del Llobregat pretenien limitar l'aigua del canal de la Infanta. Pel que fa a la influència d'aquest canal directament en la transformació de l'agricultura del delta, Joan Camós i Emili Giralt no posen tant en entredit les mancances exposades per F. Ivern. Giralt simplement afirma que «la construcció del canal de la Infanta (...) i la del canal de la dreta del Llobregat (...) va representar una transformació profunda de l'agricultura del pla del Llobregat, que es convertí en la gran horta proveïdora de verdures i farratges per a la ciutat de Barcelona i exportadora de mongetes, fruita, hortalisses i patates primerenques al nord d'Europa».⁵ La distribució de les terres de conreu de 1860 a 1945 mostra el creixement de l'horta:

	1860	1945
regadiu	horta 38,12 ha cereals 667,29 ha fruiters 8,44 ha	horta 278,20 ha cereals 354,04 ha fruiters 8,12 ha
regadiu eventual	cereals 19,58 ha	cereals 72,13 ha
secà	cereals 877,30 ha vinya 146,35 ha	cereals 242,16 ha vinya 23,57 ha garrofers 7,56 ha fruiters 2,09 ha
forestal	arbres 5,78 ha erm-pastures 167,96 ha	erm-pastures 15,86 ha
	TOTAL 1.930,82 ha	TOTAL 1.003,75 ha

Tret de Joan Camós, la història de tots nosaltres.

La diferència dels totals s'explica per la reducció del terme municipal feta l'any 1920 al passar 900 hectàrees, fins aleshores de l'Hospitalet, a Barcelona per a la realització d'un port franc, que de fet no s'arribaria a fer realitat.

A més de les xifres de distribució dels conreus per hectàrees, és també significatiu que moltes de les noves terres de regadiu es destinaren a cereals, i a la mateixa construcció de molins fariners aprofitant els salts del canal:

només al terme de l'Hospitalet se'n construïren tres els primers anys de funcionament del canal (els dos de propietat de la Junta, prop del terme de l'Hospitalet, i el de Gaspar Lleonart a la Bordeta), i a més s'hi haurien d'afegir el de Cornellà, els de Molins de Rei, que ja funcionaven anteriorment... Més tard, aquests salts es destinaren a altres usos —recordem que els primers temps els plecs de condicions d'arrendament dels molins prohibien qualsevol altre ús que no fos moldre gra—, mentre que altres documents sortits de la mateixa Junta indiquen el creixement de l'horta: davant la sol·licitud dels promotors del canal de la dreta del Llobregat de limitar les aigües del canal de la Infanta a 1.615 litres per segon, la Junta contestà que

«ya por razón de la naturaleza especial del cultivo de la hortaliza que aquí se está verificando en gran escala, exigiendo un riego más constante y asiduo que los cereales; ya también porque atendida la condición de las tierras salinosas, como lo son una gran parte de la comprensión del canal, necesitan empaparse de agua periódicamente manteniendo por espacio de muchos meses una columna de ella de un palmo o más en toda la superficie que vaya renovándose de continuo; ya igualmente porque el cultivo de cáñamo reclama un consumo de agua extraordinario para enriarlo en la estación correspondiente en las balsas construidas a propósito (...).»⁶

El canal de la Infanta com a font d'energia

Al marge d'aquest ús agrícola del canal, del qual volíem deixar constància, el que ens interessa més aquí és el seu ús com a força energètica per a la indústria. Parlar a inicis del segle XIX de l'ús de l'energia hidràulica, quan la màquina de vapor ja feia anys que s'aplicava a Anglaterra i altres països, no sembla que sigui parlar d'una innovació tècnica.

Lewis Mumford⁷ indica que la roda hidràulica era coneguda ja al segle III a.C. i els molins d'aigua al segle I a.C. De fet, però, mai no ha caigut en desús. Als segles XIII i XIV va diversificar molt les seves aplicacions. El mateix Mumford afirma que la revolució industrial s'hauria produït igualment, si no s'hagués obtingut cap tona de carbó o obert cap mina de ferro, gràcies a les aplicacions de l'aigua.⁸ A Catalunya és prou sabut que les primeres màquines de vapor no s'instal·larien fins els anys trenta (la primera, a la fàbrica Bonaplata el 1833) i que els recursos naturals propiciaren més la industrialització seguint els cursos del Llobregat, el Ter i altres rius que no a la costa, per on en tot cas havia d'arribar el carbó, producte que calia importar de l'estranger. Josep Termes escriu a la *Història de Catalunya* dirigida per Pierre Vilar: «Privada de carbó autòcton (i més endavant de petroli) (...), Catalunya s'ha vist obligada a perllongar l'ús de la força hidràulica durant tot el segle XIX i a posar l'accent sobre l'energia hidroelèctrica en el XX» i «això és una part important de la nostra història industrial: uns riets de cabal mediocre que travessen una orografia accidentada, plena de desnivells, han ofert, amb instal·lacions poc costoses, la força gratuïta necessària per moure les fàbriques tèxtils de la segona meitat del segle XIX»,⁹ frases que, treient el tipus d'indústries a què es refereixen, ben bé es podrien aplicar a la primera fase de la industrialització de l'Hospitalet, quan moltes petites indústries aprofitaren els abundants salts del canal. Cal dir que el cabal aproximat del canal s'acostava als 4.400 litres per segon,¹⁰ i que amb aquest cabal donava vida a 5 salts en el curs mateix del canal:

- Salt Erasme (a Sant Joan Despí), de 6 metres i 145 mil·límetres
- Salt Cornellà (després anomenat Quer), de 9 m i 220 mm
- Salt Cornellà, de 10 m i 365 mm
- Salt Molins de l'Hospitalet, de 12 m i 89 mm
- Salt Torrent Gornal, de 13 m i 656 mm

A aquests salts (d'ells, almenys el de l'Hospitalet i el del Torrent Gornal s'aprofitaven dividits en diversos salts, és a dir repartint la seva força), que són els que es donen com a mèdits amb exactitud a *Demostración de la razón y del derecho...*, s'afegiria l'aprofitament dels salts de les sèquies de desguàs, en total una llarga llista de petites indústries, la major part d'elles instal·lades a l'Hospitalet, on s'aprofitava la diferència entre el curs del canal, situat a una alçada aproximada de 20 metres, i l'alçada de 8 metres de la Marina, cosa que fa pensar en la frase de Josep Termes: «Uns rius indigents aprofitats fins a l'extrem».¹¹

Un aprofitament a fons de les possibilitats de l'aigua del canal; però pensem que en cap moment s'ha de creure que aquesta era la finalitat inicial per a la qual va ser construït el canal de la Infanta, com va escriure Francisco Ivern: «El canal de la Infanta Carlota, o de la izquierda del Llobregat, fue construido para suministrar fuerza motriz a los molinos de harina situados cerca del Besós y el Rec Comtal, que dejaban de funcionar con frecuencia por falta de agua. Se trataba de reforzar el caudal del Besós con las aguas del Llobregat, más abundantes. En la mente de sus constructores, y durante los primeros años de su existencia, el canal de la Infanta tuvo una función casi exclusivamente industrial: procurar fuerza motriz. Sólo en un segundo tiempo y casi accidentalmente, las aguas del canal fueron utilizadas cada vez más para usos agrícolas y transformaron gradualmente en tierras de regadío toda la región situada a la derecha del Llobregat».¹² Ivern segurament va treure aquesta idea del geògraf francès Pierre Deffontaines, que en un article sobre el delta del Llobregat va escriure: «Ce fut d'abord un canal industriel, l'irrigation ne commença que comme annexe».¹³ No sabem d'on va treure Deffontaines aquesta idea, però res sembla confirmar-ho. Ja hem vist en els textos reproduïts sobre els projectes de construcció del canal i les cròniques de la inauguració que l'objectiu agrícola és sempre citat en primer terme. En les diferents escriptures notariales consultades es fa constar que la Junta directiva del canal actua sempre en nom de la comunitat de regants, que és la propietària del canal (quan no s'expressa que han sigut precisament els components de la comunitat de regants els qui han pagat les despeses de construcció del canal). Els mateixos contractes d'arrendament que es faran dels diferents salts acostumen a deixar per escrit la prioritat de l'ús de l'aigua per regar sobre l'ús d'aquesta per fer funcionar els salts. Podria ser d'altra manera en una comunitat fins aleshores totalment agrícola com era l'Hospitalet de Llobregat a inicis del segle XIX? Al marge de la construcció dels dos primers molins, de propietat de la Junta, en els primers dies del canal, que tot i ser el primer pas per a l'aprofitament de l'aigua del canal com a font energètica no deixa de tenir com a raó de ser l'augment de la producció dels cereals, com a conversió de les terres en regadiu, i la possibilitat de convertir el gra en farina prop dels camps, serien les dificultats econòmiques en què es trobaria la Junta per culpa de les despeses de l'obra del canal les que farien plantejar l'arrendament dels salts que la disposició del terreny permetés, si no en la primera fase (quan es construïren diversos molins fariners) sí quan a mitjan segle s'inicià la venda de salts per a una altra mena d'indústries. Un cop va ser presa la decisió d'arrendar (la idea de vendre seria posterior) els salts, vindria un llarg estira i arronsa amb l'Administració, sobretot per la intenció del Real Patrimonio de treure benefici dels salts. A l'Hospitalet, els dos primers molins ja estaven en funcionament el 1823. El tercer, del qual es comença a parlar el 1824 a les actes de la Junta del canal, no entra en funcionament fins el 1835; i després hem d'anar fins el 1852 per trobar un salt destinat a un altre tipus d'indústria. Dos elements més per acabar de fixar la idea de la finalitat agrària del canal: el 12 de març de 1825 la Junta envia una carta a l'Ajuntament de l'Hospitalet on es fa constar: «Los molinos harineros situados en el término de ese pueblo son una mera propiedad del común de regantes del distrito en la izquierda del río Llobregat, y jamás puede venir comprendida en las denominaciones de industria y comercio»,¹⁴ consideració a la qual s'ha d'afegir l'explícita prohibició en els contractes d'arrendament dels molins de moldre coses diferents de gra.

«A l'Hospitalet el dos primers molins, ja estaven en funcionament el 1823»

També ens hem de referir al fet que el canal de la Infanta va suposar una novetat, per la mateixa construcció d'un canal artificial de força quilòmetres destinat al regadiu i a la producció d'energia. És molt anterior als altres canals de regatge catalans, com el del delta de l'Ebre o el de l'Urgell (tot i que en els dos casos es tracta de projectes concebuts molt de temps enrera), o als canals d'ús exclusivament industrial, com el de Manlleu, de 1.630 metres i construït de 1841 a 1848, o el de Berga, de 26 quilòmetres i construït de 1886 a 1889. Això li dona una certa importància en el conjunt de molins que funcionaven a Catalunya moguts per l'aigua. Al catàleg de l'exposició *Catalunya, la fàbrica d'Espanya* s'inclouen les xifres dels molins

destinats a moldre gra i moguts per aigua el 1856, separats segons funciōnin 6 mesos l'any o més, de 3 a 6 mesos o menys de 3 mesos i distribuïts per províncies:

	6 mesos o més		de 3 a 6 mesos		menys de 3 mesos	
	molins	pedres	molins	pedres	molins	pedres
Barcelona	22	45	125	195	381	485
Girona	16	42	485	166	241	280
Lleida	58	106	131	171	174	257
Tarragona	62	80	93	110	139	145
Catalunya	158	273	434	642	935	1.127
Espanya	2.252	3.489	6.001	8.617	10.416	13.331

El 1861, la Junta tenia en propietat quatre molins en el curs del canal (un a Cornellà, els dos de l'Hospitalet i el de Sants-la Bordeta) i els germans Leonart un altre a la Bordeta. En total sumaven 15 pedres, que en alguns anys eren declarades com a actives entre tres i sis mesos i en altres més de sis mesos. En principi, però, les condicions d'arrendament ens han de fer pensar que normalment eren actives més de sis mesos, si no tot l'any.¹⁵ El mateix any 1861 quatre fàbriques més se servien de l'aigua del canal.¹⁶

Notes

1. Luis Abarca calcula al seu article sobre el canal de la Infanta un total de 17.149 metres, distribuïts d'aquesta manera en el moment de la construcció: l'Hospitalet 3.623, Cornellà 3.208, Sant Joan Despí 1.800, Sant Feliu de Llobregat 1.957, Molins de Rei (inclòs Santa Creu d'Olorde) 2.808, Sants 1.231 i Barcelona 2.792. L'agregació de Sants a Barcelona donaria més endavant a aquest el tros més gran de canal. *Boletín de Información Municipal*, n.º 67, pg. 7.
2. F. Ivern, *L'Hospitalet de Llobregat, municipio suburbano*, p. 52.
3. Les xifres són del llibre d'Ivern, a qui segueixo en aquests paràgrafs.
4. Ivern, *L'Hospitalet...*, p. 63.
5. L'evolució de l'agricultura al segle XIX, p. 32 del volum VI de la *Història de Catalunya* de l'Editorial Salvat.
6. *Demostración de la razón y del derecho...*, p. 31.
7. *Técnica y civilización*, p. 132 i següents.
8. *Técnica y civilización*, p. 137.
9. *Història de Catalunya*, dirigida per Pierre Villar, vol. VI, p. 110-111.
10. Estimació donada per la Junta del canal a *Demostración de la razón y del derecho...*
11. *Història de Catalunya*, dirigida per Pierre Villar, vol. VI, p. 111.
12. F. Ivern, *L'Hospitalet de Llobregat, municipio suburbano*, p. 63.
13. Pierre Deffontaines, *Le delta du Llobregat. Etude de Géographie Humaine*, p. 151.
14. Arxiu de l'Hospitalet. Correspondència. 12 de març de 1825.
- 15 i 16. Les fàbriques les cita a *Demostración de la razón...* i les pedres s'han comptat a partir de les dades de Matricula industrial d'aquests anys que es troben a l'Arxiu de l'Hospitalet.

El trajecte del canal abans i ara

En el plànol del canal —sense datar però que pel seu contingut ha de ser d'algun moment de la segona meitat del segle XIX, ja amb tots els salts indicats, el trajecte del ferrocarril traçat, etc.— es pot veure bé el seu trajecte. El que no resulta tan senzill és seguir-lo en l'actualitat. Com es veu, el canal, un cop surt de la casa de comportes, segueix un traçat senzill i travessa els termes de Molins de Rei, Santa Creu d'Olorde, Sant Feliu (aquí, traçat en línia discontinua i amb el nom de la Mina, indicant l'únic lloc del traçat originari que sempre ha estat cobert), Sant Joan Despí, Cornellà, l'Hospitalet i Sants, on, per sota la muntanya de Montjuïc, s'encara al mar. Els diferents salts van creant una espessa xarxa de sèquies de reg que

El Canal entre Molins de Rei i Santfeliu.

es manifesta clarament a la zona de la Marina de l'Hospitalet, convertida en una horta.

No hi ha una uniformitat pel que fa als materials amb què va ser construït el canal. Mentre en alguns trams senzillament s'excavà el terra amb el desnivell adequat per permetre el pas de l'aigua, en altres es feren obres de maçoneria o amb blocs de pedra per conduir les aigües. Luis Abarca Médico cita un document en el seu article inclòs a la bibliografia, encara que no cita el seu origen, on es parla de «las obras de mampostería de la acequia proyectada a fin de conducir las aguas procedentes del río Llobregat que discurren por el desagüe del molino harinero en el pueblo de Molins de Rey. Nos obligamos a construir las acequias subalternas que se necesitan para distribuir las aguas por los territorios que deben disfrutar del riego, y el cauce de tres pies de ancho con los márgenes prisionados a satisfacción del director de la obra, por el precio de 2 reales y 23 maravedises de vellón efectivo la vara lineal de dichas acequias, con la condición que atendida la calidad de aquellas tierras ofrecemos reforzar y tapiar nuevamente los mencionados márgenes y arreglar los taludes correspondientes, para su consistencia, y terraplenar después las excavaciones que resulten en los terrenos colindantes, a razón de 2 reales y 4 maravedises de vellón efectivo por vara lineal». (La vara lineal és, segons diu Abarca, de 836 mil·límetres). El document és del 26 de juny de 1819, és a dir, de poc després de la inauguració del canal. Es tracta del document de contractes per a la construcció de les sèquies del canal. Luis Abarca reproduceix en el mateix article la contracta de la construcció del canal principal, on s'explica com caldrà construir-lo:

«La vara cúbica de pared de mampostería se contará a razón de 2 reales, construida en el distrito de la acequia desde el pueblo de Molins de Rey hasta el de Cornellà, pudiendo emplear la piedra de las canteras labradas de la Casa de los Capellanes y heredad de Pedrosa, de Sant Justo Desvern, y la piedra que se emplee desde el pueblo de Cornellà a la montaña de Montjuich, con la piedra de las canteras de dicha montaña y con las mismas circunstancias expresadas a 2 reales y 3 meravedises de vellón efectivo (...) La vara superficial de pared de mahón de llano alternada con dos hiladas de mahón de testera en cada cinco filas de altura con la referida circunstancia indicada en el primer capítulo, á 1,4 la vara superficial de bóveda de rosca de mahón llano; con las mencionadas circunstancias del primer capítulo, á 1,6(...) El piso, de piedra de sillería de la cantera de Montjuich, labrada con la punta del pico, comprendiéndolo la compra, transporte y colocación, según las mismas circunstancias, a tres reales. En el caso de aumento de espesores de la pared, se arreglarán los precios con las mismas condiciones» (contracta del canal principal amb data del 9 de setembre de 1817, que consta de 13 articles; el canal es començà a construir, com hem dit, el dia 11 de setembre de 1817).

Abarca ens explica també que la contracta l'agafaren diferents contractistes, un per cada districte.¹ El director de les obres del canal va ser l'arquitecte Tomàs Soler i Ferrer,² que es mantindria com a responsable de l'obra anys després, com en l'ocasió de fer-se la distribució equitativa de l'aigua el 1838.

El trajecte inicial del canal es conserva idèntic fins a l'Hospitalet, des d'on, quan es construïren els cinturons de ronda, quedà tallat i l'aigua es desvià cap a un col·lector. Entre Molins de Rei i l'Hospitalet el trajecte es pot seguir amb una certa facilitat. La primera modificació és a la mateixa casa de comportes. Fotografies del 1920 conservades a les oficines de la Junta del canal permeten veure que aquest passava originàriament per sota de l'edifici. Posteriorment el canal fou desviat i tapat, i alhora es construïren unes noves comportes. Les antigues, però, es conserven al seu lloc i se'n poden observar els mecanismes externs (les rodes), mentre que les portes que donaven pas a l'aigua o el tancaven estan tapades. El canal apareix a la superfície als afores de Molins. Des d'aquí fins a l'entrada al municipi de l'Hospitalet de Llobregat, amb l'excepció de Sant Feliu, la major part del canal està al descobert i és fàcilment visible: passa gairebé sempre entre la carretera general i la línia del ferrocarril de la Renfe. Els materials de construcció varien molt: en alguns trams és obra recent, de ciment, en molts és obra de maó antic —i de maó són la majoria de ponts que passen per sobre del

canal— i en algun tros, almenys a les parets laterals, no hi ha cap mena d'obra, només la d'excavació, com es pot veure sota Sant Ildefons de Llobregat. A partir de l'Hospitalet el canal està totalment cobert, tot i que es poden veure encara trossos de les sèquies de la zona de la Marina, que encara recullen l'aigua. També per a les sèquies és vàlida la no uniformitat de materials: trams de ciment es combinen amb trams sense cap mena d'obra (pel primer, es pot veure la sèquia de la Tampa sota Sant Ildefons; pel segon, trossos del torrent Gornal, que també té trams d'obra de maó). A la part coberta de l'Hospitalet —i en general de tots els llocs on s'ha cobert recentment— el canal passa per canonades prefabricades.

A la part de Sants i fins al que era la zona on anava a parar al mar, el canal ja no porta gens d'aigua, ja que, com hem dit, és portada a un col·lector. A la fàbrica de Can Batlló, de Sants, encara es pot veure en un extrem el lloc per on passava el canal. Les restes estan molt deteriorades —plenes de runa i deixalles—, però una línia de canyes de riu ens dona la pista que no fa gaires anys encara hi passava l'aigua.³ Just al davant de la porta del cementiri de Montjuïc a la part de la Zona Franca trobem el tipus de material de construcció del canal del qual encara no havíem tingut constància física: fet de grans blocs de pedra, que segons el document localitzat per Luis Abarca és de la pedrera de Montjuïc.

Pel que fa a la seva utilitat actual, malgrat l'aparença poc salubre de l'aigua, fins a Sant Ildefons és encara ben vigent el seu ús com a regadiu. A l'Hospitalet l'aigua només rega unes petites parcel·les el manteniment de les quals no queda massa clar davant les altes despeses a què en algunes ocasions obliga la neteja del canal —el canal té fàcil accés a peu, però la cosa es complica si s'hi han de portar màquines per netejar-lo, com va passar a principis de 1988. El poc desnivell del canal provoca, a més, una elevada sedimentació, i en molts casos el metre i mig aproximat de fondària que té el canal excavat té més sediments que aigua. A més, les previsions de fer més cinturons de ronda a Barcelona amenacen d'escurçar encara més el seu trajecte.

Notes

1. A l'Hospitalet devien ser Francisco Campreciós i Diego Coll, a qui la Junta reconeix un deute (el 1851) per haver estat els qui excavaren el canal, les seves sèquies en el moment de l'obertura i les excavacions per als dos molins de la Junta a l'Hospitalet. Es devien aleshores 7.600 rals de billó a Campreciós i 400 a Coll, que per pagar confia en la venda de salts d'aigua. En aquest document es parla també d'un deute a «l'arquitecte» Juan Soler y Mestres. Ho poso entre cometes perquè el nom no coincideix amb el que citaré a la nota següent. Caldria saber de què van ser arquitectes l'un i l'altre.

2. Com a tal consta al *Suplemento a la Paz* del diumenge 22 de juliol de 1838, publicació —exemplar únic— conservada a l'Arxiu de l'Hospitalet, dintre de les caixes de correspondència. Fa referència al repartiment equitatiu de les aigües entre els regants. Vegeu també pàg. 9 *supra*.

3. Hi ha, per exemple, el testimoni oral de l'actual aparellador de la Junta, Sr. José de Frutos, a qui dec les notícies exposades sobre l'estat actual —i una mica les previsions— del canal.

ELS MOLINS FARINERS

Els molins fariners són la principal aplicació a què es destinarien els salts del canal de la Infanta. Els primers són edificats al principi, juntament amb el canal, i es mantindrien molts anys en funcionament. En nombre són també importants: només a l'Hospitalet funcionaven els dos de la Junta, el de Gaspar Lleonart i el de la Junta a la Bordeta (encara que realment correspongui al municipi de Sants), i, per tant, tenien més pes específic que les altres aplicacions, que vindrien més tard: el molí paperer i els de campetx o marbre. També parlo en aquest apartat del salt Badal, venut als germans Badal amb la prohibició expressa de moldre gra, però que va ser avisat per la Junta per no fer cas d'aquesta prohibició i més tard fou convertit en allò que va ser realment intenció dels propietaris: farinera, si bé els anys transcorreguts entre la primera compra del salt i l'entrada en funcionament van permetre que la força hidràulica fos substituïda per la del vapor.

Aquests molins, amb els altres construïts al canal, van anar prenent el lloc als que existien fins aleshores al Baix Llobregat: els del Papiol i Molins de Rei (dels moguts per aigua). Una de les obligacions que es va imposar a aquests molins va ser la de moldre una quantitat diària de blat per a les reials provisions de l'Hospitalet (a Pedro García, el 1828, l'obligaren a moldre 50 quarteres de blat diàries per ordre del governador; en aquest cas la Junta es va desentendre d'indemnitzar-lo, ja que d'això no es diu res al plec de condicions), condició que no degué durar molts anys perquè no se'n torna a fer al·lusió. Més consistència sembla tenir la queixa de l'Ajuntament de l'Hospitalet (actes, juliol 1828) a la Junta perquè García no segueix el que deu ser un costum adquirit de donar preferència, a l'hora de moldre, al gra provinent dels pobles per on passava el canal.

Sobre la prioritat del regadiu en relació amb la indústria a què hem al·ludit ja, és prou aclaridora aquesta nota de l'onze d'abril de 1838 (correspondència, Museu de l'Hospitalet): «Caso que el vocal comisionado por ese pueblo implore de V. auxilio para que prevenga a los arrendatarios, molineros y administradores del molino que la Junta posee en ese término que cierren alguna muela durante la escasez de agua que se experimenta, se lo dispensará ud., pues de esa manera los terratenientes disfrutarán del riego y se evitará todo acontecimiento desagradable que otramte pudiera tener lugar faltando el agua» —potser recorda fets com els que indicarem en el seu moment que li havien succeït a Gaspar Lleonart. Això després portarà, però, a haver de pagar als arrendataris per la manca d'aigua.

Abans d'entrar en el seguiment dels diferents molins, un aclariment sobre el nombre de moles d'aquests. A les actes de la Junta del 3 de desembre de 1830 es parla d'un futur molí (el de la Bordeta) a construir amb dues moles, especificant, però, que una seria per funcionar sempre i l'altra es mantindria en descans per torn, tal com és costum als molins dels voltants de l'Hospitalet, cosa que sembla voler dir que la potència real del molí és de la meitat de moles que posseeix, almenys en aquests primers anys.

Dels arrendataris en parlarem individualment en el seu moment. En conjunt, però, gairebé tots són de Barcelona i majoritàriament dedicats al comerç (no s'especifica gens a quin nivell), cosa que fa suposar que feien portar els molins per altres persones. En cap cas els arrendataris provenien de l'Hospitalet (excepte Barba, paleta de professió) ni, ara sense excepcions, de l'agricultura.

Els molins propietat de la Junta a l'Hospitalet

En la reunió del 15 de novembre de 1821, la Junta provisional del canal, reunida a l'Hospitalet de Llobregat, a la torre del senyor Manuel Figuerola, decideix enviar al cap polític una sol·licitud de construcció d'uns molins. Feia, doncs, més de dos anys que el canal estava en funcionament, i la iniciativa va ser deguda a una proposta per construir dos molins feta per Francisco Moner i els seus socis el 29 d'agost. El 3 de gener de 1822 la Junta llegeix la resposta afirmativa del cap polític. La construcció del molí serà ràpida, i el 13 d'agost de 1822 «D. Vicente Sancho, su Presidente de la Junta, ha mandado dar el agua en uno de los molinos nuevamente contruidos cerca de la torre de don Severo de Borrás al objeto de dicha construcción (...) a cosa de las seis de la tarde se ha echado la citada agua del canal en los referidos molinos, abriendo sus compuertas a presencia de la anunciada II. Junta y de varios particulares del citado lugar del Hospitalet (...) moliendo una cuartera de habas».¹ El 17 d'octubre de 1822 la Junta cita el nom del primer arrendatari: Gaspar Lleonart,² encara que, de fet, la signatura del contracte d'arrendament es faria el 13 de gener de 1823, segurament quan el segon molí ja s'havia construït. A les actes de la Junta llegim el dia 31 d'octubre que es parla d'una *Comisión de molinos del canal* que té com a objectiu «activar la conclusión de los actuales y procurar la construcción de los que faltan», la qual cosa fa pensar que la construcció del segon molí de l'Hospitalet —situat al costat mateix del primer i aprofitant el mateix salt, que fou dividit en dos— anà prou ràpida. El cas és que l'arrendament a Lleonart ja es devia fer pels dos molins, que per la seva situació sempre serien arrendats conjuntament per un preu que el 1823 era de 4.500 lliures anuals. L'arrendatari tenia dret a fixar lliurement els preus per moldre blat per als consums privats de Molins de Rei, Santa Creu d'Olorde, Sant Feliu de Llobregat, Sant Joan, Cornellà, l'Hospitalet i Sants, i també els dels pobles que contribuïren a la construcció del canal de Sarrià, Sant

Just Desvern i Esplugues. S'especifica en el contracte que «*en el inesperado caso de exigirse por el gobierno alguna contribución por los referidos molinos, abonará el arrendatario a la Junta la mitad de su importe, así como la Junta al arrendatario la mitad de todas las contribuciones o préstamos nacionales o municipales*»,³ punt que, davant la incertesa sobre les contribucions que pogué introduir el Real Patrimonio a partir de les matisacions introduïdes en les Reials Ordres, que concedien l'ús dels salts, repartia el possible import d'aquestes entre el propietari —la Junta del canal— i l'arrendatari. Gaspar Lleonart en seria l'arrendatari fins el 30 d'octubre de 1827 (segurament l'arrendament fou renovat el 8 d'abril de 1825, com es desprèn d'una al·lusió a lès actes de la Junta del 27-VI-1827; el 1823 Lleonart tardà a signar l'arrendament, ja que ell volia 5 anys i li n'oferien 3 —a comptar des de 1822—). Abans d'acabar el seu període de contracte es produí un fet curiós però de difícil interpretació, que oposa les dues funcions del canal, com a rec agrícola i com a origen de salts d'aigua: «*Visto el parte que con la de ayer da el arrendatario de los molinos del término del Hospital Don Gaspar Lleonart de haberse presentado en aquellos por tres distintas noches con amenazas de derribar los molinos y romper el canal y otras contra la Junta atacando las compuertas de aquellas con pitas y ramas bajo el supuesto de faltarles el agua por culpa de dichas fábricas*». ⁴ Se'n tornarà a parlar a la Junta el 13 d'agost, però tampoc aleshores quedarà clar si els suposats atacants són propietaris de terres regades pel canal o no. En tot cas, no hi ha constància que la destrucció es dugués a terme. Per una altra raó tenia més por la Junta de ser perjudicada: amb la concessió del Real Patrimonio a la Junta perquè arrendés els salts que cregués convenient, aquell es reservava la facultat de construir-ne allà on li semblés necessari.⁵

«Es produí un fet curiós però de difícil interpretació, que oposa les dues funcions del canal, com a rec agrícola i com a origen de salts d'aigua»

Per trobar el nou arrendatari es va convocar una subhasta pública anunciada pels pobles afectats pel canal. D'aquesta subhasta ja en coneixem el contingut del plec de condicions que regiran l'arrendament. Amb lleugeres modificacions, seran les mateixes condicions pràcticament tot el segle XIX per a tots els salts arrendats per la Junta, i només variaran el preu els molins i algun altre element secundari com el que destacaré, per curiós, en el de 1827. En el plec de condicions, doncs, es fa constar:

- El període d'arrendament (en aquest cas, 5 anys).
- El preu, sempre a pagar en quadrimestres i per endavant. S'estableixen les dates de pagament de la fiança per participar en la subhasta i el preu d'arrendament per a qui la guanyi. Caldrà pagar sempre en metàl·lic i no s'acceptarà cap mena de paper moneda.
- Els edificis dels molins es donaran a l'arrendatari amb un inventari fet per un notari i s'haurà de tornar en les mateixes condicions. En el cas que s'hi fes una obra caldrà l'autorització de la Junta.
- Aniran a càrrec de l'arrendatari les despeses de manteniment i reparació de desperfectes, i també les que ocasioni la part de canal que li correspondrà netejar (entre el salt anterior al que té arrendat i el seu) —«*el arrendatario (...) con el agua que correspondiera a los molinos podrá dar con toda o parte de ellos curso a cualquier ingenio o artefacto que le pareciese preferible a aquellos previo conocimiento de la Junta, sin alteración del precio, mas no tendrá facultad para variar, alterar ni utilizar algo de los edificios, máquinas y demás que en el día constituye los molinos, y entendiéndose que las obras que se hicieran en el caso indicado para las cuales deba tener conocimiento la Junta serán propiedad de ésta o del común de regantes que representa finido el tiempo del arriendo, a menos que entonces prevenga al arrendatario o arrendatarios que devuelvan dichas obras, y dejen las cosas en el ser y estado que las hubiesen decidido*» (abans ha quedat clar que la finalitat ha de ser, però, moldre gra).⁶

— La Junta pot inspeccionar o fer inspeccionar en qualsevol moment l'edifici i les màquines.

— L'arrendatari «*disfrutará durante el arriendo para dar curso a las muelas de la parte de agua que se fijará con proporción a la que tocara a los demás puntos de toma de agua de las acequias anteriores y posteriores de riego: debiendo sujetarse a las leyes de policía y buen gobierno que con respecto al riego de las tierras y uso de las aguas del canal se prescribieran para los demás molinos, fábricas o artefactos contruidos o que se construyesen en el distrito de él.*»⁷

— La Junta no abonarà faltes d'aigües ocasionades per la neteja del canal o per obres en aquest, excepte en el cas que faltés aigua més de deu dies seguits (i a la Junta consta que de tant en tant es fan aquests abonaments als arrendataris).

— Amb els molins s'arrenda sempre una petita peça de terra al voltant del salt.

— Les obres que hagi fet l'anterior arrendatari les podrà aprofitar si es posen d'acord en el preu. Si no les volgués, l'anterior arrendatari les podria enderrocar i deixar-ho com estava abans (és el pagament de les millores).

— Al dia de la subhasta seguiran sis dies per admetre noves ofertes, i sis dies després la Junta passarà a signar l'arrendament. Aniran a càrrec de l'arrendatari els costos d'escriptura i el corredor de la subhasta.

En el cas dels molins de l'Hospitalet (que movien 4 moles) la Junta comprà les millores que havia introduït Gaspar Lleonart per 12.000 rals de billó (encara que les pagà amb molt de retard: el juliol de 1835 segons les actes, retard que en part segurament cal explicar pel conflicte que enfrontà Lleonart a la Junta sobre el molí de la Bordeta i del qual parlarem en el seu moment).

La subhasta pública per a l'adjudicació dels dos molins de l'Hospitalet se celebrà el dia 24 de juliol. L'oferta més alta la va fer Gaspar Camarasa, que oferí 56.031 lliures pels cinc anys que havia de durar l'arrendament.⁸ Dies després, Camarasa declarà que havia actuat en nom de Pedro García, que és en realitat el nou arrendatari dels molins.

L'escriptura d'arrendament se signà davant el notari José Antonio Jau-mar y de Carrera el 22 d'agost de 1827. En aquest document,⁹ Camarasa consta com a flequer i Pedro García com a «*vecino y del comercio*» i de Barcelona. L'arrendament, per les citades 56.031 lliures per cinc anys, s'inicià el dia 1 d'octubre de 1827 i durà fins el 30 de setembre de 1832. Abans m'he referit a unes clàusules especials en aquest contracte que ja no tornarem a trobar en anys posteriors, i que cal explicar per les circumstàncies polítiques i socials del moment (els francesos, que havien entrat el 1823, fins feia poc encara dominaven Barcelona, i el mateix contracte deixa entreveure que ja es prefigurava algun conflicte, com la Guerra dels Malcontents, que no tardaria a esclatar en una part de Catalunya): diu el punt 19 del contracte que «*Si desgraciadamente sobreviniese guerra o peste durante el arriendo será facultativo al arrendatario continuar o no en él, teniendo entendido que en el caso de manifestar el arrendatario no querer seguir la Junta directiva se incorporará inmediatamente de los molinos y quedarán éstos a disposición de la Junta para administrarlos según estime oportuno*», i aclareix que considera «*guerra solamente la que se declare de potencia a potencia, o la agresión de tropas enemigas, y en el preciso caso de hallarse éstas estacionadas desde el pueblo del Hospitalet a Barcelona o sitiando esta plaza, y por peste, si la hubiese en la misma plaza*». ¹⁰ En les condicions addicionals, d'altra banda, es deixa oberta la possibilitat que s'incrementi el nombre de molins fariners moguts per aigües del canal al mateix terme de l'Hospitalet (és el molí de la Bordeta, del qual s'aturaren les obres per les dificultats econòmiques en què es trobava la Junta) i s'aclareix que si aquest es construeix, es rebaixarà un terç el preu de l'arrendament, i la rebaixa serà de la meitat si es construeixen dos nous molins («*entendiéndose por molino todas las muelas que tengan curso con un mismo salto, aunque sea en distintos edificios, en los propios términos que están los molinos del Hospitalet*»). La Junta també va tenir present, de segur, l'amenaça que representava la reserva del Real Patrimonio a aprofitar pel seu compte i risc els salts no utilitzats.

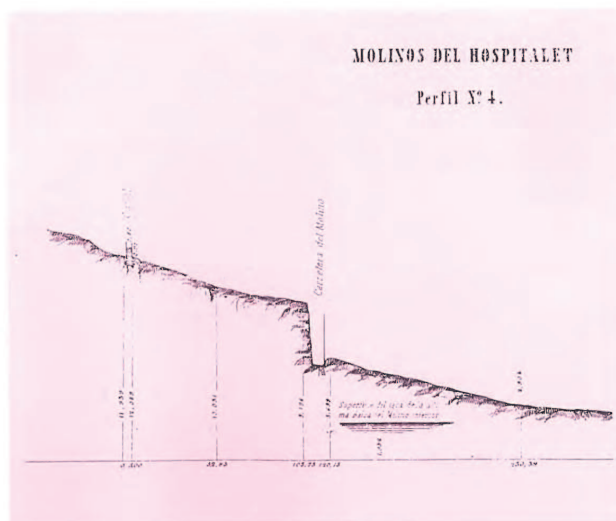
Pel que fa a l'estat de conservació del molí, per altres anys he trobat les actes notariales que s'havien d'aixecar a cada canvi d'arrendatari, encara que el 1827 només es fa una lleu valoració dels desperfectes: «*una de las dos cajas llamadas riscales de las máquinas del molino superior era al tiempo de su construcción de madera de roble y en la actualidad es de almezo*

latonero¹¹ y de consiguiente de inferior calidad y segundo no hallarse corriente y conforme se puso al tiempo de la construcción de los molinos el rodete de la izquierda del molino inferior (...) y tercero hallar descompuesto el sardinel de la balsa inferior al dicho molino». Per la seva part, Pedro García hi introduirà alguna modificació després de ser autoritzat per la Junta a aixecar unes construccions annexes al molí: un «apósito» enganxat a la banda est al molí superior i una quadra de maçoneria a l'oest del molí inferior amb una habitació a sobre.¹²

A partir dels arrendataris següents haurem de parlar de tres molins de la Junta a l'Hospitalet, en construir-se el de la Bordeta. La primera al·lusió a fer aquest tercer molí la trobem a les actes de la Junta del febrer de 1824. La seva construcció està vinculada al conflicte amb el Real Patrimonio sobre la propietat i llibertat d'ús dels salts del canal, però això no evita que es comenci a construir. El 15 de febrer de 1826, però, llegim a les actes de la Junta que «el estado decadente de la empresa y la absoluta falta de fondos para atender a las indispensables obligaciones ordinarias» ha obligat a aturar les obres. Hi haurà un estancament en la construcció del molí (durant el qual José Carballó farà una sol·licitud per aprofitar el salt de la Bordeta «cuando haya lugar».¹³ El 7 de juny de 1831 la Junta sembla que repren la tasca de construir el molí, i expressa la seva voluntat d'arrendar-lo per un període de 5 anys a partir del moment que se li doni l'aigua, i decideix alhora que el nou arrendament dels molins de l'Hospitalet, que s'ha d'iniciar l'1 d'octubre de 1832, s'acabi el mateix dia que el de la Bordeta si van a parar a la mateixa persona o, si no, que s'arrendi pel mateix període de 5 anys. Es veu ja la voluntat de fer en bloc l'arrendament dels tres molins de l'Hospitalet, que es treuen a subhasta de manera conjunta. La guanyarà Agustín Viñas, que actuava en nom de Joan Nadal i Marc Camarasa, els dos comerciants de Barcelona. Per acabar la construcció del molí de la Bordeta, es cancel·la el compromís amb el seu constructor, Francisco Mamburú, se li pagaren 13.400 lliures que havia gastat en pedres i fusta¹⁴ i es passà l'encàrrec a Pablo Biada, constructor dels dos molins de l'Hospitalet. El preu inicial d'arrendament es fixà en 6.500 lliures pels molins de l'Hospitalet i 4.024 lliures i 16 sous pel de la Bordeta; aquest, però, encara no estava a punt en el moment d'iniciar l'arrendament, i es reféu el contracte per 9.000 lliures cada any pels molins de l'Hospitalet. L'acord definitiu és del 22 de desembre.

Les incidències d'aquest arrendament no acabaren aquí. Gaspar Lleonart mantenia un plet amb la Junta del canal per la pretensió de construir un molí també a la Bordeta (es diferenciaven anomenant el molí Lleonart com a molí situat a la part superior del caseriu de la Bordeta i el de la Junta com a inferior al caseriu de la Bordeta), en un salt que la Junta li havia cedit en propietat. La construcció d'aquest molí que no pertanyia a la Junta suposava la rescissió del contracte amb Nadal i Camarasa, i s'hi arribà quan la sentència afavorí Lleonart. La Junta decidí primer fer una nova subhasta el 6 de desembre de 1835, a la qual no es presentaren propostes admissibles a parer de la Junta, que arribà a un acord amb Nadal i Camarasa per mantenir l'arrendament fins el 30 de setembre de 1837 per les mateixes 9.000 lliures anuals (de fet, Nadal i Camarasa havien amenaçat de fer embargar la subhasta si no es donava preferència a la seva oferta); el nou acord se signà el 21 de novembre de 1835.

El nou període d'arrendament va ser de l'1 d'octubre de 1837 al 30 de setembre de 1842. A la subhasta prèvia a l'adjudicació es presentaren tres ofertes:¹⁶ Francisco Bru oferí 35.000 lliures, Antoni Xaus 40.000 lliures i, finalment, la de Francisco Talaveró, que la guanyà amb una oferta de 46.100 lliures. El 21 de gener Talaveró va dir que havia actuat en nom de José Carabent, l'arrendatari dels molins per aquests cinc anys. De tota manera, en escriptura notarial, davant el notari Magí Soler Gelada, del dia 10 de novembre de 1842 es fa constar que durant els cinc anys anteriors José Carabent havia actuat sempre en representació de Juan Nadal i amb diners d'aquest, encara que no constava el seu nom en cap mena de document. Dies abans d'això, el 2 d'octubre, José Carabent tornà el molí a la Junta, representada pel qui aleshores era el seu president, José Maluquer, davant el notari Magí Soler i Gelada. De l'estat de conservació es diu que «contenían las cuatro máquinas y enseres de ellas en buen estado, excepto las tobas o tramujas que están muy viejas y también las piedras muelas del molino inferior». Cal indicar la novetat que el dia de finalització de l'arrendament no es donà el molí al nou arrendatari sinó a la Junta. Per una banda, José Carabent s'havia negat a pagar els darrers mesos de lloguer perquè

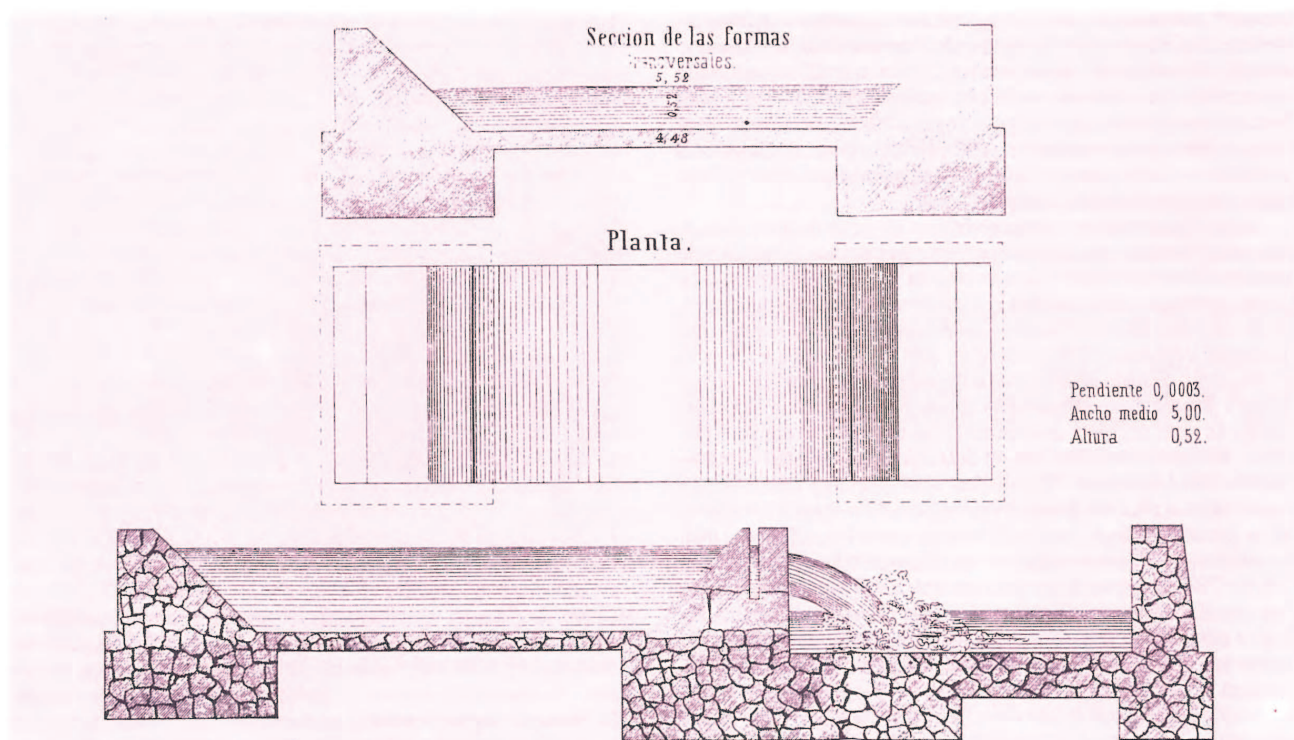

Perfil dels salts d'aigua dels molins de l'Hospitalet.

després de la darrera neteja del canal «el agua era arrastrada hacia los molinos inferiores en una velocidad suma, quedando los del Hospitalet casi exhaustos y que por este accidente eran ahora más perjudicados que nunca».¹⁷ Segurament hi va haver un període en què els molins de l'Hospitalet van quedar sense arrendatari, cosa confirmada, per exemple, per l'oferta que li fa la Junta de continuar disposant dels molins fins a finals d'any de manera gratuïta si paga el que deu del període d'arrendament. Carabent rebutjarà l'oferta. El notari Magí Soler, que era en aquests anys qui portava tots els contractes d'arrendament dels molins de la Junta, no fa cap escriptura en aquest sentit fins entrat el 1847, i seria per un arrendament temporal, per un període de tres mesos i 23 dies, dels dos molins de l'Hospitalet a Gaspar Lleonart per 230 duros al mes.¹⁸ Aquest arrendament temporal al propietari d'un molí fariner a la Bordeta, segurament saturat per l'aturada dels dos molins de la Junta, ens confirma la inexistència d'arrendataris permanents durant un llarg període (gairebé cinc anys), i també s'ha d'explicar per l'estranya confessió que es fa a la mateixa escriptura que la Junta deu a Lleonart 7.804 rals del període del primer arrendament (que era del 1822) i de les millores que Lleonart havia fet als molins. Noves al·lusions a les dificultats econòmiques de la Junta, que en aquests anys mostrarà interès per desfer-se i treure rendiment de tots els salts del canal.

Pel que fa al molí de la Bordeta, propietat de la Junta, no restà inactiu, ja que va ser arrendat a Juan Coll des del 10 d'agost de 1842 i per un període de 4 anys, per un preu de 15.082 lliures, 13 sous i 4 diners (que eren 3.232 lliures anuals).¹⁹

El 14 d'abril de 1847 uns representants de la Junta del canal admeten davant el notari Magí Soler que tenen un deute amb José Serra i Juan Aldavert i que «en el caso que la citada ilustre Junta dentro de los primeros nueve meses contaderos desde la fecha de esta escritura los que finirán el día 12 de enero del próximo año 1848 no hubiese devuelto a dichos señores Serra y Aldavert la expresada cantidad de 8.000 duros, quedarán arrendados a los mismos como ahora para entonces les arriendan los molinos que la Junta posee actualmente en el término de la Bordeta y en el del Hospitalet, así como el construido en el salto inferior, o sea el grande de Cornellà, por el tiempo de un año que comenzará a contarse el propio 12 de enero de 1848 y finirá en aquel día del año 1849 pagando por precio de dicho arriendo durante el indicado término de un año la cantidad de 1988 duros...».²⁰ Aclareix la mateixa escriptura que si el deute no es paga el 12 de gener de 1849, l'arrendament es perllongarà un altre any fins el febrer de 1850, i el mateix si aleshores encara no s'ha pagat, i fixa el 12 de gener de 1851 com la data en què necessàriament s'haurà d'haver pagat el deute. El mateix any la Junta farà saber la seva intenció de pagar el deute,²¹ al mateix temps, però, que arriba a un acord amb Josep Serra i Joan Aldavert per arrendar-los els quatre molins citats per un període de 3 anys, fins el 12 de gener de 1851, per un preu total d'11.000 duros (que representen 3.700 duros l'any).

Secció del canal de la Infanta (Mariano Carellada, 1860).

Aquest serà el primer dels contractes d'arrendament dels molins de la Junta a Josep Serra i Joan Aldavert, que aniran renovant periòdicament encara que, almenys es farà constar en les escriptures, es realitzi periòdicament la subhasta oberta a tothom. El 14 de desembre de 1850 se signa l'arrendament dels mateixos quatre molins (dos de l'Hospitalet, el de Cornellà i el de la Bordeta) a Serra i Aldavert per 4.120 duros anuals, davant el mateix notari Magí Soler. S'introdueix una clàusula en el contracte possibilitant que algun dels molins passi a altres funcions: «La Junta se reserva la facultad de reducir por sí o por otros a fabricación de otra clase los dos molinos harineros del término de l'Hospitalet, y haciendo uso de esta reserva cesará el arrendamiento de dichos dos molinos el día en que la misma Junta designe, pero ésto deberá ser mediante entregar en el mismo acto al arrendatario otro molino con una muela en el salto de agua llamado de Erasmo que en la actualidad existe vacante» (aquest salt Erasme, com es pot comprovar en els mapes adjunts, està situat a Sant Joan Despí). L'aplicació de la força dels salts a altres tasques que la de moldre gra ja es començava a fer en aquest molí de manera temporal, com es desprèn d'una demanda de Serra i Aldavert a la Junta «pidiendo que se les otorgue de nuevo el permiso que les fue concedido por acuerdo tomado en 11 de julio de 1848 para destinar a una máquina de aserrar piedras parte de la fuerza del agua que es dotación del molino de la Bordeta, se resolvió acceder a ello en los mismos términos y bajo los mismos condicionantes continuados en el citado acuerdo». ²² Aquests «términos» i «condicionantes» a què s'al·ludeix no els he pogut determinar per la manca d'alguns anys en les actes de la Junta directiva del canal, però deuen fer al·lusió sobretot a alguna variació en les condicions econòmiques i a recordar un altre cop que el molí és de gra i només temporalment es podrà dedicar a altres usos (el gener de 1852 la Junta nega la possibilitat de dedicar a serrar pedres el molí de Cornellà).

El 7 de gener de 1854 es renovà el contracte d'arrendament a Serra i Aldavert, pel període del 12 de gener de 1854 al 12 de gener de 1857 i per un preu de 3.800 duros anuals (escriptura d'aquella data del notari Magí Soler), després d'haver-se complert els tràmits de subhasta i el dia de remat de les ofertes (a les caixes de correspondència de l'Arxiu de l'Hospitalet es conserven les circulars enviades per la Junta del canal als ajuntaments de la zona —en aquest cas el de l'Hospitalet— segons les quals s'han tramès els anuncis públics sobre arrendament dels molins perquè es fixin en els

llocs públics de costum). ²³ Una altra renovació de l'arrendament es faria a continuació, ara per cinc anys (del 12-I-1857 al 12-I-1862), ²⁴ després de fer-se la subhasta el 28 de juny de 1857. En aquests contractes continua constant la clàusula que ha aparegut en anys anteriors per la qual la Junta es reserva el dret de destinar a altres usos els molins fariners de l'Hospitalet. Aquest contracte serà renovat per un any, fins el 12 de gener de 1863: «Y considerando prudente no arrendarlo de nuevo por un largo término, mientras no esté definitivamente resuelta la cuestión que pende hoy por la vía contenciosa ante el Consejo de Estado por la definitiva limitación del agua del canal por mucho que sea de esperar una resolución favorable a este negocio», ²⁵ és a dir, el plet iniciat pels responsables del canal de la dreta del Llobregat en què es demanava que es reduís el cabal del canal de la Infanta i al qual ja ens hem referit en un altre apartat. L'arrendament es prorroga en els mateixos pactes, però si el contenciós acabés en aquest període amb una sentència desfavorable al canal de la Infanta, seria rescindit el contracte. Això, però, no serà així, i el 1863 de nou Serra i Aldavert arrendaran els molins de l'Hospitalet, la Bordeta i Cornellà per un període de cinc anys i un total de 20.600 duros. Pel període 1868 a 1873 seria Joan Aldavert en solitari qui arrendaria els quatre molins per 30.000 escuts, associat aleshores a Francisco Pich, que havia adquirit la part del deute de la Junta a Serra i Aldavert. ²⁷ El 1874 Juan Aldavert i Gay, ara en solitari, arrenda els dos molins de l'Hospitalet i el de Cornellà per un llarg període, 20 anys (del 27 de febrer de 1874 al 27 de febrer de 1894) i un preu total de 42.000 duros. El molí de la Bordeta entra en un contracte al marge d'aquest. Els 42.000 duros corresponen a 150 pessetes anuals del molí de Cornellà, 5.150 pessetes per l'aigua que li correspon al molí de Cornellà i el mateix preu pel molí de l'Hospitalet.

Abans, però, d'arribar al termini d'aquest llarg arrendament, els molins fariners de l'Hospitalet serien reconvertis: la Junta directiva del canal comenta en la seva reunió del 9 d'abril de 1879 l'acord a què han arribat Joan Aldavert i Andrés Reverter, Jaume Puigarnau i Teresa Capdevila per a la cessió del primer als darrers de l'arrendament dels molins de l'Hospitalet i Cornellà fins a la finalització del contracte vigent. Mentre que pel molí de Cornellà s'indica que els nous socis hi construiran una fàbrica farinera amb turbina en substitució del molí i que a la fi de l'arrendament tornarà a mans de la Junta, els molins de l'Hospitalet seran transformats en molins

de pedres, tal com consta a la matrícula industrial de l'any 1880 de l'Hospitalet, propietat de la firma Puigarnau i Cia., al carrer de la Muntanya, núm. 8. Com a molins fariners havien estat en funcionament uns 53 anys (més el temps d'activitat entre 1842 i 1847),²⁶ i constaven a la Matrícula industrial com a molí que actua més de 6 mesos l'any amb quatre pedres. No he trobat dades directes de la capacitat de molinada. Com a única possible referència, diguem que dels 9.723,27 rals de billó que el municipi de l'Hospitalet pagava de contribució industrial i de comerç el 1851, als molins corresponia pagar-ne 187,25, mentre que només 1.300 rals més es poden considerar de procedència industrial (com telers, blanqueig, fabricant de sabó o algunes activitats artesanes com assaonadors de pells de bestiar, o tinença i ús d'un alambí). La resta, exceptuant els 93 rals que pagava Lleonart pel seu molí de la Bordeta, són d'activitats com botigues, artesans, transports, etc.

«Els molins de l'Hospitalet seran transformats en molins de pedres, tal com consta a la matrícula industrial de l'any 1880 de l'Hospitalet»

Un altre lleuger indicador de la capacitat de treball d'aquest molí és la documentació de correspondència de l'Arxiu de l'Hospitalet del 19 de gener de 1845, quan l'arrendatari era Joan Coll: el molí tenia en aquell moment tres treballadors, que cobraven 5.360 rals l'any. Cal creure que el nombre de treballadors no devia variar gaire, perquè no es va modificar substancialment el molí (hi constaven aleshores 4 moles).

Pel que fa referència a l'altre molí de la Junta, situat dins el terme municipal de Sants però del qual per la seva proximitat —i vinculació polèmica des del seu origen— amb el molí Lleonart hem anat seguint aquí l'evolució, el molí de la Bordeta, el 1874 va ser arrendat per un període de 20 anys als germans Josep i Oleguer Badal i Burés, de la societat Badal Hermanos, per 7.500 pessetes l'any (de les quals 150 corresponien a l'edifici i 7.350 a l'aigua).²⁸ El 28 de gener de 1894 la Junta directiva acorda, després de no haver rebut cap oferta en la subhasta d'arrendament, vendre l'aleshores ja fàbrica farinera de la Bordeta als germans Badal: la venda, per 175.000 pessetes, és del salt, la fàbrica i tots els accessoris i els drets a moldre a la part de la Marina de l'Hospitalet —on els Badal instal·laren una altra farinera, al capdavant de la sèquia de la Tampa. Mentre els molins de l'Hospitalet es destinen a un altre ús, en aquest cas el poc interès per arrendar uns molins moguts per aigua només se soluciona per la presència d'una societat ja instal·lada com a farinera per fer-se'n càrrec. Gairebé seixanta anys després d'haver-se construït, la rendibilitat econòmica d'aquest molí devia ser molt reduïda, en una població que havia augmentat en aquest període el nombre d'indústries, ja mogudes majoritàriament per la força del vapor, com es veu clarament als llibres de la Matrícula industrial o en l'abundància de sol·licituds d'instal·lació de calderes en els expedients d'habitatge.

Notes

1. Actes de la Junta directiva del canal. Dies 15-XI-1821, 21-XII-1821 i els dies que es vagin citant.

2. L'arrendament s'anuncia en avisos públics en els municipis per on passava el canal i també al *Diario de Barcelona*. El text de l'anunci publicat en aquest diari el 14 de maig de 1833 (pàg. 1070-1071) diu (el text s'anirà reproduint els altres anys gairebé sense variació):

«La Junta directiva del canal titulado de la Serma. Infanta Dª Luisa Carlota de Borbón, habiendo tomado en consideración la grande utilidad que puede reportar inmediatamente la comunidad de regantes que representa, y el público en general, con la negociación de los varios saltos de agua que ofrece en el día aquel canal y los que puede ofrecer en adelante en el distrito de su curso para plantificar en ellos fábricas y demás establecimientos de industria e ingenio, los cuales al paso que pueden aumentar los productos industriales que ennoblecen tanto a esta provincia hermosa, pueden ocupar también un número considerable de manos catalanas condenadas al ocio contra su propensión natural, en la sesión cele-

brada el seis del corriente en el Real Palacio de esta ciudad bajo la presidencia del Excmo. Sr. Capitán General de este ejército y principado, acordó beneficiar los saltos insinuados estableciéndolos mediante convenios particulares, previo empero la autorización de dicha comunidad de regantes, requisito indispensable. Lo que se anuncia al público a fin de que llegue la noticia de los capitalistas especuladores para que en caso de querer entrar en la pretensión de alguno o algunos de dichos saltos, dirijan sus solicitudes a la Junta por el conducto del infrascrito secretario que vive en la calle del Gobernador número 5, cuarto principal. Barcelona, 10 de mayo de 1833. Por acuerdo de la Junta directiva. El vocal secretario Josef Maria de Carcer».

3. Actes de la Junta del canal, 13 de gener de 1823.

4. Actes de la Junta del canal, 9 de julio de 1827.

5. El text de la Real Cédula és:

D. Fernando VII por la gracia de Dios, Rey de Castilla, de León, de Aragón, de las dos Sicilias, de Jerusalén, de Navarra, de Granada, de Toledo, de Valencia, de Galicia, de Mallorca, de Menorca, de Sevilla, de Cerdeña, de Córdoba, de Córcega, de Murcia, de Jaén, de los Algarbes, de Algeciras, de Gibraltar, de las Islas de Canarias, de las Indias orientales y occidentales Islas y tierra firme del mar Océano; Archiduque de Austria; Duque de Borgoña, de Brabante y de Milán; Conde de Absburg, de Flandes, Tirol y Barcelona; Señor de Vizcaya y de Molina, etc. A los de mi consejo, Presidente Regentes y Oidores de mis Chancillerías y Audiencias, Alcaldes y Alguaciles de mi casa y corte; y á todos los Intendentes, Subdelegados, Gobernadores militares y políticos, Corregidores y Alcaldes mayores, Jueces y Alcaldes ordinarios de todas las ciudades, villas y lugares de á los que serán de aquí adelante, y á todas las demás personas á quienes lo contenido en esta mi cédula toque ó tocar pueda en cualquiera manera sabed: Que enterado de una instancia documentada de la Junta directiva del canal de riego de la izquierda del rio de Llobregat, que con apoyo del capitan general de mi principado de Cataluña, dirigió á mi Mayordomo mayor mi Secretario del despacho de Estado en 12 de junio de este año, solicitando obtener ciertas gracias y mercedes para llevar á debido efecto la interesante obra del referido Canal; y teniendo presente lo que sobre este asunto ha expuesto el Bayle Patrimonial de dicho principado y los dictámenes que ha estimado conducentes oír en la materia, propenso siempre mi Real ánimo á proteger los establecimientos de utilidad pública he tenido á bien resolver lo que sigue: «Primera: El Canal de riego de la izquierda del rio Llobregat en el principado de Cataluña se titulará real Canal de la Infanta doña Luisa Carlota de Borbón, á cuyo fin se expedirá la correspondiente Real Cédula con inserción de las exenciones y mercedes que aquí se expresarán. Segunda: S. M. dispensa á los dueños propietarios y poseedores de las cinco mil quinientas mojas de tierra que deben regarse del Canal, y que han contribuido á sus obras, del derecho de luismo en las primeras enagenaciones, y que en las sucesivas, en las cuales se debe pagar al Real Patrimonio este derecho, sea y se entienda derecho de luismo la decima parte del precio de las tierras del mayor valor que adquirieran por el beneficio del riego, segun la regla general, y sin embargo de cualquiera práctica y observancia en contrario de aquel principado; pero bajo la expresa condicion y circunstancia de que todos y cada uno de los dueños propietarios de las dichas cinco mil y quinientas mojas hayan de acudir á la Baylia general del Real patrimonio de Cataluña á obtener el correspondiente establecimiento, el cual se les concederá por medio del otorgamiento de una escritura sin satisfacer derecho alguno de entrada y con el moderado censo de un real de vellon por mojada en reconocimiento del dominio directo que S.M. tiene en aquellas aguas. Tercera Concede S. M. á la Junta Directiva del Canal que pueda en todos los saltos que este proporcione colocar y construir por si y en beneficio de la empresa, molinos y cualesquiera clase de ingenios; pero sin perjuicio del riego de las tierras y sin poder excluir al Real Patrimonio de que construya de su cuenta y para propiedad suya artefactos de igual clase en aquellos saltos no ocupados; debiendo la Junta ó el comun de regantes á quienes representa en el caso de verificarse la construcción de los molinos por su cuenta haber de acudir á la Baylia general á obtener el correspondiente establecimiento de cada uno, aunque sin derecho de entrada, pero con pago de moderado censo y luismo en caso de enagenación que deberá ser la decima parte del precio segun se ha indicado en las enagenaciones de las tierras extendiéndose en estos términos las escrituras que se otorguen. Cuarta: Se autoriza á la Junta y comun de regantes para que sin perjuicio del riego puedan conceder por precios convencionales licencia y facultad para que en los saltos vacantes por no haberlos ocupado el Real Patrimonio con artefactos de su cuenta y para si, ó por no hallarse con fondos para construirlos la Junta ó comun de regantes los puedan construir otros, en cuyo caso no podrán tampoco construirse con sola la licencia de la Junta, sino que será indispensable que el agraciado con ella acuda á la Baylia general á obtener el competente establecimiento con las cláusulas y condiciones generales; pero entendiéndose siempre exentos de derecho de entrada y el luismo de la decima parte del valor, como queda expresado, sin que la Junta ó comun de regantes adeuden ningun derecho ni prestación al Real Patrimonio por estas licencias ó concesiones de los saltos vacantes. Quinta: Se concede á la Junta la facultad de apremiar gubernativamente á los morosos contribuyentes regantes en el pago de lo que les corresponda y de poder contener por medio de acuerdos y providencias de igual clase á todos los regantes de aquellas aguas, y que bajo de cualquiera otro título abusen de ellas en perjuicio del mismo riego ó de los molinos y otros ingenios del Canal, y de consiguiente en daño de la comunidad ó de cualquiera particular, pudiendo la Junta hacer efectivas las disposiciones que desta manera acordase, dejando salva la reclamación á la parte que se creyese agraviada de la providencia para deducirla en el Tribunal competente con arreglo á derecho y tambien salvas las atribuciones propias y peculiares de la Baylia general del Real Patrimonio de Cataluña, por lo respectivo á los derechos de S. M. en aquellas aguas no cedidos á la Junta y regantes: entendiéndose esta quinta gracia no mas que hasta la conclusion de las obras del Canal segun el proyecto; porque concluido resolverá S. M. cual deberá ser en adelante el gobierno de este Canal, y á quien se haya de confiar con las facultades y autoridad que se juzguen convenientes atendidas las circunstancias segun se ha hecho en casos semejantes; cuya soberana resolución se comunicó de mi Real orden en veinte y seis de noviembre último á D. José Perez Caballero de mi supremo consejo de Hacienda y Ministro decano de la Junta Suprema patrimonial de apelaciones de mi Real casa y Patrimonio, para inteligencia y cumplimiento de la misma Junta en la parte que le tocaba; y acorda-

Moli paperer de la Iecia Sala.

do el cumplimiento de la mencionada mi soberana resolución para su debido efecto he tenido por bien expedir esta mi Real Cédula: Por lo cual os mando á todos y cada uno de vos en vuestros lugares, distritos y jurisdicciones, la veais, guardeis, cumplais y ejecuteis, y hagais guardar, cumplir y ejecutar, en la parte que á cada uno corresponda sin contravenirla, permitir ni dar lugar á que se contravenga en manera alguna que así es mi voluntad se ejecute y que se tome razon de ella en la Contaduría general de mi Real casa y Patrimonio y demás partes que convenga. Dada en Palacio á 22 de Diciembre de mil ochocientos veinte y cuatro. —Yo el Rey. —Yo D. José de la Torre y Sainz, Secretario del Rey Ntro. Sr. lo hice escribir por su mandado. —Sello. —Josef Perez Caballero. —El Conde Torre-Muzquiz —Francisco Javier de Oxeda. —V. M. se sirve conceder á la Junta Directiva del Canal de riego de la izquierda del río Llobregat para llevar á efecto su interesante obra, las gracias y mercedes que se expresen. —Tomóse razon en esta Contaduría general de la Real casa, capilla, cámara y Patrimonio de S. M. de mi cargo, de la Real Cédula antecedente por la que S. M. se sirve conceder á la Junta Directiva del Canal de riego de la izquierda del río Llobregat (en el Principado de Cataluña) las gracias y mercedes que se expresan para llevar á efecto su interesante obra: cuya Cédula se halla escrita en las cuatro fojas anteriores. Palacio veinte y dos de abril de mil ochocientos veinte y cinco. —Francisco Scarlati de Robles. —Se tomó la razon. —Barcelona 5 de mayo de 1825. —Pascual de Coca.

6. Arxiu de Protocols de Barcelona. Notari José Antonio Jaumar. 20 de febrer de 1837.

7. Notari José Antonio Jaumar, 20 de febrer de 1837.

8. Actes Junta directiva del canal, a les dates que es van citant.

9. Notari José Antonio Jaumar, 22 d'agost de 1837.

10. Notari José Antonio Jaumar, 22 d'agost de 1837.

11. Actes 18 d'agost de 1837. Aquestes dues paraules que precedeixen la nota són de difícil lectura.

12. Actes de la Junta directiva del canal, 12 de novembre de 1837.

13. Actes de la Junta directiva del canal, 27 de juliol de 1837.

14. Actes de la Junta directiva del canal, 9 de gener de 1832 i 24 de juliol de 1832.

15. Actes de la Junta directiva del canal, 12 de juny de 1835 i 31 d'octubre de 1836, a més dels dies citats en el text.

16. Actes Junta i escriptura del notari José Antonio Jaumar el 20 de febrer de 1837.

17. Escripura notarial de Magí Soler Gelada del 7 de novembre de 1842.

18. Escripura notarial de Magí Soler Gelada del 15 d'abril de 1847.

19. Escripura notarial de Magí Soler Gelada del 15 de juliol de 1842.

20. Escripura notarial de Magí Soler Gelada del 14 d'abril de 1847.

21. Escripura notarial del 7 de desembre de 1847.

22. Actes de la Junta directiva, 17 de maig de 1851. En els llibres d'actes de la Junta que guarda actualment el canal de la Infanta en les seves oficines falten els anys 1838-1850 i 1862-1875.

23. Un amb data 26 de novembre de 1853, entre altres.

24. Escripura notarial de Magí Soler Gelada, 26 d'agost de 1856.

25. Escripura notarial de Magí Soler Gelada, 31 de desembre de 1857.

26. Dels anys 1845, 1846 i 1847 consta a la Matricula industrial Josep Casanovas amb un molí «de cauce todo el año con dos piedras» que ha de ser un dels de la Junta del canal forçosament. Per tant, no va ser un període d'inactivitat.

27. Notari Magí Soler Gelada, 18 de febrer de 1868.

28. Notari Luis Gonzaga y Soler y Pla, 11 de maig de 1874.

El molí fariner del salt Leonart

La concessió d'un salt d'aigua del canal de la Infanta a Gaspar Lleonart en propietat després d'haver estat arrendatari dels molins de la Junta de l'Hospitalet té de fet el seu origen abans d'aquest arrendament, en els primers moments de funcionament del canal. El 15 d'octubre de 1820 els terratinents van reconèixer «la utilidad que podrían reportar los molinos en los saltos del canal, se dispuso su construcción autorizando expresamente a la Junta directiva para tomar para ello dinero a cambio y firmar al efecto las escrituras convenientes (...) que no es posible a la Junta llevar a efecto la construcción de molinos decretada por la citada convocatoria, sin vencer antes los obstáculos que se oponen del Real Patrimonio». ¹ L'acta notarial parla de com la decisió de construir els molins presa per la Junta general d'accionistes troba en la Junta directiva els obstacles de la manca de diner i l'oposició del Real Patrimonio i les seves pretensions. El mateix document, però, cita l'oferiment de Gaspar Lleonart de pagar la construcció d'un molí a canvi que se li concedeixi un salt, i és acceptat: «Que don Gaspar Lleonart se encargará de agenciarse de su cuenta en la corte y donde convenga el resultado que la representación de la Junta directiva ha determinado elevar de nuevo a SM para que se conceda a favor de la misma, con exclusión absoluta del Real Patrimonio, en reconocimiento del dominio directo que SM tiene sobre las aguas de este prado, a cuyo fin la Junta directiva entregará a D. Gaspar Lleonart la indicada representación con las instrucciones convenientes». ² Es decideix finalment que si per les gestions de Lleonart la Junta obté l'aprofitament dels salts a canvi de pagar un cànon al Real Patrimonio, se cedirà a Lleonart i els seus descendents a perpetuïtat un salt a la Bordeta amb un tros de terra per construir-hi «un molino harinero o cualquier otra clase de ingenio». A partir d'aquesta primera actitud, les coincidències cronològiques fan suposar que l'oferta de Lleonart de lluitar a favor de la concessió dels salts a la Junta predisposà aquesta a cedir-li el primer arrendament dels molins de l'Hospitalet (a les actes del canal del 23 de novembre de 1830 se cita un agent de Lleonart a Madrid, que a part de posar-nos en dubte sobre les seves ocupacions fa creure que efectivament va fer gestions a Madrid en el sentit indicat) del 1822 al 1827, mentre que poc després —quasi immediatament després— de la Real Orden de 9 d'octubre de 1830, que cedia tots els salts del canal a la Junta pel cànon de 12.000 rals anuals, Gaspar Lleonart sol·licita el novembre de 1830 ³ el salt d'aigua a la Bordeta, que de moment se li cedeix per un període de tres anys a partir de la posada en marxa d'un molí, que serà descrit per sobre a les actes de la Junta del 13 de desembre: un molí de dues moles, una per funcionar sempre i l'altra en situació de descans per torn, tal com funciona a tots els molins del voltant de l'Hospitalet, «con sola cuadra y sin habitación», igual que el del salt inferior de l'Hospitalet. Un cop obtinguda la concessió, Lleonart inicia les gestions per construir-lo, en terres de Jaume Planas i Cuyàs, ⁴ en una extensió de 3/4 de mujada que Lleonart compra per 675 lliures catalanes (7.200 rals de billó en efectiu) en escriptura firmada el 5 de febrer de 1831. El salt de la Bordeta és de 15 peus, i la Junta demana a Lleonart que sigui possible fer-hi funcionar tres moles.

A partir d'aquest moment, s'inicia una situació confusa que podem anar seguint en les actes de la Junta directiva però sense entrar en les seves causes. El fet té relació amb la decisió de la Junta de construir un molí propi a la Bordeta (recordem que un serà anomenat com a part superior del caseriu de la Bordeta el molí Lleonart, i com a part inferior del molí de la Bordeta, el de la Junta). La Junta considera que tres molins són suficients per cobrir les necessitats de l'Hospitalet i decideix retirar la concessió a Gaspar Lleonart, que no ho accepta i presenta un plet. La participació de la justícia no farà més que allargar una qüestió per deixar-la com al principi: el 9 de desembre de 1834, a la Junta, es fa saber que ja s'ha dictat sentència «en la causa que sobre nulidad de aguas pende entre la Junta y Gaspar Lleonart y que siendo gravatoria a la comunidad de regantes habían dispuesto que se apelase de ella, como así se verificó, y que la apelación ha sido admitida». ⁵ Més endavant, però, en Junta general extraordinària, es rectifica, i s'acorda no prosseguir el plet contra Lleonart, alhora que es fa una insistència en la necessitat de distribuir matemàticament les aigües. D'aquesta manera, poc després, es comunica que tant la Junta com Lleonart han prosseguit la construcció dels respectius molins. ⁶ Per situar de manera més precisa la construcció del molí Lleonart, un document ⁷ ens diu que, iniciada

la seva construcció a principi de 1831, va ser embargat el mateix any fins el 1834 i acabat l'octubre de 1835. El cost total va ser de 700.000 rals de billó. «Tiene cinco piedras o muelas. Su fuerza motriz, casi nula en verano porque el agua del canal sobre el cual está construido el molino se consume en el riego de las tierras, puede estimarse en invierno a una muela y media escasa. La abundancia de harinas procedentes de Santander y otros puntos de la península, los muchos molinos que hay sobre el dicho canal y en las inmediaciones y dentro de esta ciudad y la falta de granos del país hacen que no pasen de 6.000 las cuarteras de grano, las que en dicho molino se reducen a harina cada año, regulándolo por un quinquenio. El derecho de máquina un tiempo con otro resulta a dos reales de vellón por cuartera. Están ocupados en él un molinero y un mozo, que juntos ganan 20 reales de vellón diarios. El estado de edificios y de fábricas es el mejor. Se gastan anualmente ochocientos reales en la manutención y el reemplazo de ruedas y útiles. Y por consiguiente no puede considerarse la utilidad o producto anual de dicha fábrica para su propietario a más de tres mil y nueve cientos reales de vellón».⁸

A la Matricula industrial de l'Hospitalet de 1845, 1846 i 1847, Gaspar Leonart paga trenta rals per un molí amb una pedra tot l'any. Pel que fa a la quantitat de gra que passa pel molí de la Bordeta, Joan Casas ha tret de la correspondència de l'Arxiu de l'Hospitalet les xifres següents:⁹

D'1 abril a 31 desembre 1844	4.213	faneques
1845	6.043,3	faneques
1846	5.112,5	faneques
D'1 gener a 30 abril 1847	1.517,1	faneques

El molí consta com a propietat de Gaspar Leonart fins el 1850, quan es declarà a la Matricula industrial una sola pedra. El 1851, el molí, a nom dels germans Leonart, declara dues pedres. El 1863, els germans Leonart es donen de baixa de la Matricula industrial de l'Hospitalet, mentre que se'n dona d'alta Pedro Grau i cia., que declara 5 pedres.¹⁰ Segons Joan Casas,¹¹ Pere Grau té el molí fins el 1867, després passa a la societat Laforcada, Creuheras i cia. el 1878 i el 1879, i de 1880 a 1889, a nom de Laforcada, Ferrer i cia. Des de 1882, però, a la Matricula industrial apareix com a fàbrica de farina, ja que a més de l'aigua havia incorporat un motor de sis cavalls. El 1883 hi ha una al·lusió a «una visita o inspección facultativa a esta fábrica harinera que tienen instalada en la calle de Santa Eulàlia (...) consistentes aquellas mejoras y reformas en instalar la caldera de vapor, otro indicador de nivel además del flotador que ya poseía y de diferente sistema y sustituir el manómetro por otro más sensible y que dé indicaciones más precisas y proveerlo de patina de comprobación; y en cuanto a la parte de edificación, dar más altura a los techos de los diferentes locales de la fábrica, para mayor seguridad, y facilitar condiciones higiénicas, de que ahora carece el edificio».¹²

Per aquests anys, les dades de la Matricula industrial es fan molt variables. El 1877-78 es declaren quatre moles, el 1881-82 dues moles, que és el que es mantindrà fins el 1889, el darrer any que consta a la Matricula. Pel que fa al titular del molí, fins el 1877 ho són encara els germans Leonart, mentre que Pere Grau devia ser un arrendatari. A partir de l'any 1878-1879, a la Matricula industrial ja consten Laforcada, Creuheras i cia. A l'hora de pensar en les raons de la desaparició del molí, cal afegir el poc rendiment que donava abans de la transformació de l'agricultura del delta del Llobregat de cerealícola en hortícola per la mateixa acció del canal que donava vida al molí.

Notes

1. Notari José Antonio Jaumar, 29 d'agost de 1827.
2. Notari José Antonio Jaumar, 29 d'agost de 1827.
3. Actes de la Junta directiva del canal, 23 d'octubre de 1830.
4. Actes de la Junta directiva del canal, gener de 1831.
5. Actes de la Junta directiva del canal, 9 de desembre de 1834.
6. Actes de la Junta general, 25 de maig de 1835.
7. Actes de la Junta directiva del canal, juny de 1835.
8. Caixes de correspondència de l'Arxiu de l'Hospitalet, 19 de gener de 1845.
9. No queda clar, però, a quin dels dos molins de la Bordeta es refereix. De totes maneres, la seva capacitat de molinada és molt semblant —una

altra cosa és si l'aprofiten: el salt Leonart és de 15 peus d'alçada i el salt de la Junta a la Bordeta, de 16 peus i 6 polsades (actes de la Junta directiva, 5 de maig de 1831). Les xifres de Joan Casas són a l'índex dels lligalls de correspondència de l'Arxiu de l'Hospitalet.

10. Dels llibres de la Matricula industrial d'aquests anys, i també dels registres d'altres i baixes de la Matricula industrial. També, documents de correspondència del 4 i el 23 d'abril de 1845.

11. J. Casas. *La formació de la indústria...*, p. 62.

12. Correspondència, 14 de desembre de 1883.

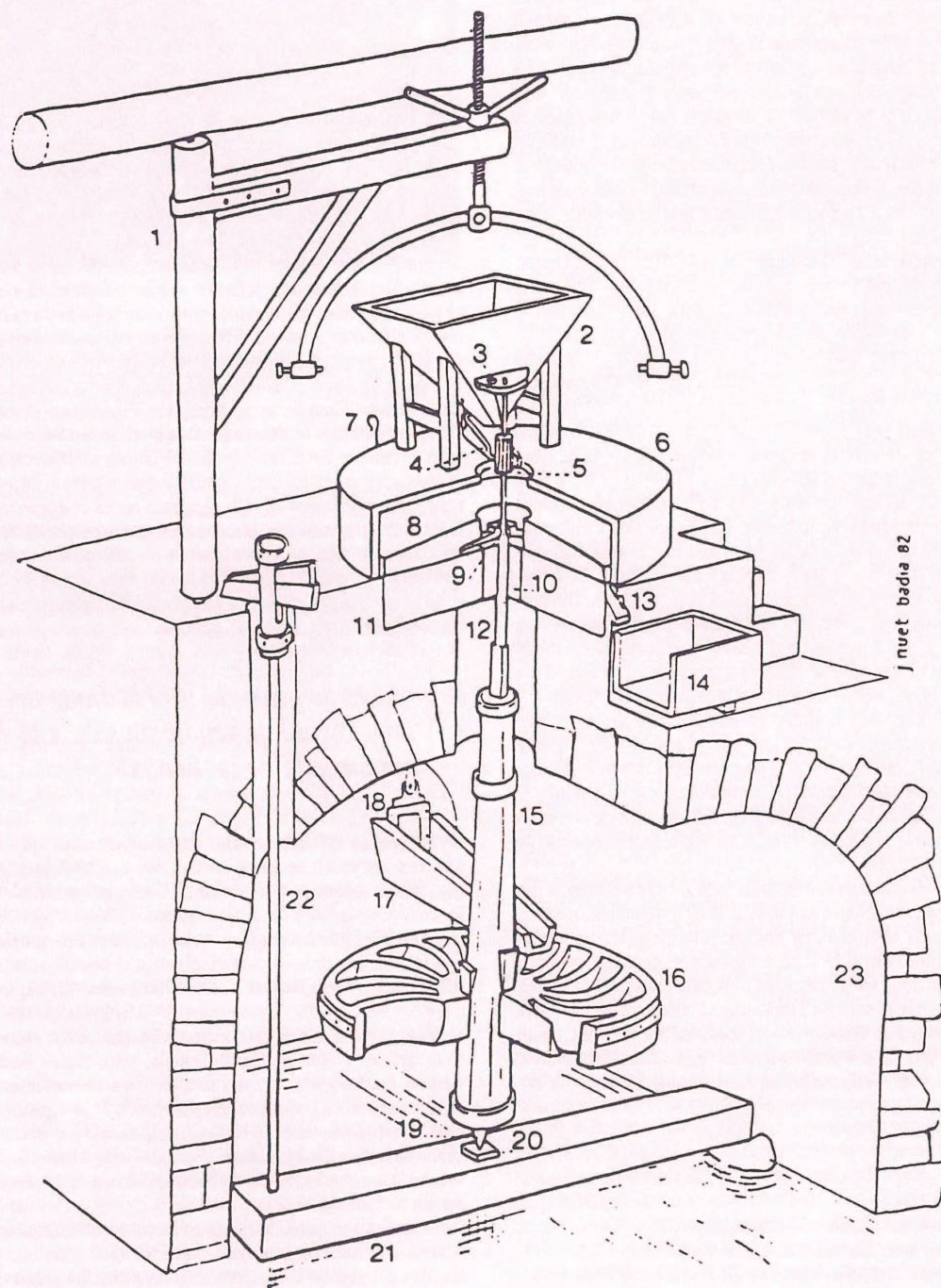
Salt Badal

El 14 de gener de 1877 la Junta del canal pren l'acord de vendre un salt, a la sèquia anomenada de la Tampa, just en el punt on aquesta sèquia torna al Llobregat. Aquesta sèquia, com es pot comprovar en els plànols, deriva dels molins de Cornellà, on té dos salts. S'especifica que la dotació del salt serà de tota l'aigua que hi arribi, però, pel que fa a la seva finalitat, no es podrà dedicar a molí fariner ni a molí semoler ni a la neteja d'arròs ni a usos agrícoles. El mínim de sortida de la subhasta és de 15.000 pessetes. La subhasta es fa el dia 26 de gener, i la guanyen els germans Badal per 15.130 pessetes, que passen a ser els propietaris del salt.¹ En aquesta escriptura de venda, s'indica com a nivell inferior del salt el nivell del riu Llobregat, on s'han de tornar les aigües. Pel que fa al nivell superior, s'indica pel nivell de «una solera» de la mateixa sèquia, «que se elevará cincuenta céntimos sobre la de la obra de fábrica de la solera actual y vendrá señalada por el vertedero de superficie que se preve». Segueix l'escriptura: «la fuerza motriz que el salto produzca podrá el adquisidor destinarla a la fabricación o industria que tenga por conveniente establecer, con tal que no sea molino harinero ni semolero ni de limpiar arroz, pero no podrá jamás aplicar el agua al riego ni abono de tierra ni a otros usos agrícolas», si no és que l'aigua es porta a l'altra riba del Llobregat, cas en el qual la Junta no s'oposaria al seu ús agrícola.

«El 14 de gener de 1877 la Junta del canal pren l'acord de vendre un salt, a la sèquia anomenada de la Tampa»

El maig de 1877, els germans Badal comuniquen a la Junta que pretenen fer servir el salt per instal·lar una fàbrica amb l'aigua com a força motriu, que encara estan acabant de perfilar, i que mentrestant compren els terrenys necessaris per fer-hi una fàbrica. El 20 de febrer de 1879,³ els germans Badal sol·liciten permís a l'Ajuntament de l'Hospitalet per construir una fàbrica, i amb la sol·licitud adjunten el plànol de la pàgina següent. El 2 de març reben l'autorització per a aquesta fàbrica, que es destinarà a «descortezar habas»,⁴ i per «construir también un puente sifón que atraviese la carretera citada para conducir el agua que se trata de aprovechar en la fábrica» (vegeu el plànol). Sembla, però, que els Badal es dedicaren també a moldre gra en aquesta fàbrica,⁵ i més endavant demanaren autorització per moldre gra, encara que només pels «trigos que tuviesen sobrantes en la fábrica harinera de la Bordeta, limitándose siempre el tiempo de duración del arrendamiento de la misma»⁶ —els germans Badal eren, efectivament, els arrendataris del molí de la Junta a la Bordeta des del 1874 i per un període de 20 anys.

Després d'això, però, desapareixen les al·lusions clares al fet que en aquesta fàbrica la força motriu sigui l'aigua. És molt probable, però, que sigui així fins a l'agost de 1890, quan la firma social Badal Hermanos sol·licita autorització per instal·lar força de vapor a la seva fàbrica de la Marina.⁷ L'expedient va acompanyat d'uns plànols d'una caldera de 4 atmosferes, 25 cavalls i amb una xemeneia de 20 metres. A la Matricula industrial de 1892 es diu textualment: «Fábrica harinas sistema austrohúngaro con trituradores de 0,30 centímetros, longitud trabujante».⁸ Sembla bastant clar que, malgrat la prohibició expressa, la intenció de moldre farina devia existir des del primer moment, mentre que l'energia hidràulica va tenir en aquesta fàbrica una vida ben curta.

Esquema de les peces principals d'un moli fariner (Extret del llibre «Els molins fariners» de Bolós-Nuet, Ed. Ketres).

Notes

1. Escritura del notari Luis Gonzaga Soler y Pla, 26 de gener de 1877.
2. Actes de la Junta directiva, 4 de maig de 1877.
3. Expedient de Vivendes de l'Arxiu de l'Hospitalet, 20 de febrer de 1879.
4. Actes de la Junta directiva del canal, 19 de febrer de 1879.
5. Actes de la Junta directiva del canal, 14 de març de 1879.
6. Actes de la Junta directiva del canal, 6 de maig de 1879.
7. Expedient de Vivendes del 29 d'agost de 1890.

8. Es pot llegir una descripció del que vol dir aquest «*sistema austro-húngaro*» de moldre gra en la revista *La Gaceta de la Industria* del 5 de febrer de 1881, p. 62-64 (descripció que s'allargarà en altres números de la mateixa revista). De manera més senzilla, Jordi Nadal, a «La industria fabril española en 1900. Una aproximación», dins el llibre *La economía española en el siglo XX*, d'Editorial Ariel. Sistema inventat des del 1839 per millorar la qualitat de la farina i que no es generalitzà fins el 1873. La introducció d'aquest sistema jugà a favor de les farineres a vapor i contra els molins tradicionals.

Les restes dels molins fariners

Aquí cal deixar les coses clares des del principi: no en queden. Els molins fariners de la Junta estaven situats en el que avui és ben bé el centre urbà de la vila. Si bé després de servir com a molins fariners la força del salt fou emprada, sota diferents arrendataris del salt, per a altres usos —consta a la Matricula industrial fins el 1934, any en què desapareix la força hidràulica d'aquella font—, posteriorment va perdre la seva funció de generador de força motriu per a la indústria, i dels antics molins no en resten documents materials. El mateix es pot dir, pràcticament, per als molins de la Bordeta i dels Lleonart, engolits tots plegats pel desmesurat creixement industrial i de població de la zona.

Tenim, però, uns petits indicis per acostar-nos al que podien ser aquests molins fariners. En primer lloc, els treballs sobre altres molins fariners de Catalunya han anat configurant una tipologia d'aquests edificis. Des del punt de vista tècnic, els molins fariners segueixen tots els mateixos paràmetres, i el treball de Bolós i Nuet sobre el seu funcionament ha de ser prou vàlid per fer-nos-en una idea. A més, no s'especula sobre el buit. De l'Arxiu de Protocols de Barcelona hem localitzat uns inventaris. Un del molí de la Bordeta, del 1842, i un dels dos molins de l'Hospitalet —per separat—, del 1836. També he localitzat un inventari del 1927 d'aquests dos molins, quan Pedro García en passa a ser l'arrendatari, que no reproduïxo perquè és idèntic al de 1836, encara que aquest segon afegeix com a novetat tot allò que segueix a partir de la pàgina 212, segons la numeració de l'Arxiu de Protocols, allà on diu: «*Nota: Se ha observado que atendido el estado en que se hallaban los molinos en la época de su construcción se encuentran a más las obras siguientes*», aclariment que ens permet veure l'evolució material d'aquests molins. Per exemple, pel molí de la Bordeta transcriuré, a partir de l'inventari que es fa el 1836, els elements propis d'un molí que Bolós i Nuet fan constar en el dibuix de la pàgina anterior (el número correspon al del dibuix).

«Una barra gruesa de madera de pino para levantar las piedras muelas» (1)

«Una tolva, llamada en catalán tremuja, de madera de álamo, en que se depositan los trigos para la maquila de las harinas» (2)

«Una caja de madera de pino llamada Riscle que cubre la dicha piedra muela» (6)

«Una piedra muela llamada volante y otra piedra llamada sotana de siete palmos de diámetro para desmenuzar el trigo» (8 i 11)

«Una nadilla de hierro sobre dicho eje que sostiene la piedra muela volante» (9)

«Un eje de hierro llamado coll-ferro unido a dicho rodete» (12)

«Una caja de madera de pino llamada harinera en que se depositan las harinas molidas» (4)

«Un rodete compuesto con la massana de madera de roble y las alas de hierro» (16)

«Una compuerta con su bastidor todo de bronce para dar el agua al rodete, cuya compuerta contiene seis pulgadas y seis líneas de ancho

y nueve pulgadas y siete líneas de alto» (18)

«Una aguja con su dado de bronce en que se afianza el rodete sobre dicho banco de roble» (19 i 20)

«Un banco de madera de roble en que se apoya el referido rodete» (21)

«Un alzador de hierro para el movimiento de la máquina» (22)

Aquest llistat, que es pot completar amb la resta de l'inventari, es correspon de manera gairebé exacta amb la descripció de Bolós i Nuet sobre els molins fariners. Els elements principals són citats amb els mateixos noms (el rodet, la tremuja, les moles, el riscle, l'entrada de l'aigua), i els noms que no coincideixen amb exactitud (l'inventari cita l'esclop, el «con-greny»...) ens acabarien donant el mateix resultat. A més, la descripció ens permet saber que es tractava d'un molí de roda horitzontal com el del dibuix, cosa força habitual en els cursos d'aigua més aviat escassos com el del canal de la Infanta. El llistat inclou, a més, tots els elements secundaris que acabaven de completar el quadre del molí: escales de fusta, martells, cilindres de fusta, barres, etc.

El mateix exercici podríem fer amb els molins de la Junta a l'Hospitalet. Per evitar repeticions —tot i que es tractava d'un altre notari, l'inventari repeteix gairebé les mateixes fórmules— apuntaré només les petites diferències. En aquest cas, les pedres són una mica més petites (de sis pams i mig). Els materials són gairebé els mateixos: fusta de pi, alzina o roure, elements de ferro... Destaca la presència de les mesures del gra: «una de cuartera, otra de media cuartera, otra de tres cuartanes, una de cuartán y otra de picotín, todas de madera con aros de hierro» al molí superior. Es tracta també de molins d'eix vertical amb rodet de fusta reforçat amb ferro. Es fa al·lusió també a la bassa que servia per regular l'accés de l'aigua de la manera convenient per fer anar el rodet.

Les modificacions introduïdes no afecten el molí, sinó que són afegits, com magatzems de gra, un porxo per deixar-hi carros, un estable, etc.

Joan Casas, al llibre «*L'Hospitalet, una passejada per la història*», localitza els molins fariners de la Junta —si bé ell parla d'un sol molí fariner a la cruïlla dels carrers d'Isabel la Catòlica i de Sant Joan, on ara hi ha l'Aula de Cultura. Es tracta possiblement del seu emplaçament, si bé confonen una mica les adreces dels molins de la Junta (i de la posterior serradora de marbre), al carrer de la Muntanya, situat molt a prop d'on diu Casas. D'igual manera, els mapes del trajecte del canal fets el 1850 no permeten fer afirmacions categòriques. L'únic cert —al marge de les fonts que permeten a Casas situar amb exactitud el lloc— és la inexistència de qualsevol rastre físic.

ALTRES INDÚSTRIES

Les aplicacions principals de la força del canal foren per moldre gra. Els molins apareixen des del primer moment i es mantindran durant molts anys en funcionament, de fet fins que l'entrada de mètodes més sofisticats que permetien l'ús del vapor i un rendiment més alt els aniran arraconant. Al marge d'això, a partir de mitjan segle la Junta anirà venent diferents salts per al seu aprofitament industrial. Aquest es farà en tres aplicacions principals: molta de campetx per a tints, per moldre marbre i com a molí paperer. En aquestes indústries domina, en la documentació de Matricula industrial, la variació d'un any a l'altre de les pedres o els aparells en funcionament, i també la introducció en alguns anys de nous usos (com moldre guix).

Es tracta d'indústries menors, a excepció del molí paperer. Utilitzaven cursos d'aigua reduïts —els salts del llit principal del canal ja estaven ocupats i se situaren al costat de les séquies— i són constants també els canvis de propietari o arrendatari. El fet que siguin salts venuts i no arrendats per la Junta dificulta seguir-ne l'evolució: no n'hem pogut trobar cap referència a l'Arxiu de Protocols, que pels molins fariners ens ha servit per conèixer fins i tot físicament els molins. L'única referència és la del propietari, l'aplicació i la contribució industrial. Pel que fa a les restes físiques, hi ha la notable excepció del molí paperer situat al primer dels salts del torrent Gornal, que és l'únic —i notable— vestigi de les indústries que aprofitaven la força de l'aigua. La part baixa, on el canal donava la seva força a 8 rodes d'eix vertical —segons Casas— per triturar els draps, és la més reformada de l'edifici; n'han estat eliminades les restes del salt, però la sèquia del tor-

rent Gornal encara passa per sota l'edifici amb aigua i la resta de l'edifici —dos pisos més i el superior, tradicionalment destinat en aquests edificis a assecador— conserva la seva estructura malgrat que va funcionar després com a annex a la fàbrica tèxtil Tecla Sala, al conjunt de la qual està incorporat. Per la seva part exterior, destaquen els murs nous que amaguen parcialment la seva aparença de molí paperer.

En aquest treball agafo la ratlla del segle XX per deixar l'aplicació exacta de la força hidràulica. Com queda apuntat en altres llocs, no serà fins a la meitat dels anys trenta que aquest concepte deixa de ser inclòs a la Matricula industrial, però aleshores ja devia ser poca cosa més que una relíquia del passat que continuava aprofitant una energia de baix cost —i de baix rendiment— per a activitats de discutible categoria industrial quan ja feia anys que funcionava l'energia elèctrica. A partir del 1900 continuen constant en aquella font els salts del molí de la Junta (destinat a serrar marbre després de deixar de moldre gra), el salt Carulla, el salt Munté, el salt Marbre... De fet, en alguns casos es donen les mateixes adreces per a més d'una

aplicació; així, el 1906 la Junta del canal el té arrendat a Narciso Rodón i Juan Abelló, que, separatament, hi tenen 2 aparells de serrar marbre i dos torns (Rodón) i l'aparell de serrar marbre (Abelló). Les aplicacions també es diversifiquen: torns, molí de serrar marbre, molí d'escorces d'arbre, molí de serrar fusta, molí de gruix. El 1930 consten:

Sebastià Munté	Molí de 4 pedres	Salt Munté
Tomás Giménez Bernabé	7 màquines de serrar marbre	Salt Molins Junta
Narciso Rodón	9 màquines de serrar marbre	Salt Marbre
Tomás Giménez	1 màquina de tornejar	Salt Molins Junta

L'any 1934 aquestes indústries són inscrites a la Matricula industrial, però marcades amb un senyal de baixa i esborrades, cosa que pot voler dir que deixen d'entrar en la categoria d'indústria.

Matricula industrial. Indústries que consten com a força hidràulica.

Any	Santa Eulàlia, 4	Santa Eulàlia, 65	Muntanya, 8	Marina, 47	Torrent Gornal, 6
1882-83	Molí 2 pedres Laforcada, Ferrer i Cia.	8 aparells serrar marbre Singla, hijos & Cia.	Molí 4 pedres Puigarnau i Cia.		
1883-84	id.	id.	id.		
1884-85	id.	id.	id.		
1885-86	id.	id.	id.		
1886-87	id.	4 aparells serrar marbre Nemesi Singla	id.		
1887-88	id.	id.	id.		
1888-89	id.	6 aparells serrar marbre	id.		
1889-90	id.	id.	id.		
1890-91	No consta	id.	id.		
1891-92		id.	id.		
1892-93		4 aparells serrar marbre Fills Nemesi Singla	id.	2 trituradores mogudes per aigua. Fàbrica de farina sis- tema austro-hungarès	
1893-94	Fàbrica farina sistema aus- tro-hungarès. Manuel Par & Cia.	5 aparells serrar marbre i un torn (també a c/ Centre, núm. 38)	id.		
1894-95	id.	id.	id.	id.	3 aparells serrar campetx i 1 moldre drogues. Aigua i vapor Joan Herp
1895-96	id.	id.	id.	id.	id.
1896-97	id.	3 aparells marbre Fills Nemesi Singla	id. A més, 2 aparells serrar mar- bre de Fills N. Singla	id. Germans Badal	id.
1897-98	No consta (aquest any hi ha unes imprecisions que fan pensar en errors a les adreces. Vegeu l'any següent)		id.		id.

Any Santa Eulàlia, 4 Santa Eulàlia, 65 Muntanya, 8 i 9 Carretera provincial núm. 49 Torrent Gornal, 6

1898-99	Fàbrica farines. Desapareix com a mogut per aigua	7 aparells serrar marbre (juntament amb c/ Centre i Carretera provincial)	id.		id.
1899-00	—	id. (adreces, però, a Sta. Eulàlia, Centre i Muntanya)			id.
1901	—	id. (adreces: Sta. Eulàlia, Muntanya i Marina)			id.
1902	—	id.			id.
1903	—	11 aparells serrar			id.
1904	—	11 aparells serrar i 1 torn motor aigua moli hidràulic dues pedres	(Al·lusió a 2 aparells serrar marbre de Zamora y Torrents al barri Marina —el salt Zamora)	id.	
1905	—		11 aparells serrar marbre i 2 torns motor aigua	1 pedra moldre escorces arbres B. Munté Anguera	4 màquines
1906	—	2 aparells serrar marbre Narciso Rodón 1 aparell serrar marbre Joan Abelló 2 torns motor aigua	10 aparells	id.	No consta
1907	—	Narciso Rodón id. Joan Abelló no consta	7 aparells	id.	—
1988	—	N. Rodón 3 aparells serrar marbre 2 torns	4 aparells serrar fusta 7 aparells serrar marbre	2 pedres moldre escorces	—
1909	—	6 pedres serrar marbre (3 de propietat del canal i 3 de propietat d'Antoni Rovellat)	4 aparells serrar fusta	2 pedres moldre escorces 2 pedres moldre guix	—

Any Propietari Indústria Adreça

1910	Fills N. Singla (propietat del canal)	2 aparells serrar fusta	Muntanya, 8
	Munté Hermanos	2 pedres moldre escorça	Carretera provincial, 49
	Franci Hnos. (propietat J. Barba)	2 aparells serrar marbre	Centre, núm. 36
	Fills Nemesi Singla (propietat del canal)	8 aparells serrar marbre	Muntanya, 8
	Narciso Rodón (propietat A. Rovellat)	3 aparells serrar marbre	Santa Eulàlia, 65
	Narciso Rodón (propietat A. Rovellat)	2 torns	Santa Eulàlia, 65
	Munté Hnos.	2 pedres moldre guix	Carretera provincial, 49
1915	Munté Hnos.	2 pedres moldre escorça	Carretera provincial
	Tomás Giménez (propietat del canal)	8 màquines serrar marbre	Muntanya, 16
	Franci Hnos. (propietat J. Barba)	2 aparells serrar marbre	Centre
	Narciso Rodón (propietat A. Rovellat)	3 aparells serrar marbre	Santa Eulàlia
	Munté Hnos.	2 pedres moldre guix	Carretera provincial
1920	Idèntic que el 1915 excepte en el nombre de pedres: T. Giménez té 6 màquines en lloc de 8, Rodón ha passat de 3 a 6 i hi ha afegit 2 torns i Munté Hnos. tenen 3 pedres per moldre guix.		

Fins el 1930, els propietaris —i arrendataris— de salts no variaran excepte en el nombre d'aparells o pedres amb què treballen. El 1934 és l'any en què els Munté, Giménez, Franci i Rodón són esborrats de la Matricula industrial.

El salt Munté

Com es pot observar en els plànols del canal de la Infanta, el salt Munté aprofita l'aigua de les sèquies de derivació dels molins de l'Hospitalet. És situat molt a prop del nucli urbà de l'Hospitalet, però de fet no devia ser gaire important, ja que la primera al·lusió al seu aprofitament és de l'any 1890,¹ amb l'autorització de Benito Munté per a construir un *molino hidráulico* a la carretera de Barcelona a Santa Creu d'Olorda, al quilòmetre 41. Com que es tracta d'una data tan tardana, tenim els plànols de la situació de la fàbrica, de la distribució del seu interior i de la façana, inclosos en el mateix expedient a què fem referència. Es tracta d'una reminiscència de l'ús de la força hidràulica situada en ple segle XX; el 1900 és una fàbrica de *moler cortezas de árboles (...) con dos piedras*.² L'any següent només es declara una pedra. Els anys successius continua constant a la Matricula industrial amb el nom de Sucesores de Benito Munté i, com és molt habitual en la Matricula industrial d'aquests anys, varia força de potència i d'ús: així, declara dues pedres de moldre guix i dues pedres de moldre escorces d'arbre l'any 1906, situació que es mantindrà encara força anys. El 1930 la fàbrica, ara a nom de Sebastián Munté (un dels tres fills de Benito, que són Josep, Sebastià i Joan Munté Homdedeu) declara 8 pedres, però l'any següent es dona de baixa de la matricula industrial, sembla que de manera definitiva. De fet, els anys trenta desapareixen de la Matricula industrial totes les referències a fàbriques mogudes per aigua.

Notes

1. Expedient d'habitatge núm. 259. Arxiu de l'Hospitalet.
2. Matricula industrial 1900. Arxiu de l'Hospitalet.

El salt Baltà

La primera al·lusió a aquest salt la trobem a l'acta de la reunió de la Junta del canal de la Infanta del 14 de maig de 1857: «Visto un oficio del arquitecto D. José Oriol y Bernalte informando acerca de la dotación de agua y fuerza que tendrá el pequeño salto que ofrece la acequia dicha de Baltà en Hospitalet, cuyo aprovechamiento tiene solicitado José Barba y Rius, entró este previo permiso y dijo que ofrecía pagar por él en proporción al precio que resulte de la subhasta del segundo y tercero del Torrente Gornal, y la Junta acordó hacer presente este ofrecimiento a la próxima general.» L'esmentat Josep Barba és un paleta citat sovint a les actes de la Junta quan aquesta decideix fer petites obres de manteniment al canal.

El 5 de novembre de 1857 l'oferta de Josep Barba és més concreta —la subhasta dels salts del torrent Gornal i del salt Baltà es va fer el 2 de juny¹—: 1.000 duros. Abans de fer-la efectiva, però, cal efectuar les obres que permetin l'aprofitament efectiu del salt (entre altres coses, l'obertura d'un nou desguàs i un petit distribuïdor que eviti que es puguin produir reclamacions per part dels arrendataris dels salts del torrent Gornal). L'onze de maig de 1858, però, la Junta constata que fer aquestes obres suposaria una despesa excessiva i suspèn l'adjudicació del salt Baltà. En el fons, una de les causes és la necessitat que té la Junta de revestir d'obra de maçoneria les sèquies de regatge per fer menys cares les operacions de neteja i conservació del canal.²

Finalment, el 15 de juliol de 1867 es fa una nova subhasta del salt Baltà, i la torna a guanyar Josep Barba i Rius, casat, de 37 anys i veí de l'Hospitalet, per 3.005 escuts.³ De moment, Barba, tot i la insistència per fer-se amb el salt que venia d'anys enrera, no hi instal·la cap fàbrica, i un any després, el 3 de juliol de 1868⁴, arrenda a Joan Herp i Bobets, del comerç i veí de Barcelona «un edificio fábrica con dos casitas y un patio contiguo, comprendido un motor hidráulico con sus transmisiones, situado en el pueblo del Hospitalet con salida las mismas casitas en la calle del mismo pueblo denominada del Centro, comprendiendo en el arriendo, primero la facultad de valerse del agua procedente del Canal denominado de la Infanta en los términos que se dirá más abajo y segundo una cuadra que debe aún construirse que con la que hoy existe constituye un sólo edificio y la dicha cuadra que debe añadirse tendrá 56 palmos de largo o sean diez metros y 885 milímetros por 28 palmos de ancho equivalentes a 5 metros y 442 milí-

Detall de l'embigat de la primera planta del molí paperer de la Tecla Sala.

Detall de l'embigat de la segona planta del molí paperer de la Tecla Sala.

metros, cuyo arriendo otorga por el tiempo de 5 años», des de l'1 de juliol de 1868 al 30 de juny de 1873. També queda aclarit en l'escriptura que Herp serà qui haurà de construir la citada quadra i les obres de comunicació entre les dues casetes per fer-ne una única habitació. Josep Barba serà l'encarregat de netejar el desguàs i de tenir els tractes que calgui amb la Junta del canal. L'arrendatari haurà de mantenir en bon estat tot el conjunt, i se n'aixecarà acta el dia que se'n faci càrrec i el dia que el deixi. Una clàusula que havíem trobat per als molins de l'Hospitalet però que havia desaparegut ja feia una pila d'anys és la que diu que «en caso de peste, guerra u otro caso análogo que forzosamente debieran forzar los trabajos, sólo deberá pagar el arrendatario mientras dure la supresión la cuarta parte del precio del arriendo».⁵ Una altra novetat és que «el arrendatario a petición del arrendador consiente y se obliga a no trabajar los domingos y días de precepto, en el tiempo que media desde las cinco de la madrugada hasta medianoche». El preu de l'arrendament és de 960 escuts anuals.

L'alta d'aquesta fàbrica de Joan Herp a la Matricula industrial és del dia 2 de setembre de 1868, i consta amb una màquina de moldre *campecho*.⁶ Seguint la Matricula industrial, però, aquesta fàbrica devia durar pocs anys, ja que desapareix el 1872, quan Joan Herp passa a ocupar una fàbrica al torrent Gornal, també en un salt d'aigua d'una sèquia del canal de la Infanta.

Notes

1. Actes de la Junta directiva del canal d'aquests dies.
2. Actes de la Junta directiva del canal, 11 de maig de 1858.
3. Escripura notarial de Magí Soler Gelada, 15 de juliol de 1867. Es tracta de la venda del salt, no d'un arrendament.
4. Escripura notarial de Magí Soler Gelada, 3 de juliol de 1868.
5. De l'escripura de la nota 4.
6. Matricula industrial 1868, Arxiu de l'Hospitalet.

El salt Basté (primer salt del torrent Gornal)

Com sabem, el canal de la Infanta s'originava de les aigües que desviava del Llobregat una presa que donava moviment a un molí fariner a Molins de Rei. Per obtenir l'aprofitament d'aquesta aigua, però, es va haver de fer una concessió als propietaris d'aquest molí, Joaquín Cebrià i Carles de Sentmenat i Puigjaner, marquès de Casteldosrius, a qui se cediren dos dels salts que originaria el nou canal. En concret foren el de Cornellà i el primer del torrent Gornal, a l'Hospitalet, amb la seva corresponent muga de terra.¹ Dels dos salts, només en un es podia instal·lar, però, un molí fariner, cosa que es faria a Cornellà, i durant un llarg període es va deixar sense utilitzar el salt del torrent Gornal. De totes maneres, aquesta devia ser una concessió força tardana.² Fins aproximadament el 1840 les relacions entre els propietaris del molí de Molins i els membres de la Junta del canal no eren gaire bones, com es desprèn de la lectura de la *Exposición del derecho que los terratenientes...*,³ en la qual els citats Cebrià i el marquès de Casteldosrius sostenen amb fermesa que si es vol regar el pla de l'esquerra del Llobregat se'ls ha de sol·licitar emfiteusi en raó d'unes donacions reials dels segles XV, XVI i XVIII, tot plegat dins la disputa que hi havia aquells anys sobre la propietat i la facultat de servir-se dels salts d'aigua que ha creat la construcció del canal, que en aquest cas s'arreglarà cedint-ne dos a Cebrià i al marquès de Casteldosrius.

El primer salt del torrent Gornal, però, quedaria de moment sense explotar. El novembre de 1852 Antoni Ferrer i Sagristà sol·licita⁴ l'aprofitament del salt, que potser aleshores ja tenia arrendat, ja que la demanda se centra en com pot aprofitar-lo.⁵ Així, el 9 de desembre a la Junta es llegeix un informe de l'arquitecte: per ell sabem que el forat d'entrada a aquest salt té una capacitat de 12 peus cúbics d'aigua de 150 mil·lèsimes de peu per segon, la qual cosa equival a la força d'una mola i part d'una altra.⁶ L'arquitecte creu que s'hauria de reduir a 675 mil·lèsimes de peu. En canvi, Ferrer és partidari d'augmentar la força del salt, cosa que també la Junta veu amb bons ulls. El 28 d'abril Ferrer demana un augment de 3/4 de mola de força, millora que si li fos concedida pagaria amb 2/3 del que havia pagat per comprar aquest salt a Cebrià i Casteldosrius (l'única al·lusió al fet que es tracta d'una compra és de l'acta de la Junta d'aquest dia). Ferrer i la Junta es posaran d'acord per donar una força de dues moles al salt: Ferrer utilitzarà una faixa de 12 pams en la sèquia fins al nord de la carretera que va de Barcelona a l'Hospitalet, on l'haurà de reduir a 8 pams (és el desguàs). El cens que haurà de pagar és de 120 duros l'any en metàl·lic.⁷

Segons Joan Casas, Antoni Ferrer instal·là el 1855 una fàbrica de paper en el lloc on tenia el salt d'aigua, en un edifici de tres pisos més el sotateu-lada de l'assegador, i que a més tenia cases per als treballadors.⁸ El 28 de desembre de 1856 la Junta es queixava que Ferrer rentava draps al canal i n'embrutava l'aigua, i que havia fet una obra de maçoneria abans i després del forat de la sèquia per tal de tenir més cabal d'aigua, obra que se li va obligar a destruir alhora que se li imposà una multa de 80 rals per rentar-hi draps. Seguint un informe d'estadística de l'any 1862,⁹ Joan Casas fa una descripció de la fàbrica: el salt dóna una força útil d'entre 6 i 12 cavalls. L'aigua mou 8 rodes d'eix vertical i una turbina i disposa de tres tines per triturar i pastar la primera matèria, els draps. La capacitat de fabricació és d'una raima de 214 plets de la qualitat *florete* cada hora. Treballava uns 260 dies l'any i 14 hores cada dia. El 1862 la fàbrica ocupava 16 homes i 12 dones (la xifra és variable: el 1858 hi treballaven 19 homes, 7 dones, 2 noies i 3 nenes).

El 1865 (la data de baixa de la Matricula industrial és el 9 de novembre) la fàbrica tanca les seves portes durant un any i mig, al cap dels quals torna a funcionar; ara, però, propietat d'Antoni Romaní i Puigdemolas. El 1868 treballaven al molí 20 homes i 20 dones: era la segona indústria del terme municipal en nombre de treballadors després de l'Aprestadora. Joan Casas, estudiant el padró municipal, ha deduït que Ferrer havia fet posar en marxa el seu molí personal especialitzat de zones papereres (l'Anoia i el Penedès), que en els anys de crisi i de canvi de propietari tornaren als seus llocs d'origen o a Sants.¹⁰ De nou canviarà de mans el molí el 1875, ara a mans de Joan Poch (baixa de la Matricula industrial de Romaní el 5 d'abril de 1875 d'una fàbrica de paper de 4 tines, alta de la Matricula industrial l'1 de maig de 1876 de Joan Poch i Tort, amb 3 tines per fabricar paper *florete* i una tina de paper comú blanc o de color per embalar). Poch figura com a titular del molí paperer fins el seu tancament, el 1880. L'edifici del

molí, que de fet és l'única de les fàbriques que aprofitaren bàsicament l'energia hidràulica del canal que encara avui es conserva, va ser aprofitat per la fàbrica de Can Basté, de filats i teixits de cotó, més tard integrada dins els edificis de la Tecla Sala.

De les afirmacions de Joan Casas, que he seguit bàsicament per no trencar excessivament el fil, es poden fer algunes precisions. El 1876 la propietària del salt primer del torrent Gornal era Leonor Ferrer de Basté, filla i successora d'Antoni Ferrer. Antoni Romaní devia ser un arrendatari, si no de tot el molí —cosa difícil de comprovar— sí almenys del salt.¹¹

Un document solt i sense massa explicacions, inclòs entre la documentació de contribucions de l'Arxiu de l'Hospitalet, ens dóna una idea de com anava variant amb els anys el treball al molí i la seva contribució industrial. Entre 1856 i 1882 fa constar:

- 1856 Tres tines de paper *florete*.
- 1858 Tres tines de paper comú i altres.
- 1861 Fàbrica (sense més explicacions).
- 1863-64 Tres tines.
- 1866-67 Se'n fa càrrec Romaní.
- 1870-71 3 tines de paper blanc i color per embalar.
- 1873-74 4 tines de paper.
- 1876-77 3 tines de paper *florete* i 1 de paper comú i color per embalar.

Se'n fa càrrec Joan Bosch.

Fins el 1882 no s'hi fa cap més modificació.

Val la pena aturar-se un moment en la personalitat d'aquests dos paperers de l'Hospitalet. Antoni Ferrer i Sagristà consta com a paperer de Capellades¹² i a més era d'una de les famílies tradicionalment importants en aquest sector a l'Anoia. El seu pas per l'Hospitalet devia ser més aviat, constant com a propietari però mantenint el seu lligam amb Capellades.

«Dels dos salts, només en un es podia instal·lar, però, un molí fariner, cosa que es faria a Cornellà, i durant un llarg període es va deixar sense utilitzar el salt del torrent Gornal».

El que no queda gaire clar és l'afirmació del llibre d'Oriol Valls —que tot i la seva considerable extensió i utilització de documents només fa aquesta breu al·lusió al molí paperer de l'Hospitalet¹³— que el molí és el mateix que ja existia a principis del segle XIX, aleshores propietat d'Antoni Nadal, aprofitant el curs d'aigua de la riera de la Palma: la necessitat de Ferrer d'aclarir com pot fer servir el salt abans d'engegar el molí sembla que fa dependre aquest de l'existència del canal.

Però si Ferrer pertanyia a una família d'arrelada tradició paperera, el seu successor, Antoni Romaní i Puigdemolas, no es queda enrera: no he trobat cap documentació que ho acrediti específicament, però els dos cognoms ens el fan suposar germà de Ramon Romaní i Puigdemolas, que tenia un germà de nom Antoni que s'inicià amb ell en el negoci familiar del paper a Capellades.¹⁴ Ramon Romaní seria president del *Fomento del Trabajo Nacional* i introductor de novetats tècniques en la producció de paper, entre elles el sistema Picard, el 1877, per al qual eren necessàries unes màquines de ferro que es van fer construir a Sant Martí de Provençals. Que aquest Ramon era germà d'Antoni Romaní també ho fan pensar els interessos que aquests germans devien tenir força escampats, i que concretament arribaven a la Bordeta, sempre seguint la biografia de Manuel Creus, on el 1874-75 va intentar instal·lar unes fàbriques de cartró per proveir les indústries de setinatge, que fins aleshores es proveïen per la importació (Ramon Romaní i el seu *Fomento* eren uns fervorosos proteccionistes).

Encara una darrera observació es pot treure d'aquesta breu biografia de Ramon Romaní. Llegim textualment: *«las turbulentas huelgas que allá por los años 1869 a 1876 sostuvieron los operarios papeleros para conseguir aumento en los jornales y cambios en las condiciones de trabajar y vivir en los molinos movió a nuestro biografiado a buscar un sistema de fabricación que, sin variar las condiciones del producto, excusara la idonei-*

dad del personal en las tinas empleado, poniendo así término a las continuas cuestiones, cada vez más difíciles de solucionar, entre patronos y obreros por la imposibilidad de hallar a éstos substitutes inteligentes». L'observació fa pensar molt. En primer lloc cal creure el que diu: en un text de caràcter panegíric com el que estem tractant (ni més ni menys que un discurs en record de l'ex-president de l'entitat) el més normal és eludir totes les situacions de conflicte, i encara més quan feia un quart de segle que, com es diu, havien tingut lloc. Al marge del fet que el conflicte hagués arribat a la seva fi o no, cal situar la reacció dels propietaris d'aquests davant el conflicte: la lluita per mecanitzar el sector com a alternativa a la conflictivitat laboral. Un estudi a fons de la cronologia del conflicte en el sector paperer¹⁵ potser es relacionaria amb les millores tècniques en el sector. I encara una altra qüestió, que no s'expressa directament en el text citat però que també caldria estudiar, és fins a quin punt la presència dels grans industrials paperers fora de l'Anoia (i els Romaní i els Ferrer ho són) es relaciona amb aquest conflicte. Pensem que, com diu Joan Casas,¹⁶ amb ells portaven personal especialitzat de Capellades i altres pobles de l'Anoia i el Penedès i que això devia fer una mica menys rendibles aquests molins, allunyats dels nuclis tradicionals i que havien de llogar mà d'obra inexperta: ¿és especular molt dir que Romaní i Ferrer traslladaven part de la seva activitat econòmica fora dels conflictes (evidentment, els noms dels obrers provinents de Capellades no deuen coincidir amb obrers del paper estretament lligats al conflicte)? Per aprofundir-hi caldria començar un nou estudi a partir de fonts molt diferents, i aquí només ho deixo apuntat com a comentari a aquell text sobre Ramon Romaní.

Notes

1. Escripura notarial de Magí Soler i Gelada, 21 d'agost de 1847.
2. Per aclarir aquest punt —i altres— sobre la situació d'aquest salt, es fa notar la inexistència de les actes de la Junta dels anys 1837-1852.
3. *Memoria del derecho que los terratenientes...*
4. Actes de la Junta directiva, 15 de novembre 1852.
5. Vegeu la nota 2.
6. L'acta citada aclareix *según los arrendatarios anteriores*, és a dir, Cebrià i el marquès de Castellodorsius.
7. L'arrendament a Cebrià i al marquès de Castellodorsius es va fer davant el notari José Elías y Cebrià, de Barcelona, el 21 d'agost de 1847. Antoni Ferrer adquirí el salt el 23 d'octubre de 1853 (això darrer, segons l'acta de la Junta de l'11 de maig de 1884).
8. Joan Casas: *La formació de la indústria...*, p. 58.
9. Joan Casas: *La formació de la indústria...*, p. 58 i Arxiu de l'Hospitalet.
10. Joan Casas: *op. cit.*, p. 59.
11. Actes de la Junta directiva del canal, 21 de juliol de 1876.
12. Segons el fulletó *Exposición sobre la historia monográfica del papel*. Catálogo, d'Oriol Valls i Subirà, juny 1968, Barcelona. A la pàgina 37 es diu fins i tot que Antoni Ferrer i Sagristà feia servir a Capellades com a filigrana del seu paper un mall.
13. El llibre és *El papel y sus filigranas en Cataluña*, d'Oriol Valls. Editat per The Paper Publications Society, Labarrer Foundation. Amsterdam, 1970 (bilingüe castellà-anglès). El segon volum (en són dos) és de reproduccions de filigranes de paper, moltes d'elles de les famílies Ferrer i Romaní.
14. *Ramón Romaní Puigdemolas. Biografía*, de Manuel Creus Esther. *Leida en la sesión necrológica dedicada por el Fomento de Trabajo Nacional a su ex-Presidente el día 3 de marzo de 1900*. Barcelona, Tipografía Española, calle Hospital.
15. Els estudis existents al voltant de les indústries papereres són molt deficientes des d'aquest punt de vista, i les al·lusions al conflicte no les he trobat enlloc... llevat d'aquest record necrològic.
16. *La formació de la indústria a l'Hospitalet...*, p. 59. Casas cita noms concrets de persones de Capellades, Carme, Gelida, Cornudella... que es traslladaren primer a l'Hospitalet i, un cop tancaren els molins, o bé tornaren al seu lloc d'origen o passaren a Barcelona. Josep Termes parla una mica d'aquest conflicte a *Anarquismo y sindicalismo en España. La Primera Internacional, 1864-1881*, reproduint part del testimoni del delegat dels paperers de la província de Barcelona al congrés obrer de Barcelona de 1870, testimoni que explica amb força detalls l'estat del conflicte.

El sant Marbre (segon salt del torrent Gornal)

El 6 de novembre de 1853 la Junta directiva del canal és autoritzada per la Junta general a fer els corresponents anuncis d'arrendament dels salts fins aleshores no alienats, tot aclarint que «*mediante que los arrendatarios se encarguen de construir edificios para fábricas u otros artefactos dejándolos después de un número determinado de años a favor del Canal, y entregando o no durante este término una cantidad anual, con calidad empe-ro de sujetarse a la aprobación de la Junta general en tanto que se hicie-re*»¹: anys abans, el pagament d'obres havia causat problemes que encara s'arrossegaven i que ara es volien evitar de soca-rel. Es vol treure benefici econòmic dels salts, encara que no està clar si per venda, arrendament o un altre concepte, i no causar noves despeses.

Pocs dies després ja s'anuncia als diaris² l'anunci d'arrendament dels salts del torrent Gornal. El 2 de desembre a la Junta es comenta que un tal Sr. Bonet ha visitat el salt, se suposa que per comprovar les seves possibilitats, però que ha vist que la seva situació no està indicada amb exactitud ni, per tant, el seu rendiment. La Junta, aleshores, respon enviant un arquitecte a marcar el límit superior del salt, cosa que es fa el 12 de gener de 1855 —el temps anava passant— «*por medio de mojones de piedras asegurados con argamasa, los límites superior e inferior del salto segundo de la acequia del Torrente Gornal*».³ Un cop s'ha fet aquesta fixació, el mes de febrer de 1855, es repeteix l'anunci d'arrendament dels salts als diaris.

«El pagament d'obres havia causat problemes que encara s'arrossegaven i que ara es volien evitar de soca-rel»

El 25 de febrer de 1857 la Junta rep una proposta de Joan Aldavert (que era aleshores l'arrendatari dels 4 molins de la Junta de l'Hospitalet, la Bordeta i Cornellà) per adquirir aquests salts vacants. Es tracta, a parer de la Junta, d'un salt dividit en dos⁴ i que són trets a subhasta el 2 de juny (recordem que és el mateix dia en què fou substat el salt Baltà): «*la caída del agua que podrá utilizar el adquiridor se cuenta desde el límite inferior del primer salto de la acequia del Torrente Gornal, beneficiado ya en el día, hasta la solera de la misma acequia en el puente crucero de la pluvial llamada del Pont del Pi*» i, pel que fa a l'aprofitament, «*la fuerza del salto o saltos podrá destinarlo el adquisidor a dar impulso a la fabricación o industria que más le convenga establecer con tal que no sea un molino harinero ni arrocero y sin que pueda consumir, desvirtuar el agua o distraerla de su curso*».⁵ Joan Aldavert, com a únic postor, guanya la subhasta amb un preu de 10.300 duros. El remat de la subhasta es fa el 16 de juny, però Aldavert encara haurà de superar diversos entrebancs: la mujada i mitja de terra que va inclosa amb el salt pertanyia al marquès de Castellbell i fins l'onze de maig de 1858 a la Junta no es comenta que ja s'ha arribat a l'acord per comprar-li la terra.⁶ Malgrat tot, encara no consta el salt a la Matricula industrial fins després d'uns anys, quan Joan Aldavert el va comprar definitivament. Aquesta venda, acordada per la Junta del canal el 8 d'agost de 1861, és autoritzada per dos cops per la Junta general, el 17 de juny de 1857 i el 29 de juny de 1862, i formalment correspon a la subhasta del 2 de juny de 1857, a la qual fèiem al·lusió, però el problema de la no propietat de la terra que li corresponia fa que algun dels tràmits de la venda s'hagin de duplicar (cas de l'autorització de la Junta general), mentre l'aprofitament del salt és posat en parèntesi. Definitivament, però, el 4 de setembre de 1863 Joan Aldavert i Gay esdevé el propietari del salt.⁷ En l'escripura, l'aigua concedida és definida com la que «*entre naturalmente por dicho boquete de hierro colado de reparto (...) pero trayéndose antes de los saltos, o como vulgarmente se dice por sobremuelas, el agua que corresponda a las tierras del mismo distrito que por su nivel no puedan recibirla por debajo*». L'objectiu del reg de terres encara continua en primer pla dels objectius que ha de complir el canal.

Un cop adjudicat definitivament a Aldavert, aquest l'arrendà o d'algun altra manera el cedí per a la seva explotació a Baldiri Parellada, que segons la Matricula industrial hi instal·là una serradora de marbre. El salt,

segons Joan Casas,⁸ té una potència nominal de 22,3 CV. Baldiri Parellada és donat d'alta el 10 d'abril de 1863 i hi consta com a propietari (però de la fàbrica o del salt? No és fins els primers anys del segle XX que la Matricula industrial diferencia el propietari del salt del propietari de la indústria, i fa més fàcil el seguiment de les indústries). A partir d'aquí, seguint la Matricula industrial, la situació es fa confusa. Segons Casas, qui citem molt per aquests anys ja que estudià també la indústria de l'Hospitalet amb aquestes fonts de la Matricula, la serradora aviat passà a mans de la firma Singla, fills & Cia (més tard Nemesi Singla). Fa bé Casas de no posar-hi molt d'èmfasi: a la Matricula industrial, a més dels canvis del nom de l'empresa (Singla fills, Singla fills & Cia, Nemesi Singla) cal afegir el canvi d'aparells en funcionament, que passen amb facilitat d'un màxim de 8 a un mínim de 2 i, cosa que ocasiona més maldecaps, canvis d'adreces: en alguns casos es veu clarament que Nemesi Singla té participació en altres tallers; dóna de baixa aparells en una adreça i els dóna d'alta en una altra (el 1886 en treu 6 de Santa Eulàlia, 65 i en posa 2 al carrer del Centre, 38, etc.). En altres casos fa sospitar errors —o canvi de noms de carrers?—. La primera adreça, on jo crec que hi ha el salt Marbre, és Santa Eulàlia, 65 (cosa que tampoc és tan evident: Baldiri Parellada constava al carrer Torrent Gornal; els dos carrers, però, es creuen). Algun any l'adreça és Torrent Gornal, 74 (1874), que és la mateixa adreça que la del molí paperer d'Antoni Romani, fet que posa molt en qüestió la fiabilitat de la font... l'única, per altra banda. Sigui com sigui, a partir d'un cert moment la cosa queda estabilitzada al voltant de les adreces Santa Eulàlia, 65 i (en menor grau) Centre, 38⁹ com a serradora de marbre, però poc a poc apareixen altres elements diversificadors (així, el 1901: «*Sierra sin fin polea 60 cent. a vapor, fábrica de cementos artificiales, horno continuo y dos muelas movidas por agua; dos máquinas de aserrar mármoles*»). Destaca evidentment l'entrada de la força del vapor. L'any 1905 passa a ocupar aquest salt Narciso Rodón, mentre que Nemesi Singla s'instal·la als que anteriorment eren els salts dels Molins de l'Hospitalet amb les seves serradores de marbre.

El 1906 hi ha una novetat: la Matricula industrial ja diferencia el salt de la indústria; el propietari del segon deixa de ser aquest any la Junta del canal i consta a nom d'A. Rovellat. Deixo aquí les diferents vicissituds del salt en qüestió —que representen nous titulars i nous canvis d'adreça tan difícils d'aclarir com els d'abans— per concloure que la darrera menció a l'ús d'aquest salt¹⁰ es troba als anys 30 de la Matricula industrial, quan l'energia hidràulica és oblidada en aquests documents.

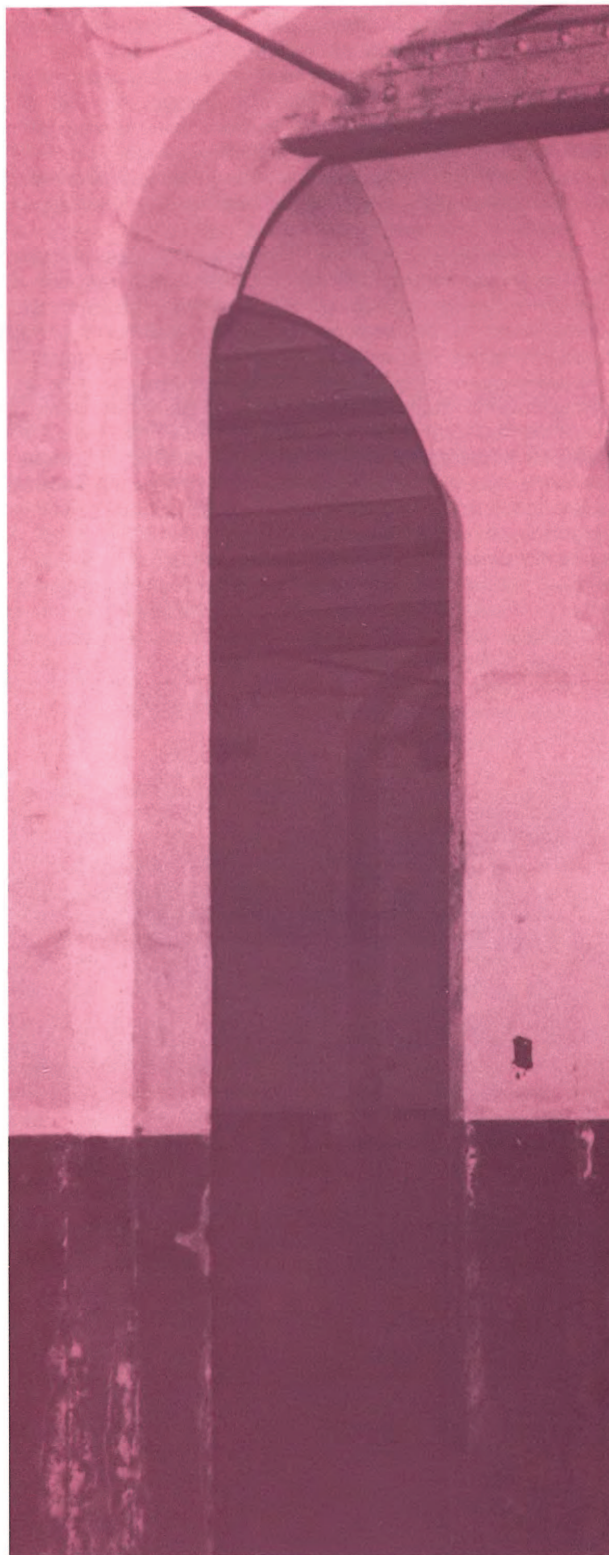
Notes

1. Actes de la Junta general, 6-XI-1853.
2. Entre altres, el *Diario de Barcelona* del 16-XI-1853.
3. Actes de la Junta directiva del canal.
4. Actes de la Junta directiva del canal, 16-IV-1855.
5. Actes de la Junta directiva del canal, 16-IV-1857.
6. Venda feta per escriptura davant el notari Magí Soler i Gelada el 12 de maig de 1858 per 1.875 lliures catalanes (que són 20.000 rals de billó, segons la mateixa font).
7. Escripura del notari Magí Soler i Gelada.
8. *La formació...*, p. 53.
9. El carrer del Centre no és l'actual carrer d'aquest nom (d'una altra manera no seria possible que el 1868 el salt Baltà, originat pel canal, hi tingués la seva adreça).
10. Torno a dir que des de fa uns anys només com a hipòtesi es pot dir que parlo del mateix salt Marbre.

El salt Carulla

Quan parlàvem del salt segon o del Marbre, vèiem que aquest era susceptible de ser dividit en dos i donar aleshores vida a un tercer salt al torrent Gornal. No repetirem aquí els problemes derivats de la manca de fonts per a aquests anys, sinó que entrarem en el resultat del procés. Un any després que Joan Aldavert va adquirir definitivament el segon salt, el 1864, apareixia ja a la Matricula industrial a nom de Manuela Herp, vídua Carulla. Durant uns pocs anys la fàbrica constava a favor de Josep Duran, pot-

ser per arrendament o alguna altra causa, fins que el 1872 passa a mans de Joan Herp, que ha deixat d'utilitzar el salt Baltà. Des d'aleshores constarà a la Matricula fins l'any 1905, en què desapareix del tot.

Columnes de la planta baixa del molí paperer de la Tecla Sala.

Bàsicament, la força del salt es destina a moldre campetx («fábrica de rasurar palos tintoreros con tres máquinas y otra para moler drogas motor vapor y agua», diu la Matricula del 1894). Segons Joan Casas, evoluciona i es dedica també a moldre sofre. En principi, el salt té la força que li dona el desnivell de 4,27 metres i un cabal de 387 litres per segon, 22,3 cavalls. La insuficiència de la força, a més de la irregularitat del cabal, farà que s'hi instal·li una força addicional de vapor —com llegiem a la Matricula del 1894— d'una potència de 10 cavalls, a partir de 1881.¹

Un informe de 1890 ens permet seguir l'evolució d'aquesta indústria: el 1890, la producció és de 1.000 quilos diaris, mentre que el 1882 n'eren 3.000 diaris. El 1882 hi treballaven 12 persones amb tres màquines per un preu (de cost, de venda o de la feina de moldre; no s'especifica). El 1890 els treballadors són 5, les màquines 2 i el preu 2,5 pessetes el quintar. L'informe² és fet de cara a la reforma dels aranzels del 1892, i Casas opina que s'ha de qüestionar el que s'hi digui.

Un informe del 1872, poc després de la instal·lació d'Herp a la fàbrica, ens dona les úniques pistes sobre aquesta des del punt de vista físic: «en la ciudad de Barcelona, a 24 de abril de 1872: Visto este expediente formado en 5 de julio del año pasado por el ingeniero industrial don Agustín González Ribas y el auxiliar don Luis Santa Maria contra don Adolfo Carulla por ejercer en el pueblo del Hospitalet desde tres meses antes la industria de fábrica de rasurar palos tintoreros con dos aparatos para dicha operación, otro que se estaba montando y una piedra vertical para la molitura de los residuos, que es también otro aparato, todos movidos por agua, estando el último, o sea la piedra, sin matricular. Visto que el hecho resulta de la diligencia de comprobación que tuvo lugar en presencia de don Juan Herp encargado de la misma quién lo reconoció en la defensa al decir que estaba matriculado por un aparato en el año próximo anterior y que en el próximo habría dado conocimiento a la Adición de que funcionaban dos (...) La Junta administrativa de esta provincia (...) declara y falla que el mencionado don Adolfo Carulla sea adicionado en matricula a contar del 1 de abril de 1871 por un tercer aparato para moler palos tintoreros, movido por agua, lo cual está confirmado en el concepto n.º 183 de la tarifa 3ª con la cuota de 49 pesetas anuales».³ El nom d'Adolf Carulla, malgrat tot, no apareix a la Matricula.

Notes

1. Utilitzo per a aquest salt les informacions de Joan Casas al seu llibre *La formació...* i les dades de la Matricula industrial de l'Arxiu de l'Hospitalet.
2. Caixa de correspondència, any 1890.
3. Caixa de correspondència, 24 abril 1872.

Bibliografia

- ABARCA MÉDICO, Luis. «Canal de la Infanta», a *Boletín de Información Municipal* núm. 67 (any XVII, 3r. trimestre 1970, p. 5-16) i núm. 73 (any XIX, 1r. trimestre 1972, p. 5-21). L'Hospitalet.
- BERNAL, John. *Història social de la ciència*. Edicions 62. Barcelona, 1962.
- BOFARULL Y SANS, Francisco de. *Índice alfabético de los fabricantes de papel de Cataluña de 1700 a 1800*. Barcelona, 1900.
- BOLOS I MASCLANS, J.; NUET I BADIA, O. *Els molins fariners*. Ketres Editora. Col·lecció El Ventall. Barcelona, 1983.
- CALVO, Àngel. «L'arqueologia industrial a debat», a *L'Avenç* núm. 59, pàgines 76-77.
- CAMÓS, Joan. *La història de tots nosaltres, 1930-1936*. L'Hospitalet.
- CANAL TITULADO DE LA SERENÍSIMA SEÑORA INFANTA Dª LUISA CARLOTA DE BORBÓN. *Demostración de la razón y del derecho que asiste a la Junta Directiva del Canal titulado de la Serenísima Señora Infanta Luisa Carlota de Borbón y a los dueños de fábricas establecidos en el mismo en méritos de la demanda que pende ante el Consejo de Estado sobre revocación de las Reales Ordenes de 30 de diciembre de 1857 y de 12 de mayo de 1859*. Imprenta y Librería Politécnica de Tomás Gorchs. 1861.
- CANAL TITULADO DE LA SERENÍSIMA SEÑORA INFANTA Dª LUISA CARLOTA DE BORBÓN. *Exposición del derecho que los terratenientes dueños del Canal titulado de la Serenísima Señora Infanta Doña Luisa Carlota de Borbón tienen en las aguas del Río Llobregat para regar las seis mil mojaditas de tierra que forman el llano izquierdo de dicho río, y dar movimiento con el peso de las mismas a los ingenios que puedan plantificarse según su situación topográfica en los varios saltos que el mismo canal ofrece en toda su línea, escrito por acuerdo de la Junta Directiva tomado en la sesión del 17 de octubre de 1840 por el secretario de la misma el Sr. don Vicente de Paul Rius y Roca*. Imprenta de T. Gaspar. Barcelona, 1840.
- CANAL TITULADO DE LA SERENÍSIMA SEÑORA INFANTA Dª LUISA CARLOTA DE BORBÓN. *Ordenanzas del Canal del llano de la izquierda del río Llobregat*. Imprenta de la Renaixensa. Barcelona, 1879.
- CANAL TITULADO DE LA SERENÍSIMA SEÑORA INFANTA Dª LUISA CARLOTA DE BORBÓN. *Reglamento para el gobierno y la administración del Canal titulado de la Serenísima señora Infanta doña Luisa Carlota de Borbón*. Imprenta de Tomás Gorchs, 1852. Hi ha una altra edició a càrrec de la Tipografia Católica del 1874.
- CANAL TITULADO DE LA SERENÍSIMA SEÑORA INFANTA Dª LUISA CARLOTA DE BORBÓN. *Reglamento para los servicios de vigilancia, limpia, monda y conservación del Canal y sus acequias*. Imprenta y litografía de José Cunill i Sala. Barcelona, 1857.
- DIVERSOS AUTORS. «Barcelonès-Baix Llobregat» a *Gran Geografía Comarcal de Catalunya*, volum 8è. Enciclopèdia Catalana. Barcelona, 1982.
- DIVERSOS AUTORS. *Canal Imperial de Aragón*. MOPU i altres entitats. Madrid, 1984. 2 volums.
- DIVERSOS AUTORS. *Catálogo de treinta canales españoles anteriores a 1900*. Biblioteca CEHOPU. Centro de publicaciones del MOPU. Madrid, 1986. (No surt el canal de la Infanta entre aquests trenta.)
- DIVERSOS AUTORS. *Catalunya, la fàbrica d'Espanya. Un segle d'industrialització catalana. 1833-1936*. Barcelona, 1985.
- DIVERSOS AUTORS. «La arqueologia industrial», a *Debats* núm. 13, setembre 1985.
- DIVERSOS AUTORS. *Rutes Urbanes. Descubierta del patrimoni urbà de l'Hospitalet*. Museu de l'Hospitalet. L'Hospitalet, 1986. (Consta d'un llibre i 10 tríptics corresponents a 10 rutes.)
- DIVERSOS AUTORS. *Terres cuites. La producció ceràmica a l'Hospitalet i el seu entorn*. Ajuntament de l'Hospitalet. L'Hospitalet, 1986.
- GIRALT, Emili. «L'evolució de l'agricultura al segle XIX», a *Història de Catalunya*. Editorial Salvat, vol. V, p. 20-59. Barcelona, 1978.
- IVERN, Francisco. *Hospitalet de Llobregat, municipio suburbano. Estudio de sociología urbana*. Monografías sociológicas. CSIC. Barcelona, 1960.
- MADURELL i MARIMÓN, Josep M. «Els molins paperers a Catalunya», a *Homenatge a Vicens Vives*, vol. II, p. 347-361.
- MADURELL i MARIMÓN, Josep M. *El paper a les terres catalanes. Contribució a la seva història*. Fundació Salvador Vives i Casajouana. 2 vols. Barcelona, 1972.
- MAÑAS, José i altres. *La obra pública, patrimonio cultural*. Biblioteca CEHOPU, MOPU. Madrid, 1986.
- MARCÉ i SANABRA, Francesc. *25 imatges de la història de l'Hospitalet*. Ajuntament de l'Hospitalet-Museu d'Història de la Ciutat. 1979.
- MARCÉ, Francesc. «Les restes del naufragi de l'Hospitalet pre-industrial», a *L'estaca* núm. 11, 1978.
- NUMFORD, Lewis. *Técnica y civilización*. Alianza Editorial. Madrid, 1982 (4a. edició).
- PRAT i ROCA, Josep. *El Canal industrial de Manlleu*. Caixa d'Estalvis de Manlleu. 2a. edició, 1984 (la primera edició és del 1957).
- ROA, Miquel. *The Royal Channel of the Infanta Dña. Luisa Carlota de Borbón on its way through Cornellà*. International Laboratory of Architecture and Urban design. 2nd Residential Course. Urbino, 1977.
- SÁNCHEZ LÁZARO, Teresa. *Los canales, un legado de la Técnica Hidráulica*. Comunicació presentada a les II Jornades sobre la protecció i revalorització del patrimoni industrial, celebrades a Barcelona l'octubre de 1985. No publicat.
- VILA, Pau. «Localització de les indústries antigues a Catalunya». Volum XVII d'*Estudis Universitaris Catalans*. 1932.

Ajuntament de L'Hospitalet de Llobregat

Àrea de Cultura, Ensenyament i Esports

MUSEU DE L'HOSPITALET